

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ІСТОРІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Заснований у 2011 р.

ВИПУСК 41

КИЇВ
2025

Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія
Збірник наукових праць

Видається 2 рази на рік. Заснований у 2011 р.

Рекомендовано до поширення Вченою радою МДУ (протокол № 10 від 28.05.2025 р.)

**Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія
включено до Переліку наукових фахових видань України у галузі політичних наук за
спеціальностями 052, 291 (Наказ МОН України від 02.07.2020 № 886) та історичних
наук за спеціальністю 032 (Наказ МОН України від 17.03.2020 № 409)**

з присвоєнням категорії «Б».

Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних

Index Copernicus International sp.z o.o.

Редакційна колегія:

Головний редактор – д.політ.н., проф. Я. Б. Турчин

Заступник головного редактора – д.і.н., проф. В. М. Романцов

Відповідальний секретар – к.і.н., доц. Ю. В. Константинова

Члени редакційної колегії: д.політ.н., проф. К. В. Балабанов, к.політ.н., доц. М. В. Булик,
д.і.н., проф. А. В. Гедьо, д.і.н., проф. І. М. Грідіна, к.політ.н., доц. Л. О. Дорош, д.політ.н.,
проф. Г. І. Зеленько, к.і.н., доц. О. Л. Іванюк, д.і.н., д.і.н., проф. Р. О. Литвиненко,
д.і.н., проф. Ю. І. Макар, к.і.н., доц. С. П. Пахоменко, д.політ.н., проф. Н. П. Пашина, д.і.н.,
проф. О. П. Реєнт, д.і.н., проф. І. В. Срібняк, д.і.н., проф. О. В. Стяжкіна, д.і.н., проф.
Н. Р. Темірова, к.політ.н., проф. М. В. Трофименко, к.і.н., доц. Я. П. Цецик.

Іноземні фахівці: д.політ.н., проф. С. К. Бхардвadž (Індія), д.політ.н., проф. С. Корнеа
(Республіка Молдова), д.політ.н., проф. А. Макаричев (Естонія), д. філос.н., доц.
Е. Нарвселіус (Швеція), д.і.н., ст.наук.співр. В. Сазонов (Естонська республіка), д.політ.н.,
проф. С. Х. Ш. Сохерворді (Пакістан), д.політ.н., проф. М. Хана (США).

Засновник: Маріупольський державний університет

03037, м. Київ, пр. Повітрофлотський, 31

e-mail: visnyk-polit.hist@mu.edu.ua

Адреса видання: <https://visnyk.mu.edu.ua/index.php/politologia>

Ідентифікатор у Реєстрі суб'єктів у сфері онлайн-медіа R40-05779

Рішення Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення
№ 233 від 23.01.2025 р.

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Батенко Т. І. СТИЛІСТИЧНІ, ІКОНОГРАФІЧНІ ТА КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПЛИТИ З БЕРРІ (КІНЕЦЬ XV – ПОЧАТОК XVI СТ.).....	5
Волошин М. В. ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ МІСТЯН ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ, ЛЬВІВСЬКОЇ ТА ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ У ДОБУ «ВІДЛИГИ» (1953 – 1964 РР.): ПРОБЛЕМА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ	16
Іванюк О., Осетянова Д. КОНСТРУЮВАННЯ «РОСІЙСЬКОГО» КРИМУ: ІМПЕРСЬКІ МОНУМЕНТИ ТА ПАМ'ЯТНІ ЗНАКИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ.....	32
Литвиненко-Анпілова Л. Р. ПІДПІЛЛЯ ОУН НА ДОНЕЧЧИНІ (1941-1958 рр.): ІСТОРІОГРАФІЯ І СТАН ПРОБЛЕМИ.....	48
Луковенко І.Г. ОСВІТА В СИСТЕМІ ОБЩИНОГО ЖИТТЯ ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ МАРИУПОЛЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.....	58
Романцова Н., Романцов В. ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНЦІВ У ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ ГОЛОВИ УЦР М. ГРУШЕВСЬКОГО.....	72

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Єлова Т.А. ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ ПОЛЬЩІ У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ШЛЯХУ УКРАЇНИ	81
Земан І.О. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МЕДІАДИПЛОМАТІЇ НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ.....	99
Матвійчук Н. В. ДЕСТРУКТИВНІ ТРЕНДИ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА ЇХ ВПЛИВ НА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ.....	106
Мендрін О.В. КОМУНІКАЦІЙНИЙ ВИМІР ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ УКРАЇНИ В АФРИЦІ	113
Пахоменко С., Грідіна І., Балабанов К. ПОЛІТИКА ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ В УКРАЇНИ І РЕФЛЕКСІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ (ПРИКЛАД ОДЕСИ)	125
Salnikova N., Tryma K. THE INSTITUTE FOR THE RATIONALIZATION OF MANAGEMENT AS AN ELEMENT OF UKRAINIAN POLITICAL SYSTEM	142
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	151

CONTENTS

HISTORICAL SCIENCE

Batenko T. STYLISTIC, ICONOGRAPHIC, AND CULTURAL-HISTORICAL CHARACTERISTICS OF THE BERRY SLAB (LATE 15TH – EARLY 16TH CENTURY).....	5
Voloshyn M. EVERYDAY LIFE OF URBAN RESIDENTS IN IVANO-FRANKIVSK, LVIV, TERNOPIL REGIONS DURING THE “THAW” (1953–1964): THE PROBLEM CONTEMPORARY UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY	16
Ivaniuk O., Osetianova D. CONSTRUCTION OF THE "RUSSIAN" CRIMEA: IMPERIAL MONUMENTS AND MEMORIAL SIGNS OF THE NINETEENTH AND EARLY TWENTIETH CENTURIES.....	32
Lytvynenko-Anpilova L. THE OUN UNDERGROUND IN THE DONETSK REGION (1941-1958): HISTORIOGRAPHY AND STATE OF THE PROBLEM.....	48
Lukovenko I.G. EDUCATION IN THE SYSTEM OF COMMUNITY LIFE OF THE JEWISH COMMUNITY OF MARIUPOL IN THE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES.....	58
Romantsova N., Romantsov V. THE QUESTIONS OF FORMING THE NATIONAL HISTORICAL MEMORY OF UKRAINIANS IN THE PUBLICISTIC CREATIVITY OF THE HEAD OF THE UCR M. HRUSHEVSKY.....	72

POLITICAL SCIENCE

Yelova T. FOREIGN POLICY NATIONAL INTERESTS OF POLAND IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION PATH	81
Zeman I.O. FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE MEDIA DIPLOMACY AT THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY	99
Matviichuk N. DESTRUCTIVE TRENDS OF GLOBAL DEVELOPMENT AND THEIR IMPACT ON INTERNATIONAL RELATIONS	106
Mendrin O. THE COMMUNICATIVE DIMENSION OF UKRAINE’S PUBLIC DIPLOMACY IN AFRICA	113
Pakhomenko S., Gridina I., Balabanov K. DECOLONISATION POLICY IN UKRAINE AND REFLECTIONS OF THE TERRITORIAL COMMUNITY (THE CASE OF ODESSA)	125
Salnikova N., Tryma K. THE INSTITUTE FOR THE RATIONALIZATION OF MANAGEMENT AS AN ELEMENT OF UKRAINIAN POLITICAL SYSTEM	142
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS.....	151

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК: 94:929.6](44)“14/15”

Т. І. Батенко

**СТИЛІСТИЧНІ, ІКОНОГРАФІЧНІ ТА КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ
ХАРАКТЕРИСТИКИ ПЛИТИ З БЕРРІ (КІНЕЦЬ XV – ПОЧАТОК XVI СТ.)**

Метою даної статті є аналіз стилістичних, іконографічних та культурно-історичних характеристик чавунної плити з Беррі (кінець XV – початок XVI ст.), а також встановлення її можливого зв'язку з першими чавунними плитами, асоційованими з Рене I Анжуйським, та їхнього місця в контексті післявоєнного відродження Франції після Столітньої війни.

Автор ставить перед собою завдання дослідити походження плити з Беррі, її художні особливості (орнаментику, геральдику, композицію), визначити історичний та ідеологічний сюжет, зображений на ній, а також оцінити роль ливарного виробництва у формуванні культурного та політичного наративу Франції кінця XV – початку XVI ст. Окремим завданням є зіставлення плити з іншими аналогічними зразками та аналіз її зв'язку з діяльністю Рене I Анжуйського.

Стаття вносить новий погляд на інтерпретацію чавунної плити з Беррі, пропонує гіпотезу про її ідеологічне значення як інструменту пропаганди королівської влади у Франції в епоху переходу від пізнього Середньовіччя до Відродження. Новизна полягає у введенні до наукового обігу припущення про вплив скульптурних мотивів П'єра Міланського на створення дерев'яних матриць для плит, а також у розширенні дискусії щодо ролі ливарних цехів як своєрідних «ідеологічних верстатів», подібних до друкарських пресів того часу.

Дослідження базується на порівняльно-історичному аналізі архівних джерел, праць істориків (Г. Карпент'є, Л. Жермен де Меді, маркіз Мелуаз та ін.), музейних каталогів та візуальних матеріалів (зображень плит і барельєфів). Автор застосовує іконографічний метод для інтерпретації символіки плити, а також контекстуальний підхід для оцінки її місця в культурно-історичному середовищі Франції кінця XV – початку XVI ст.

Ключові слова: Франція, Рене Анжуйський, камінна чавунна плита, геральдичні плити, Відродження

DOI 10.34079/2518-1521-2025-16-41-5-15

Дослідження камінних чавунних плит (англ. fireback) кінця XV – початку XVI ст. має традицію в працях таких авторів, як Леон Жермен де Меді, Г. Карпент'є та маркіз Мелуаз. Жермен де Меді (Carpentier, 1912, с. 11) пов'язав найдавнішу плиту з Нансі з герцогством Бар і Лотарингією та Рене I Анжуйським, залишивши відкритим питання датування. Г. Карпент'є (Carpentier, 1912) класифікував плити як «невизначені герби», детально описав їхню стилістику й іконографію, пов'язавши сюжет із бійцівськими собаками з епохою Рене I та П'єром Міланським. Маркіз Мелуаз (Méloizes, 1934) стверджував, що плити з гербами беррійських родин виготовлялися в провінції Беррі, зосередившись на регіональному аспекті. Інші автори, як Wiener (1895) і Pfister (1902),

додали історичний контекст про діяльність Рене I, а Vernot (2018) підкреслив еволюцію пізньоготичних мотивів.

На відміну від праць Жермена де Меді та Карпентьє, які зосереджувалися переважно на геральдиці та походженні плит, дана стаття пропонує ширший підхід, аналізуючи їх як інструменти ідеологічного впливу в період становлення абсолютизму у Франції.

Якщо Мелуаз наголошував на регіональному виробництві, то тут розглядається можливість ширшого культурного обміну між майстрами різних провінцій, зокрема через вплив скульптурних мотивів П'єра Міланського. На відміну від попередніх досліджень, які розглядали плити як суто декоративні чи утилітарні об'єкти, ця робота вводить концепцію ливарних цехів як «ідеологічних верстатів», аналогічних друкарським пресам, що слугували пропаганді королівської влади. Таким чином, стаття не лише доповнює наявні дані, а й переосмислює роль чавунних плит у контексті політичної та культурної історії Франції кінця XV – початку XVI ст.

У статті використовується низка специфічних термінів, які потребують чіткого визначення для кращого розуміння аналізу стилістичних, іконографічних та культурно-історичних характеристик чавунної плити з Беррі.

1) Плита очікування: термін, який у тексті застосовується до конкретної чавунної плити з Беррі. У цьому випадку «очікування» вказує на сюжетну композицію плити (боротьбу собак за кістку як символ очікування результату політичного конфлікту). Таке це можна застосовувати до плит, що «чекають» персоналізації гербом замовника. Цей термін не є усталеним у загальній літературі, але в рамках статті він підкреслює іронічний та повчальний характер зображення, пов'язаний із боротьбою за владу.

2) Фаербек: англійський термін «fireback», що вживається для позначення чавунної плити, встановленої в задній частині каміна для захисту стін від жару та підвищення тепловіддачі. У статті це синонім «чавунної плити», який відсилає до її практичного використання в інтер'єрах.

3) Дерев'яна матриця: форма з дерева, вирізьблена для створення відливків чавунних плит. У статті це ключовий елемент процесу виробництва, що пов'язує плиту з творчістю майстрів, таких як П'єр Міланський.

4) Ідеологічний верстат: авторський термін, який порівнює ливарні цехи з друкарськими пресами, підкреслюючи їхню роль у формуванні та поширенні політичних ідей (наприклад, зміцнення королівської влади) через матеріальні об'єкти, такі як чавунні плити.

Перші чавунні плити і їх асоціація з Рене I Анжуйським. Виникнення чавунних камінних плит пов'язане із завершальними етапами Столітньої війни, під час яких було продемонстровано переваги литого чавуну, зокрема у виготовленні ядер і гармат. Після завершення Столітньої війни в Європі розпочався період переходу від військового виробництва до розвитку сільського господарства та відновлення мирного життя, чому активно сприяло виробництво заліза, чавуну та сталі. Велика мережа відроджених кузень та доменних печей працювали для відновлення економіки.

За існуючою і поки не спростованою гіпотезою, місцем, де було виготовлено найдавнішу литу чавунну плиту, є герцогство Бар і Лотарингія, яке частково знаходилося у васальній залежності від Королівства Франція. Період, коли така плита могла бути виготовлена у ливарному цеху – між 1431 і 1453 рр. Заведено вважати, що найстаріша лита чавунна плита зберігається у Герцогському палаці-музеї в Нансі (Франція). Відповідно до опису Леона Жермена де Меді та каталогу музею, це п'ятикутна плита (прямокутна дошка увінчана трикутним фронтоном), на якій зображено герб короля Рене Анжуйського (1431-1453), шнурові єрусалимський хрест із чотирма хрестиками,

примикаючими двома лотаринзькими хрестами; тло всипане ліліями (фр. «Taque, fronton triangulaire, cercle surmonté d'une croix cordelée, fleur de lis, emblème du roi René» (Wiener, 1895, с. 220)). Про особливості трансформації герба короля Рене I й способів його використання, див. шкалу класифікації цього герба, запропоновану Полем Дюр'є (Durtieu, 1904, с. 102-114) Зміни у гербі, які відбувалися через зміни титулів Рене Анжуйського, важливі для визначення часу появи чавунної плити (Carpentier, 1912, с. 11) (Wiener, 1895, с. 220).

Щоправда Л. Жермен де Меді зробив одну ремарку щодо своєї версії про найдавнішу чавунну плиту, на яку пізніші автори не звертали увагу. Він вказував, що геральдичні знаки на плиті відносяться до Рене Анжуйського або (sic!) його безпосередніх наступників (Carpentier, 1912, с. 11).

Рене I Анжуйський (фр. René d'Anjou; 1409-1480), як відомо, був великим колекціонером титулів і маєтків, справжнім покровителем талантів, оточував себе художниками, скульпторами, ювелірами та граверами, роботами яких він керував. У різний час він обмежено управляв Лотарингією і Барруа, а також Провансом, Неаполем, Сардинією, Палермо, Марселем, іменувався королем Арагону, титулярним королем Сицилії і Єрусалиму, володарем Валенсії, Майорки, Барселони тощо; брав участь у Столітній війні на боці короля Франції Карла VII проти Англії, підтримував Жанну д'Арк. Рене Анжуйський став володарем герцогства Бар у 1430 р., а герцогства Лотарингії у 1431 р., відтак возз'єднав ці дві залізоносні території в одне герцогство і керував ним чергуючи з боротьбою із політичними опонентами до 1453 р. (Pfister, T.1, 1902, с. 315-318).

Опис та визначення періоду та місця походження моделі плити. Цей тип камінної чавунної плити може належати до найстаріших литих чавунних плит Королівства Франції. Г. Карпент'є відніс його до категорії «armoires non déterminées» (невизначені герби). Розмір плити: ширина 1,01 м, висота 0,70 м, товщина 4 см, вага 133 кг (інші екземпляри цього зразка плити можуть бути вищими шляхом так званої «підосви», див. далі малюнок плити з гербом). Стиль та форма чавунної камінної плити датуються кінцем XV – початком XVI ст. Таку думку висловлювали у своїх аналізах Г. Карпент'є (Carpentier, 1912, с. 337) та маркіз Мелуаз, досліджуючи кілька плит одного зразка, які зберігаються у музеї Беррі в м. Бурж (Méloizes, 1934, с. 191).

Рис. 1. Плита очікування (аверс). Фото автора

Рис. 2. Плита очікування (реверс). Фото автора

Рідкісна модель камінної плити, форма якої, видається, не має аналогів серед відомих чавунних плит, ймовірно, була навіяна вівтарним мистецтвом. Є підстави припускати, що її форма була запозичена з архітектури вівтаря. Зокрема, подібний контур має центральна панель фламандського пізньоготичного вівтаря із зображеннями святих Матвія та Томи. Цей триптих створив у 1512 р. молодий фламандський живописець Бернар ван Орлей (нід. Bernaert van Orley, 1488-1541) для каплиці Церкви Богоматері в Брюсселі. Центральна панель (на фото нижче) нині зберігається в Музеї історії мистецтв у Відні. Святі Матвій і Тома традиційно вважаються покровителями каменярів і теслярів. Тому не виключено, що цей вівтар справив враження на французьких майстрів по дереву. Зокрема, на центральній панелі раннього твору ван Орлея є мотиви, які могли зацікавити не лише художників, а й майстрів металургії: на задньому лівому плані зображено катування святого Томи – він ходить по розпеченому залізу, а потім його тіло вкидають до печі, комин якої нагадує доменну. Імовірно, ван Орлей міг бачити такі печі на батьківщині ще на початку XVI століття. Якщо припустити, що образ вівтаря став джерелом натхнення для створення форми плити, її художню модель можна датувати приблизно 1515 р. Відтак її доречно віднести до стилю або періоду Людовика XII.

Рис. 3. Вівтарний образ святих Фоми та Матія. Автор зображення Бернар ван Орлей

Звернемо увагу на рослинний орнамент іншої чавунної плити, датованої 1507 р. (Франш-Конте), на якій хорти підтримують невідомий герб. Листки пагонів дерева дуже схожі на двох плитах (розмір плити із Франш-Конте: ширина 1,10 м, висота 1,12 м). Також модель може бути дещо пізніша (1520-30 рр.), якщо припустити, що різьбяр матриці використав орнамент пізньої Готики, стилізуючи його під епоху Рене I Анжуйського або ж покладався на свої професійні навички. Прикрашання камінів у стилі пізньої Готики кінця XV ст. було типовим і для кінця XVI ст., зокрема, для Франш-Конте (Vernot, 2018, с. 17-18).

Рис. 4. Плита з невідомим гербом. Фото автора

Зіткнувшись із зображеннями гербів одразу трьох беррійських родин на трьох плитах одного зразка, маркіз Мелуаз робить висновок, що їх виготовляли саме у провінції Беррі (Méloizes, 1934, с. 191-194). Інші відомі екземпляри цього зразка знаходяться в музеї Роанну (фр. Musée de Roanne, регіон Овернь-Рона-Альпи), Орлеану (фр. Musée d'Orléans, регіон Центр-Долина Луари) (Carpentier, 1912, с. 337), у Музеї декоративного мистецтва в Парижі також зображено герб беррійської сім'ї (Méloizes, 1934, с. 194).

Ця чавунна плита важлива своїм сюжетом – нетиповим повчальним та іронічним ставленням до боротьби за владу і є згадкою про епоху короля Франції Людовика XI та короля Неаполя, Єрусалиму та Сицилії Рене I Анжуйського, складних відносин між ними, наповнених історіями середньовічних успадкувань територій після завершення Столітньої війни.

Як було сказано раніше, перші камінні чавунні плити, ймовірно, походять із герцогства Бар і герцогства Лотарингія, які за часів Рене I Анжуйського перебували в династичній унії, і можуть бути пов'язані з його діяльністю. Проте історичний сюжет, який асоціюється з Рене I Анжуйським, міг і не мати походження з Барруа, його з легкістю могли використати для виготовлення дерев'яної моделі майстри з інших регіонів Франції.

Панно на плиті прикрашене двома собаками, що б'ються за кістку. Над ними два виткі орнаменти з квітучих шипшин з бутонами й листям, орнамент характерний для періоду Людовика XII (1498-1515); під передніми лапами собак – два маленькі леви, що стоять на задніх лапах, призначені, безсумнівно, для підтримки герба, який розміщувався під спеціальне замовлення і який надавав цьому паспарту (рамці) особливого характеру (див. малюнок плити з гербом).

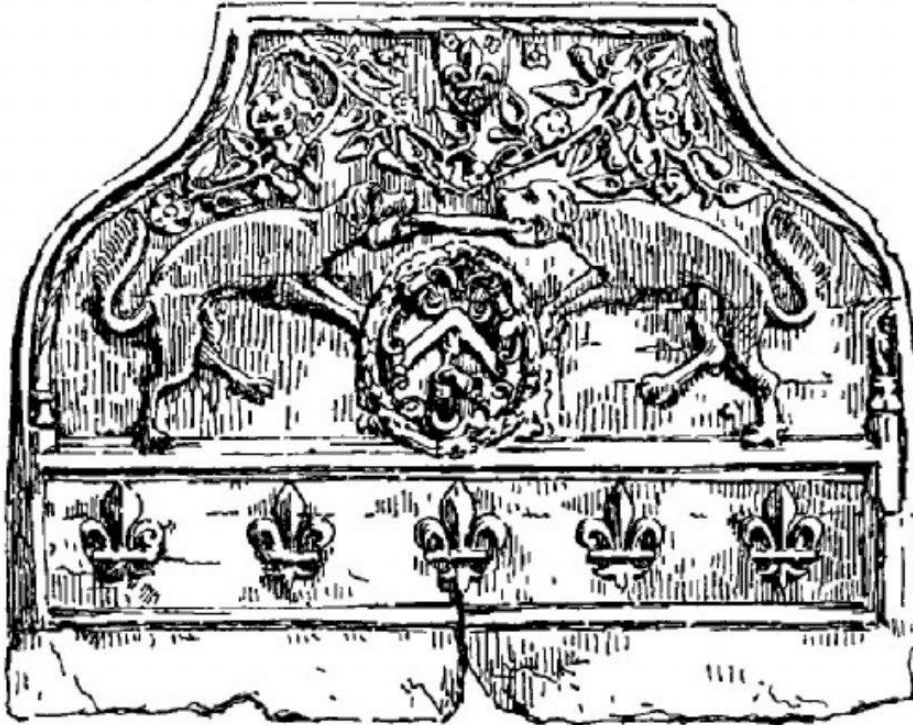

Рис. 5. Малюнок плити з гербом. Фото зі статті Méloizes

Дерев'яна матриця для чавунної плити могла бути виконана у майстернях провінції Беррі (м. Бурж?) за мотивом скульптурного зображення італійського ренесансного скульптора-медальєра П'єра Міланського (Pierre de Milan; 1432/1437 – ?), яке знаходилося у замку міста Бар-ле-Дюк. На замовлення короля Рене I Анжуйського П'єр Міланський виконував різні роботи для замку Бар-ле-Дюк і місцевої колегіальної церкви. Придворний скульптор короля Рене I, П'єр Міланський у 1461 році виготовив також медалі з його зображенням (Pfister, 1902, с. 317). Відомий кам'яний барельєф, який рельєфно відтворює зіткнення двох бійцівських собак. Він був створений П'єром Міланським у Бар-ле-Дюк 1463 р., можливо для вартової кімнати старого герцогського замку (Mahe-Werly, 1896, с. 54-62). Кам'яний барельєф був відомим у місті, припав до вподоби місцевій еліті та подорожуючих і, ймовірно, надихнув різьбярів по каменю і дереву на створення його копій або схожих версій, в тому числі й дерев'яної моделі для ливарного цеху. Цей камінь у Бар-ле-Дюк був своєрідною пам'яттю про перебування Рене I у цьому місті, адже король залишив про себе добрі спогади у містян. На роботу П'єра Міланського також покликається у своєму дослідженні Г. Карпент'є (Carpentier, 1912, с. 337). Сьогодні у музеї Барруа у Бар-ле-Дюк зберігається кам'яний барельєф з датою «1575» і двома бійцівськими собаками (приписуваними П'єру Міланському), який виконав для Нового замку Бар-ле-Дюк скульптор-архітектор Клод Гратас (фр. Claude Gratas).

Рис. 6. Барельєф. Фото Musée Barrois, Бар-ле-Дюк

Спроба ідентифікації історичного (ідеологічного) сюжету на плиті.

Г. Карпентьє намагався розшифрувати сцену, зображену на чавунній плиті. На його думку, та за висновками наукового товариства департаменту Рона, тут зображена сцена, запозичена різьбярми моделі для чавунної плити з роботи П'єра Міланського (Carpentier, 1912, с. 337). Сцена цікава з погляду тодішніх політичних пізньосередньовічних відносин, вона відображає тонкощі спадкових прав та політичну гру навколо володінь Рене I Анжуйського, в якій активним гравцем був король Франції Людовик XI (Matthieu, 1628, с. 464-465).

У своїй «Histoire de Louis XI, roy de France» (1628) історик П'єр Матьє (фр. Pierre Matthieu; 1563-1621) розповідає символічну історію про змагання за володіння стратегічно важливим (з огляду на вихід до Середземного моря) графством Прованс між племінником Рене I Анжуйського Карлом Майєнським (1431-1481) та його позашлюбним сином Жаном (Жан де Бушаж або Бастард Анжуйський). При тім, Людовик XI переймався політичними умовами заповіту Рене I Анжуйський щодо передачі володіння Провансу (Прованс був офіційно приєднаний до Королівства Франції після смерті Рене I Анжуйського, у 1481 р.). Прибувши до Ліону у травні 1476 р. Рене I Анжуйський начебто розірвав зв'язки з Людовиком XI й погодився, щоб графство Прованс перейшло під корону Королівства Франції з умовою, що король звільнить з полону його дочку Маргариту Анжуйську (1429-1482), вдову короля Англії Генріха V (Matthieu, 1628, с. 463). Тоді ж і відбулася суперечка щодо права на Прованс у колі його сім'ї.

«Обидва (претенденти Карл Маєнський і бастард Анжуйський – автор), – пише П'єр Матьє, – хотіли отримати Прованс, і добродій (Рене I), щоб показати, що він не

належатиме ні одному, ні іншому, взяв плечову кістку барана, сидячи за столом, і кинув її двом собакам, які шалено змагалися за неї. В ту ж мить великий дог кинувся і заволодів шматком. Він сказав їм: «З моїми справами буде те саме, ви поб'єтесь за те, що, можливо, не зможете забрати (або сильніший забере у вас – автор). Ми досі бачимо цей символ у вигляді рельєфу на його молитовному стільці в церкві Святого Спасителя в Ексі» (йдеться про церкву Святого Спасителя (Saint-Sauveur) в місті Екс-ан-Прованс, Франція – автор) (Matthieu, 1628, с. 463-464).

Ця історія з бійцівськими собаками, стверджував Г.Карпент'є, могла бути пов'язана з барельєфом, вирізьбленим близько 1463 р. (Carpentier 1912, с. 337) Себто, король Рене I відтворив її, завершуючи суперечку між спадкоємцями щодо Провансу. Ймовірно, історія була популярною наприкінці XV та XVI ст. і підсилювала уяву про «доброго короля Рене».

У Франції ця історія/сцена могла нести пропагандивну ціль. Сюжет, перенесений на чавун, міг працювати на ідею зміцнення влади французького монарха. Ливарні цехи наприкінці XV – XVI ст. виконували свою роль у зміцненні абсолютної влади у Франції. Так само як це робили перші друкарські верстати у коледжі Сорбонни у 1470 рр. З початку правління Людовика XII друкарські преси посилили значення виробництва літератури для інформування, інтерпретації подій та для заохочення знатних осіб прославляти суверена (Cornette, 2022, с. 24). Чавунні плити з різними біблійними та світськими сценами були ровесницями появи друкарського верстата, а ливарний цех у XVI – XVII ст. став своєрідним «друкарським ідеологічним ливарним верстатом».

Отже, чи не вказувала поява гербів лордів Беррі на «плиті очікування» на те, що саме король є верховним власником усіх земель та майна у своєму королівстві? Ймовірно, саме в цьому і полягав задум. У дусі Відродження, дещо іронічно відтворивши сцену П'єра Міланського і його послідовників у чавуні, вказати підданам на юридичний принцип Королівства Франція: «немає землі без сеньйора» і цих верховним сеньйором усіх земельних питань у Франції є суверен.

Плита з'явилася у час протиборства між Священною Римською імперією і Францією, і може демонструвати також претензію останньої на інші прикордонні держави/території, зокрема на частину колишнього герцогства Бургундія (Франш-Конте) або на все герцогство Бар і Лотарингія. Ця претензія наростала упродовж XVI ст. і досягла кульмінації під час Тридцятилітньої війни та одразу після неї.

Дижон (Герцогство Бургундія), сторожові пси, що ричать: схожість деталей з плитою із Беррі. Декілька фахверкових будинків кінця XV – початку XVI ст. зі збереженим дерев'яним декором дають уявлення про тодішні смаки власників будинків і різьбярів, що їх оздоблювали.

10 Rue de la Chouette. Це зображення собаки, що гарчить, на диво уцілілому дерев'яному фасаді фахверкового будинку купця Гійома Мільєра (фр. Guillaume Millière), збудованому у 1483 р., належить до того ж історичного періоду, що й камінна плита з регіону Беррі.

Рис. 7. *Сторожовий пес, що ричить.* Фото автора.

8-12 Rue Verrerie. XVI ст. Зображення собаки (мастифоподібний сторожовий пес або драконоподібна істота), що тягне палицю (фото). Ці та інші зображення розлючених псів та інших тварин, що борються, ймовірно, широко використовувались як в інтер'єрах будівель, так і в зовнішньому оздобленні окремих регіонів Франції кінця XV – початку XVI ст.

Рис. 8. *Зображення собаки (дракона?), що тягне палицю.* Фото автора.

Висновки. Аналіз стилістичних, іконографічних та культурно-історичних характеристик чавунної плити з Беррі дозволив пов'язати її з ширшим контекстом епохи Рене I Анжуйського та першими чавунними плитами. Вона, ймовірно, виготовлена в провінції Беррі, але її іконографія відображає вплив мотивів П'єра Міланського, що вказує на міжрегіональний культурний обмін. Художній стиль плити, який поєднує пізню Готику з раннім Відродженням, підкреслює її місце на межі епох, а геральдика й орнаменти відображають соціальний статус замовників і символіку влади.

Сцена боротьби собак за кістку виявилася алегорією політичних конфліктів, зокрема суперечки за Прованс, що узгоджується з історичними свідченнями про складні відносини між Рене I Анжуйським і Людовиком XI. Ливарне виробництво, яке стояло за створенням таких плит, відіграло роль у зміцненні королівської влади, подібно до того,

як друкарство просувало ідеї суверена. Таким чином, плита з Беррі постає не лише артефактом, а й свідченням ідеологічних процесів у Франції того часу. У майбутньому варто детальніше порівняти її з плитами з інших регіонів, як-от Франш-Конте чи Овернь, дослідити архіви ливарних цехів і розширити іконографічний аналіз, щоб виявити додаткові зв'язки з творами П'єра Міланського чи інших майстрів епохи.

References

- Carpentier, H., 1912. *Plaques de cheminées*. Tome 1 [Fireplace plates. Volume 1]. Paris. (Reprint, printed in Auxerre) (in French).
- Cornette, J., 2022. *Le roi absolu. Une obsession française 1515-1715* [The absolute king. A French obsession 1515-1715]. Paris: Tallandier (in French).
- Paul Durrieu, 1904 *Les Très Riches Heures de Jean de France, duc de Berry*, Paris: Plon-Nourrit (in French).
- Matthieu, P., 1628. *Histoire de Louys XI, roy de France et des choses mémorables advenues en l'Europe durant vingt & deux années de son règne* [History of Louis XI, King of France, and memorable events in Europe during the twenty-two years of his reign]. Paris: Matthieu Guillemot (in French).
- Maxe-Werly, L., 1896. *Un sculpteur italien à Bar-Le-Duc en 1463* [An Italian sculptor in Bar-Le-Duc in 1463]. *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 4(24), pp. 54–62 (in French).
- Méloizes, H. des, 1934. *Les plaques de cheminées armoriées du Musée du Berry* [Heraldic fireplace plates of the Berry Museum]. *Mémoires de la société des antiquaires du Centre*, 45(2), pp. 179–235. Bourges: Imprimerie André Tardy (in French).
- Pfister, C., 1902. *Historie de Nancy*. Tome 1 [History of Nancy. Volume 1]. Paris: Nancy: Berger-Levrault (in French).
- Vernot, N., 2018. *Les linteaux de cheminée en Haute-Saône: fonctions emblématiques et symboliques (XVIe-XVIIIe siècles)* [Fireplace lintels in Haute-Saône: emblematic and symbolic functions (16th–18th centuries)]. *Haute-Saône SALSA*, 77, pp. 2–39. Available at: <<https://hal.science/hal-04085738v1>> (Accessed: 12/09/2024) (in French).
- Wiener, L., 1895. *Catalogue des objets d'art et d'antiquité (Musée historique Lorrain au palais ducal de Nancy)* [Catalog of art and antiquity objects (Lorraine Historical Museum at the Ducal Palace in Nancy)]. 7th ed. Nancy (in French).

Стаття надійшла до редакції 04.02.2025 р.

T. Batenko

STYLISTIC, ICONOGRAPHIC, AND CULTURAL-HISTORICAL CHARACTERISTICS OF THE BERRY SLAB (LATE 15TH – EARLY 16TH CENTURY)

The purpose of this article is to analyze the stylistic, iconographic, and cultural-historical characteristics of the cast iron plate from Berry (late 15th – early 16th century) and to explore its potential connection to the earliest cast iron plates associated with René I of Anjou, as well as their role in the context of France's post-war recovery following the Hundred Years' War.

The author aims to investigate the origin of the Berry plate, its artistic features (ornamentation, heraldry, composition), identify the historical and ideological narrative depicted on it, and assess the role of foundry production in shaping the cultural and political

narrative of France in the late 15th and early 16th centuries. A separate task is to compare the plate with similar examples and examine its relationship to the activities of René I of Anjou.

The article offers a fresh perspective on the interpretation of the Berry cast iron plate, proposing a hypothesis about its ideological significance as a tool of royal power propaganda in France during the transition from the late Middle Ages to the Renaissance. Its novelty lies in introducing the assumption of the influence of Pierre de Milan's sculptural motifs on the creation of wooden molds for the plates, as well as expanding the discussion on the role of foundries as unique «ideological workshops», akin to the printing presses of that era.

The study is based on a comparative-historical analysis of archival sources, works by historians (G. Carpentier, Léon Germain de Maily, Marquis Méloizes, and others), museum catalogs, and visual materials (images of plates and reliefs). The author employs an iconographic method to interpret the plate's symbolism and a contextual approach to evaluate its place within the cultural-historical environment of France in the late 15th and early 16th centuries.

Keywords: *France, René of Anjou, cast iron fireplace plate, heraldic plates, Renaissance*

УДК 930:94(477.83/84)"1953/1964"

М. В. Волошин

**ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ МІСТЯН ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ, ЛЬВІВСЬКОЇ ТА
ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ У ДОБУ «ВІДЛИГИ» (1953–1964 рр.):
ПРОБЛЕМА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ**

Стаття присвячена висвітленню повсякдення міського населення західних областей УРСР доби хрущовської «відлиги» в українській історіографії. В публікації піддається критиці джерельна база історичної літератури. Робляться висновки стосовно перспектив подальшого дослідження проблеми.

Виявлено, що українські вчені не провели комплексного дослідження повсякденного життя міських мешканців Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей у період деєталінізації. Зазвичай історики зосереджувались на повсякденному житті всіх громадян Української РСР або окремих великих соціальних груп. Праці, спеціально присвячені повсякденному життю мешканців окремих західних регіонів чи міст, є відносно нечисленними.

Історіографічний аналіз показав, що історики не дослідили наступні питання: престижність професій; важливість зв'язків для отримання кращої роботи; переважання представників інших регіонів на керівних посадах в Івано-Франківській, Львівській та Тернопільській областях; вплив Комуністичної партії на кадрову політику; роль неорганізованого дозвілля у відпочинку громадян; вплив матеріальної спадщини колишніх держав, до складу яких раніше входив регіон, на повсякденне життя мешканців міст; інтимна сфера життя; специфіка дружніх стосунків між місцевими жителями тощо.

Ключові слова: повсякдення, регіональна історія, «відлига», міське населення, усна історія, історіографія, західні області, деєталінізація.

DOI 10.34079/2518-1521-2025-16-41-16-31

Постановка проблеми. Відновлення незалежності України сприяло появі великої кількості праць з історії повсякдення. Особливо багато історичної літератури присвячено періоду «відлиги», що пояснюється підвищеним суспільним інтересом до теми, широкою та доступною джерельною базою, спотвореним висвітленням проблеми в радянські часи, важливістю подій 1953 – 1964 рр. для розуміння багатьох соціально-політичних та економічних негараздів сучасності. Наразі існує необхідність її осмислення для виявлення перспективних напрямків подальшого дослідження, перевірки зроблених істориками висновків, акумуляції досягнень. Насамперед критичної оцінки потребують здобутки науковців на ниві регіональної історії, бо вивчення минувшини окремих регіонів є актуальним як для науки з метою виявлення місцевих особливостей та деталізації історії, так і з практичних міркувань – без розуміння історії регіону неможливо встановити його специфічні інтереси та потреби. Особливої уваги потребують території прикордонні, зі складною соціально-політичною спадщиною, критично важливі для обороноздатності країни, такі, які були центром опору окупаційним режимам. Таким регіоном є Галичина, що складається з сучасних Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей. Що стосовно груп населення, то в першу чергу логічним буде дослідити історію найчисельнішої на сьогодні групи населення України – містян. Отже, історіографічний огляд праць, в яких розглядається

повсякдення мешканців міст Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей доби «відлиги», є актуальним.

Метою публікації є розгляд праць українських істориків, присвячених повсякденню мешканців західних областей УРСР в добу хрущовської «відлиги», для виявлення малорозглянутих аспектів проблеми та оцінки перспективи подальшого дослідження повсякдення містян регіону в роки деєталінізації.

Історіографія проблеми. Спеціальних розвідок, присвячених українській історіографії повсякдення містян західних областей УРСР доби хрущовської «відлиги» (1953 – 1954 рр.), немає. При цьому в багатьох історіографічних нарисах аналізується та критикується історична література, в якій розглядається щодення регіону. Їх можна поділити на дві групи. До першої відносяться ті, в яких згадуються усі дослідження, присвячені щоденному життю громадян в означений період. Серед них праці В. Вовка (Вовк, 2007), О. Лук'янця (Лук'янець, 2012), О. Тевікової (Тевікова, 2010). До другої групи належать дослідження, в яких висвітлюється історіографія конкретного аспекту проблеми. Відмітимо роботи А. Бадера (Бадер, 2011), М. Кагальної (Кагальна, 2015), О. Корнієнко (Корнієнко, 2020), Ж. Кукурузи (Кукураза, 2010), О. Лук'яненко (Лук'яненко, 2012), В. Поповича (Попович, 2020), Н. Хоменко (Хоменко, 2008).

Виклад основного матеріалу. Одна з провідних українських дослідниць повсякдення О. Колястрок вважає, що «...у повсякденні за домінуючим способом виявлення життєдіяльності можна вирізнити кілька важливих сфер...»: 1) трудову (праця, навчання); 2) дозвілєво-відпочинкову (читання, театр, цирк, кіно, музеї, концерти, виставки, спорт, ігри, розваги, свята, урочистості, мандрівки); 3) репродуктивно-забезпечувальну (харчування, лікування, торгівля, транспорт, одяг, побут); 4) приватно-родинну (сім'я, родина, кохання, шлюб, діти, дім); 5) комунікативно-громадську (товариства, дружба, об'єднання) (Колястрок, 2009, с. 55). Візьмемо її класифікацію за основу.

Трудова сфера присутня у житті майже кожної людини. Тому дослідники повсякдення доби «відлиги» не могли не торкатися цього питання, але робили це побіжно, здебільшого у контексті вивчення щодення усіх громадян УРСР чи певної групи населення. Однією з перших цієї проблеми в загальнодержавному масштабі торкнулася О. Тевікова. Дослідниця виявила залежність розміру зарплати від рівня освіти, визначала найменш оплачувані професії, розглянула особливості жіночої праці (Тевікова, 2010). У колективній монографії Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба її автори розглянули залучення жінок до суспільного виробництва (Янковська та Швидкий, 2015), особливості праці професорсько-викладацького складу (Булгакова, 2018).

Найбільш детально історики дослідили трудову сферу повсякдення студентів. Першовідкривачками були Н. Власова (Власова, 2009) та Н. Хоменко (Хоменко, 2008; Хоменко, 2007b). Н. Власова розглянула трудову сферу повсякдення студентів на прикладі вишів п'яти українських міст, зокрема Львова. Історикиня дослідила форми навчання та контролю знань, проходження практики, боротьбу з прогулами. Спиралась вона головним чином на архівні документи. Напротивагу їй Н. Хоменко у дисертації не стала концентруватися на регламентованій частині щодення молоді, зосередившись на психологічно-емоційному наповненні навчального процесу (Хоменко, 2008). Ось чому історикиня широко використовувала не тільки архівні джерела, але й численні опубліковані мемуари та спогади. Доповненням праць вищезгаданих дослідниць є роботи О. Лук'яненко, який розглянув повсякдення колективів педагогічних вищих навчальних закладів часів деєталінізації. У дисертації (Лук'яненко, 2012) та монографії (Лук'яненко, 2019) він широко використовував матеріали з життя Дрогобицького

Державного Педагогічного Інституту, Львівського Державного Педагогічного Інституту, Станіславського Державного Педагогічного Інституту. Н. Зьолковський також торкнувся питання організації навчального процесу студентів, але його цікавили лише львівські виші, конкретніше – особливості цих закладів (Зьолковський, 2012-2013; Зьолковський, 2015). Дослідник визначив, що особливістю навчального процесу Львівського Державного Політехнічного Інституту був великий обсяг виробничої практики та перевантаження навчальних планів, а характерною ознакою Львівського Державного Медичного Інституту було переважання жінок серед студентів.

Цінні відомості стосовно професійної діяльності міських вчителів західних областей УРСР знаходимо у М. Кагальній (Кагальна, 2015). Вона встановила, що окрім безпосередніх обов'язків педагога займалися агітаційною діяльністю, читали лекції. Це було частиною їх повсякдення.

Важливою для розуміння особливостей трудової сфери щодення містян регіону є монографія Г. Боднар, написана практично повністю на матеріалах усної історії. В ній авторка детально розглянула навчання та працевлаштування специфічної, але чисельної групи населення – сільських переселенців до Львова. Історикиня схарактеризувала умови навчання та праці у місті, розглянула таке поширене явище серед мігрантів як поєднання навчання і роботи, дослідила взаємини на роботі та навчанні, торкнулася особливості працевлаштування мігрантів із сіл (Боднар, 2010).

Аналіз історичної літератури показав, що дослідники зовсім не торкалися таких важливих питань, як критерії престижності та неprestижності професій в регіоні, кумівство на роботі та навчанні (сімейственість за тогочасною термінологією), зловживання службовим положенням серед російськомовних начальників, специфічні вимоги для кар'єрного росту, стратегії обходу громадянами трудового законодавства, вплив комуністичної партії на кадрову політику.

Дозвіллево-відпочинкова сфера повсякдення доби «відлиги» викликає у дослідників посилений інтерес. О. Тевікова була серед перших, хто розглянув проблему в загальнореспубліканському масштабі (Тевікова, 2010). Історикиня встановила, що поширеними формами відпочинку було читання книг, слухання радіо (люди слухали музичні передачі, концерти, радіовистави), перегляд кіно; констатувала спадання популярності театру; довела, що у дозвіллі міського населення клуби та будинки культури не грали великої ролі. Дозвілля та відпочинок населення упродовж перших трьох років «відлиги» дослідила О. Ісайкіна (Ісайкіна, 2006). Як й інші науковці, історикиня визначила основні види відпочинку людей: читання книг, відвідування різноманітних концертів. Також її робота містить цікаві відомості про радянські святкування, дитячі ігри. До праць з історії повсякдення років децентралізації, в яких вільний час громадян розглядається в загальнодержавному масштабі, відноситься й дисертація А. Якубець (Якубець, 2019). В ній досліджено дозвілля громадян УРСР другої половини 1940-х – середини 1960-х на матеріалах журналу «Перець». Історикиня дійшла висновку про поступове зменшення ролі радіо у відпочинку громадян та зростання значення телебачення. Також вона розглянула діяльність клубів та бібліотек. Зробленні висновки авторка підкріплює матеріалами, що стосуються більшою мірою сільської місцевості та меншою мірою міст. На жаль, поза увагою дослідниці залишилися деякі публікації журналу, які стосуються регіональної історії Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей. Проблем, наприклад, львівської музично-театральної книгозбірні, тернопільської обласної медичної бібліотеки, ходорівського будинку культури, дрогобицького шахового клубу тощо.

Дослідники активно досліджували дозвілля містян доби «відлиги» не тільки в загальнореспубліканському масштабі, у фокусі їх уваги були й окремі області і навіть

міста. Зважаючи на тему статі, зупинимось тільки на тих дослідженнях, в яких розглядаються території західного регіону України. М Вурловська торкнулася дозвілля мешканців частини сучасної Львівської області – Дрогобиччини у післявоєнний період (1944 – 1958 рр.). Вона розглянула місце та значення кінотеатрів, театрів, радіо, парків у відпочинку містян (Вурловська, 2017а; Вурловська, 2017b; Вурловська, 2018). Розвідки історикині присвячені практично недослідженій проблемі та спираються майже виключно на джерела: архівні документи, газетні публікації того часу, інтерв'ю, що робить їх цінними для науки. Разом з тим дослідниця не розглянула деякі інші популярні варіанти відпочинку: читання книг, масовий спорт та фізкультуру, короточасні туристичні походи в гори. Враховуючи значення та місце Львова в історії та сучасності науковці не могли оминати увагою це місто. О. Матюхіна висвітлила особливості радянських святкувань у неофіційній столиці Галичини (Matyukhina, 2000). Зауважимо, що науковиця посилалась майже виключно на інтерв'ю з містянами та власні спогади. Близькою до її дослідження є монографія Г. Боднар (Боднар, 2010). Вона, також спираючись головним чином на інтерв'ю, розглянула дозвілля сільських переселенців до Львова. Історикиня встановила найулюбленіші види дозвілля мігрантів (походи в кінотеатр, танці, прогулянки по місту, походи до парку відпочинку, прослуховування платівок, відвідування палаців культури), розглянула місце офіційних радянських свят в їх житті.

Підвищений інтерес дослідників викликає дозвілля студентів доби «відлиги». Однією з перших цієї проблеми в загальнореспубліканському масштабі торкнулася Н. Хоменко (Хоменко, 2006; 2008а; 2010). Історикиня проаналізувала відпочинок студентів під час навчального року та в період літніх канікул, схарактеризувала колективне дозвілля як спосіб контролю за студентською повсякденністю. Н. Власова також присвятила невелику статтю дозвіл्लю студентів УРСР доби хрущовської «відлиги» (Власова, 2011). Її розвідка багато в чому перетинається з працями вищезгаданої Н. Хоменко. На жаль, у короткому історіографічному нарисі, розміщеному на початку статі, авторка не згадує жодної праці часів незалежності України (наприклад, тої ж самої Н. Хоменко), обмежившись характеристикою декількох радянських пропагандистських книг та кількох збірників. Разом з тим дослідниця активно посилалась на матеріали з історії Львівського державного університету. На відміну від Н. Хоменко та Н. Власової О. Лук'яненко обрав об'єктом дослідження дозвілля не всіх студентів загалом, а тільки педагогічних ВНЗ. Історик встановив улюблені види відпочинку молоді (танці, читання книг, походи у театри, в кіно та музеї), розглянув негативний вплив на нього браку вільного часу та нестачі спеціально облаштованих місць, визначив характерні прояви девіантної та деліквентної поведінки освітян у позааудиторний час. Варто зазначити, що дослідник для ілюстрації своїх висновків мало використовував приклади з життя педінститутів, розташованих на території сучасних Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей. Ряд науковців обрали ще вужчу тему дослідження – повсякдення життя студентів Львівського університету, в рамках якої неможливо оминати дозвілля молоді. Першим був Т. Палій (Палій, 2006). Хронологічні межі його дослідження охоплюють 1960 – 1991 рр. Качмар В. та Н. Зьолковський доповнили його розвідку, розглянувши дозвілля студентів не з 1960 року, а з 1944 року (окремі відомості стосуються ранішого часу) (Качмар та Зьолковський, 2015; Зьолковський, 2015). Історики поділили дозвілля львівських студентів на два види – офіційне та не офіційне. Перший вид організовувався комітетами комсомолу та студентськими клубами, другий – власне студентами. Найулюбленішим способом відпочинку, на думку дослідників, було індивідуальне чи гуртове (у колі друзів) відвідування кінотеатрів.

Через її специфіку та природу досить умовно до дозвіллево-відпочинкової сфери повсякдення можна віднести релігію. Разом з тим багато дослідників це роблять, тому варто дати короткий огляд літератури, присвяченій місцю духовності в щоденню населення УРСР 1953 – 1964 рр. Більшість істориків досліджували та досліджують релігійне життя в означений період в загальнореспубліканському масштабі. Основні сюжети: реакція населення на утиски церкви, спроби священнослужителів пристосуватися до суспільно-політичних реалій, стосунки влади та церкви тощо. Найбільшої уваги заслуговують автори, у фокусі уваги яких території західних областей України. Однією з перших проблемі присвятила свої праці А. Корнейко (Корнейко, 1999). Історикиня дослідила церковно-релігійну ситуацію в регіоні, хід компанії проти УГКЦ та надзвичайно бурхливу реакцію населення на неї. Пізніше А. Моренчук захистив дисертацію з історії релігійних процесів в західних областях України у 1953 – 1964 роках, значно доповнивши дослідження А. Корнейко (Моренчук, 2006). Також варто зазначити І. Андрухів та П. Кам'янського, які зробили історико-правовий аналіз релігійного життя в Галичині та Прикарпатті (Андрухів та Кам'янський, 2006).

Цінною є дисертація В. Вовка, яка присвячена побуту та дозвіллі міського населення України в 50 – 80-х роках ХХ століття (Вовк, 2007). Хоча територіальні межі роботи охоплюють не Львівську, Тернопільську та Івано-Франківську області, а Київську, Полтавську, Чернігівську, Черкаську, Кіровоградську, Житомирську та Дніпропетровську, вона дає значний порівняльний матеріал, який можна використовувати для виявлення специфіки відпочинку громадян у регіоні.

Як бачимо, здебільшого у фокусі дослідників було ініційоване владою дозвілля громадян. Майже не згадуються звичайні прогулянки містом, виїзди на природу, хобі та колекціонування, різні квартирники.

Репродуктивно-забезпечувальна сфера є одним з найбільш вивчених аспектів проблеми. Однак на початковому етапі становлення незалежної української історичної науки вона розглядалася побіжно. Так, одним з перших розглянув деякі аспекти матеріально-побутового становища громадян УРСР доби відлиги у своїй праці В. Баран та В. Даніленко (Баран та Даніленко, 1999). В дослідженнях історика міститься цінний фактологічний матеріал, спроби осмислення причин реформ М. Хрущова, які призвели до значних змін матеріально-побутового становища більшості тогочасних українців. Л. Ковпак описав соціальні проблеми деяких українських регіонів, торкнувся масового житлового будівництва в республіці та благоустрою великих міст. Хоча західні області не у фокусі дослідження історика, його працю можна використовувати для початкового знайомства з суспільством доби десталінізації (Ковпак, 2003).

Згодом дослідники почали торкатися репродуктивно-забезпечувальної сфери не мимохідь, а робили її об'єктом історичних досліджень. Однією з перших ґрунтовно дослідила репродуктивно-забезпечувальну сферу повсякдення О. Тевікова (Тевікова, 2010). В одному з розділів своєї дисертації дослідниця розглянула житлово-комунальне забезпечення громадян, рівень забезпечення соціально-побутових потреб мешканців УРСР та їх добробут взагалі. При цьому для характеристики витрат звичайних українців дослідниця використала лист мешканця Дрогобича до К. Ворошилова. Це свідчить про те, що історикиня вважала рівень добробуту в регіоні середнім для республіки. Вслід за полтавською дослідницею захистив дисертацію, присвячену соціальним умовам життя міського населення УРСР (1950-ті – середина 1960-х рр.), О. Лук'янець. Історик дослідив питання в загальнодержавному масштабі, але широко використовував матеріали Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей. Завдяки йому нам відомі проблеми з організацією громадського харчування, особливості роботи транспортної системи, специфіка функціонування сфери охорони

здоров'я тощо в регіоні (Лук'янець, 2012). Внаслідок того, що об'єктом дослідження є соціальна інфраструктура українських міст, автор не розглянув пересічну людину та її повсякдення поза нею. Наприклад, в роботі нічого немає про харчування містян вдома, самолікування, типові стратегії поведінки на робочому місці, особисті відносини тощо. Серед досліджень, в яких репродуктивно-забезпечувальна сфера повсякдення 1953–1964 рр. розглядається в загальнореспубліканському масштабі слід виділити розділ за авторством О. Янковської та В. Швидкого в колективній монографії Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба (Янковська та Швидкий, 2015). Історики детально розглянули матеріально-побутове становище громадян, нововведення в системі соціального забезпечення, масове житлове будівництво. А. Якубець дослідила майже всі аспекти репродуктивно-забезпечувальної сфери: харчування (тільки громадське), медицину, торгівлю, транспорт, побут, комунальне обслуговування за публікаціями гумористичного журналу «Перець» (Якубець, 2019). Історикиня широко використовувала матеріали, в яких згадуються не тільки обласні центри Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей, але й дрібніші міста: Борислав, Городенка, Стрій, Терехів, Трускавець, Ходорів. Що робить працю дослідниці ще більш цінною, бо зазвичай історики повсякдення радянської доби недостатньо залучають дані з районних населених пунктів.

Паралельно з тим багато науковців досліджували репродуктивно-забезпечувальну сферу повсякдення окремих частин УРСР чи груп населення. Насамперед дослідників цікавила така особлива соціально-демографічна група як студенти. Першими присвятили свої праці матеріальному компонентові повсякдення студентської молоді А. Бадер (Бадер, 2007; 2008) та Н. Хоменко (Хоменко, 2008а; Хоменко, 2008b). Продовжив дослідження цієї цікавої теми О. Лук'яненко. Історик розглянув матеріально-побутові умови життєдіяльності освітян (колективів педагогічних ВНЗ) (Лук'яненко, 2012). Науковець, за власними словами, не ставив за мету «...вимальовувати картину розвитку суспільства хрущовських часів з детальним поясненням впливу кожної реформи на життя...» (Лук'яненко, 2012, с. 48). Натомість він схарактеризував стан тієї інфраструктури, до якої був доступ переважно в освітян: навчальних корпусів, гуртожитків. Розглянув таке специфічне явище, в основному притаманне повсякденню студентської молоді, як винаймання «кутків». Торкнувся питання харчування студентської молоді. Дав оцінку житловому забезпеченню викладачів, підмітивши цікаву деталь: мали власні квартири здебільшого працівники невеликих педінститутів, зокрема ДДПІ (Дрогобицький державний педагогічний інститут), тоді як їх колеги з великих навчальних закладів жили майже виключно у гуртожитках чи наданих службових квартирах. Разом з тим О. Лук'яненко побіжно торкнувся питання моди, зосередившись на її ідеологічному компонентові, а специфічні явища, як, наприклад, популярність військової форми чи окремих її частин серед чоловіків студентів залишилися поза його увагою. Також він не розглянув роль транспорту в житті студентів та медичне забезпечення. М. Кагальна дослідила репродуктивно-забезпечувальну сферу повсякдення надзвичайно близької до студентів соціальної групи – вчителів: встановила особливості щоденного раціону педагогів, порівнявши його з раціоном колгоспників та робітників; схарактеризувала стан медицини в державі загалом та розглянула медичне обслуговування вчителів зокрема, навівши приклад з Львівської області; оцінила житлове забезпечення вчителів в цілому по республіці, але при цьому сфокусувавшись на сільській, а не міській місцевості (Кагальна, 2015). О. Булгакова схарактеризувала матеріально-побутове становище викладачів вишів: житлове питання, розмір заробітної плати, пенсійне забезпечення (Булгакова, 2018).

До праць, присвячених повсякденню окремих груп відноситься монографія

Г. Боднар. Історикиня розглянула матеріальне становище частини мешканців Львова – вчорашніх селян. Особливо ретельно історикиня дослідила питання забезпечення житлом: винаймання, проживання в гуртожитках, отримання власного. Також описала, у що вдягалися переселенці, яка одяга вважалася модною, що їли, де робили покупки (Боднар, 2010). Разом з тим поза увагою дослідниці залишилось лікування міського населення сільського походження, користування міським транспортом (розглядається лише користування міжміським).

Менше уваги українські дослідники приділили окремим аспектам матеріального життя містян без прив'язки до регіону чи окремої соціальної групи. О. Тевікова розглянула стиляжництво та андеграунд як явища хрущовської «відлиги» (Тевікова, 2012). Дослідниця детально зупинилася на описі одягу молоді, що належали до цієї культури. Розглянула питання моди й О. Корнієнко. Вона дослідила вплив державної політики в галузі моди на повсякдення громадян впродовж 1956 – 1985 рр. (Корнієнко, 2020). Праця історикині містить багато маловідомих фактів з історії Львівського будинку моделей одягу (ЛБМО), який був одним з двох провідних модельних центрів УРСР, та місцевих швейних фабрик. Наприклад, про створення власної ткацької майстерні в будинку моделей, експедиції модельєрів в карпатські села для збору матеріалу, плідну співпрацю фірми Маяк з західними підприємствами. Разом з тим дисертація не дає уявлення про особливості повсякденного одягу місцевих жителів, зовсім не розкриває значення послаблення/трансформації традиційних морально-етичних норм галичан на моду, а вплив сусідніх країн на зовнішній вигляд містян регіону розкривається побіжно. Треба відмітити, що в згаданих дослідженнях практично немає даних про якість одягу, особливості його носіння, значення окремих аксесуарів.

Попри значну літературу з теми, багато аспектів матеріальної сфери повсякдення громадян УРСР доби дедалізації залишається невивченим чи слабо вивченим. До них відносимо роботу міського транспорту, лікування, особливості раціону містян у 1953 – 1964 рр., місце матеріальної спадщини Австро-Угорщини та Польської республіки в повсякденному житті містян Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей.

Приватно-родинної сфери повсякдення українські дослідники торкалися рідко. Окремі аспекти проблеми в загальнодержавному масштабі у своїй дисертації (Тевікова, 2010) та низці подальших праць (Тевікова, 2016а, 2016b) висвітлювала О.В.Тевікова: відносини між статями, ставлення суспільства до сексуальних стосунків, вплив ідеологічних наративів на цю сторону повсякдення тощо. Дослідниця зробила це явно неповно. Причинами цього були недостатня та не зовсім коректна джерельна база (авторка зокрема посилалася на газетні статті в російських часописах), нехтування відповідними закордонними дослідженнями. М. Смольницька дослідила гендерні відносини та гендерну політику СРСР, роль жінки в радянському суспільстві, материнство як соціальну функцію в період перших двох повоєнних десятиліть по всій території УРСР. В одному з підрозділів колективної монографії Соціальні трансформації в Україні : пізній сталінізм і хрущовська доба дослідниця детально розглянула демографічні зміни в західних областях України упродовж 50-х років XX століття, навела дані про поширеність абортів в регіоні в той час (Смольницька, 2015). При вивченні цих питань історикиня, на жаль, спиралася не на архівні документи, а на праці радянських демографів. Згаданої проблематики вона торкалася й в низці інших своїх праць. В. Швидкий розглянув антисоціальні, з погляду радянської влади та суспільства, явища в родинному житті, конфлікт українських патріархальних цінностей з наявним тоді законодавством (Швидкий, 2015).

Цікаві відомості про особливості сімейних відносин, родинну атмосферу,

виховання дітей в середовищі російськомовних та україномовних, переважно вихідців з сіл, містян містяться у книзі О. Матюхіної, присвяченій повсякденному життю Львова 1944–1990 рр. Книга побудована на матеріалах усної історії та власних враженнях авторки (Matyukhina, 2000). На думку Я. Грицака у ній недостатньо уваги приділено старим українським, єврейським та польським середовищам, цей недолік він пояснює тим, що російськомовний світ є найближчим для дослідниці (Грицак, 2002). Якоюсь мірою продовжила дослідження О. Матюхіної з регіональної історії Г. Боднар (Боднар, 2010). Історикиня розкрила деякі особливості сімейного життя сільських переселенців до Львова: різке скорочення чисельності дітей в родинях, укладання шлюбів переважно з такими ж вихідцями з сіл, поширену практику віддавання дітей на виховання батькам у село до досягнення ними шкільного віку.

Отже, багато аспектів приватно-родинної сфери повсякдення доби «відлиги» залишаються майже не розглянутими. Насамперед йдеться про інтимне, особисте життя громадян. Досліджені хіба що зовнішні прояви приватно-родинного щодення, яке регламентувались державою та певною мірою суспільством.

Комунікативно-громадській сфері повсякдення міського населення років деєсталінізації присвячена значна література. Але здебільшого науковці розглядали суспільні настрої населення. Найповніше це питання розкрито у монографії М. Брегеда (Брегеда, 2010). Також у різних контекстах його торкалися О. Бажан (Бажан, 2015), Ю. Каганов (Каганов, 2019), О. Лук'яненко (Лук'яненко, 2012), О. Тевікова (Тевікова, 2010). Серед подібних робіт виділяється дисертація А. Корнейко, присвячена саме суспільно-політичному розвитку західних областей України в 1953 – 1964 рр. Вона дає уявлення про суспільно-політичну ситуацію в регіоні, процеси деєсталінізації суспільно-політичного життя, їх специфіку в краї, форми, методи та етапи протистояння режимові.

Набагато рідше науковці розглядали історію різних клубів, товариств та об'єднань. Студентські клуби, в тому числі львівський, дослідила Н. Хоменко. Вона визначила мету та основні напрямки їх діяльності, розглянула роль об'єднань в організації молодіжних вечорів, створенні гуртків самодіяльності, формуванні лекторських пропагандистських груп (Хоменко, 2006). О. Бажан розглянув діяльність Клубів Творчої молодості та прийшов до висновку про їх національну складову у діяльності, зокрема львівського клубу, що зумовило їх закриття (Бажан, 2015). Г. Боднар розкрила особливості взаємин сільських переселенців між собою та з корінними містянами у Львові, але не дослідила участь цієї групи у різноманітних товариствах та об'єднаннях (Боднар, 2010; Боднар, 2012).

Таким чином українські дослідники досить детально дослідили суспільні настрої населення УРСР у 1953 – 1964 рр., значно менше уваги приділили різним товариствам, об'єднанням та практично повністю проігнорували товариські відносини між громадянами, а також різні організації, в яких входили люди об'єднанні одним хобі.

На загал, треба відмітити односторонність джерельної бази багатьох праць. З одного боку, дослідники прекрасно розуміють, що писати історію повсякдення, спираючись виключно на традиційні офіційні джерела, неможливо (проти цього власне повстали засновники такого напрямку як історія щодення), тому активно використовують матеріали усної історії, передусім власноруч зібрані інтерв'ю. Разом з тим вони часто ігнорують опубліковані мемуари, щоденники, особисте листування, спогади та інші матеріали особового походження, а якщо й використовують їх, то здебільшого добре відомі спогади, нехтуючи мемуаристикою іноземних громадян, що відвідували УРСР, а також суспільно-політичних діячів другого та третього плану, пересічних людей. Це в той час, коли дослідники, що займаються розробкою теоретичних та методологічних

проблем, пов'язаних з історією повсякдення, наполягають на їх залученні. Наприклад, О. Коляструк називає такі джерела «визначальними» та «незамінними» в контексті вивчення життя пересічних громадян (Коляструк, 2008). Майже ніхто з науковців не бере до уваги художні твори. Вони не є повноцінним історичним джерелом, але можуть служити прекрасною ілюстрацією багатьох явищ та процесів в суспільстві. З їх допомогою дослідник здатен краще зрозуміти епоху, контекст деяких подій, вони можуть наштовхнути на дослідження явища, яке оминули своєю увагою історики. Не так часто використовуються художні фільми. Вони дозволяють познайомитися з типовими побутовими ситуаціями доби хрущовської відлиги, суспільними конфліктами, проблемами у сфері обслуговування. Практично повністю знехтувана радянська документалістика. Припустимо, що сучасні дослідники вважають її ідеологічним продуктом епохи та не довіряють кінохроніці країни Рад. Але це спрощений підхід. По-перше, попри усі цензурні перепони на екрани потрапляли кадри, які ілюструють реальне повсякденне життя. В першу чергу завдяки критиці негативних явищ радянського суспільства. По-друге, відбір сюжетів для документальних фільмів може багато сказати про відношення влади до тих чи інших процесів. По-третє, існує великий пласт навчальних, спеціальних фільмів, які були недоступні широкому загалу та часто містять дуже відверті для радянських часів сцени.

Висновки. Отже, українські історики не створили жодної праці, присвяченій повсякденню містян Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської області доби «відлиги». Найближчими до проблеми є дослідження, в яких науковці розглядають повсякдення частин регіону, але при цьому частіше не усіх жителів міст, а окремих груп населення: студентів, переселенців з сіл. В більшості історичної літератури повсякдення 1953 – 1964 рр. досліджується в загальнореспубліканському масштабі з використанням даних трьох західноукраїнських областей, масштаб залучення яких різний. Майже ніколи автори загальних праць не ставили перед собою за мету виявлення та пояснення особливостей повсякдення містян Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей, їх цікавило не це, а інформація, яку можна використати для ілюстрації загальнореспубліканських явищ та тенденцій. Також треба відмітити, що частіше всього у фокусі уваги науковців перебувають не містяни загалом, а все населення УРСР чи окремі його частини. Непропорційно великий інтерес спостерігаємо до повсякдення студентів, викладачів вишів, вчителів при практично повному ігноруванні буденного життя працівників торгівлі та сфери обслуговування, робітників високотехнологічних підприємств, комунальників, людей низькооплачуваних професій тощо. Майже поза увагою дослідників залишилися такі аспекти повсякдення громадян років деєсталінізації, як престижні та непрестижні професії, кумівство, засилля мігрантів з інших регіонів на начальницьких посадах, вплив компартійного керівництва на кадрову політику, неорганізоване дозвілля людей, місце матеріальної спадщини держав, в складі яких знаходився край, інтимне життя населення, різні організації та товариства, в яких входили люди об'єднанні одним хобі. Таким чином створення комплексної праці з історії повсякдення містян Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей доби «відлиги» є своєчасним. Вона заповнить історіографічну лакуну, допоможе краще зрозуміти сучасні соціально-економічні процеси на території регіону, може бути використана як порівняльний матеріал при написанні праць з регіональної історії. Що стосується перспектив подальшого дослідження теми, то детального розгляду вимагають публікації з регіональної історії, в яких дослідники торкаються окремих аспектів проблеми.

Бібліографічний список

- Андрухів, І. та Кам'янський, П., 2006. *Історія релігійного життя в Галичині та Прикарпатті: історико-правовий аналіз*. Івано-Франківськ : Нова Зоря.
- Бадер, А. 2007. Матеріальний стан українського студентства (1956–1964 рр.). *Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Шевченка*, 23, с. 90–96.
- Бадер, А., 2008. Житлові умови студентства УРСР (1956–1964 рр.). *Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка*, 15, с. 137–143.
- Бадер, А., 2011. Повсякденне життя студентства УРСР в середині 1950-х – середині 1980-х рр. у радянській та сучасній українській історіографії. *Гілея*, 50(8), с. 271–277.
- Баран, В. та Даниленко, В., 1999. *Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.)*. Київ: Видавничий дім «Альтернативи».
- Боднар, Г., 2010. Львів. Щоденне життя міста очима переселенців із сіл (50–80-ті роки ХХ ст.) : монографія. Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 338 с.
- Боднар, Г., 2012. Нове суспільство старого міста : мешканці Львова другої половини 40-х – 60-х років ХХ століття. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 111, с. 15–18.
- Брегед, М. В., 2010. *Процес деєсталінізації і суспільні настрої українського населення у 1953–1964 рр. : Монографія*. Миколаїв : ТОВ «Фірма «Іліон».
- Булгакова, О. В., 2018. Науково-педагогічна інтелігенція Радянської України (середина 1950-х – перша половина 1960-х рр.) : формування, становище та діяльність. Кандидат наук. Дисертація. Київ, НАН України, Ін-т історії України.
- Власова, Н. М., 2011. Дозвілля студентів України в 1953–1964 рр. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія : «Історія та географія»*, 41, с. 146–150.
- Вовк, В., 2007. Побут та дозвілля міського населення України в 50–80-х роках ХХ століття. Кандидат наук. Дисертація. Київ.
- Вурловська, М., 2017а. Дозвілля у повсякденні мешканців Дрогобиччини у 1944 – 1958 роках. *Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення і підходи*: збірник матеріалів III-й Міжнародній науково-практичній конференції. Баку; Ужгород; Дрогобич : Посвіт, с. 46–47.
- Вурловська, М., 2017b. Кіно у повсякденному житті мешканців Дрогобиччини у повоєнний період (1944 – 1958). *Проблеми гуманітарних наук. Серія : Історія*, 40, с. 15–30.
- Вурловська, М., 2018. Радіо у повсякденному житті мешканців Дрогобиччини (1944 – 1958). *Східноєвропейський історичний вісник*, 6, с. 197–202.
- Грицак, Я., 2002. Страсти по Львову. Міф австрійського Львова. Семінар за участю Ярослава Грицака (доктор історичних наук, директор Інституту історичних досліджень, Львів). *Незалежний культурологічний часопис «І»*, 27 червня 2002 [онлайн] Доступно: <<https://www.ji-magazine.lviv.ua/seminary/2002/sem27-06.htm>> (дата звернення: 5.2.2025).
- Зьолковський, Н. В., 2015. Львівський Державний Політехнічний Інститут : навчальний процес та підготовка фахівців у 1944 – 1965 рр. *Гілея : науковий вісник*, 100, с. 62–66.
- Зьолковський, Н., 2012–2013. Студентство Львівського державного медичного інституту (1944 – 1965) : структура та навчальний процес. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету : збірник наукових праць*. 13/14, с. 288–299. Львів : Львівський національний університет ім. Івана Франка,
- Ісайкіна, О., 2006. *Побут і дозвілля міського населення України в повоєнний період (1945*

- 1955 рр.). Кандидат наук. Дисертація. Київ: Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова.
- Кагальна, М., 2015. *Повсякденне життя вчителів УРСР у другій половині 1950-х – першій половині 1960-х рр.* Кандидат наук. Дисертація. Київ.
- Каганов, Ю. О., 2019. *Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія.* Запоріжжя : Інтер-М.
- Качмар, В. та Зьолковський, Н. З., 2015. Історії повсякденного життя радянського студентства Львівського університету. *Історія радянської повсякденності і: на перехресті джерел: матеріали Всеукраїнського науково-теоретичного семінару, м. Вінниця. 14-15 травня 2015 р.* Вінниця : ТОВ "Нілан-ЛТД".
- Ковпак, Л. В., 2003. *Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945 – 2000 рр.).* Київ.
- Коляструк, О. А., 2008. Документи особового походження як джерела з історії повсякденності. *Український історичний журнал*, 2, с. 145-153.
- Коляструк, О. А., 2009. Поняття повсякденності в сучасній науковій гуманітаристиці. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. ст.*, 15(1), с. 46–56.
- Корнейко, А. О., 1999. *Суспільно-політичний розвиток України в 1953 – 1964 рр. (на матеріалах західних областей)* Кандидат наук. Автореферат. Львів.
- Корнієнко, О.В., 2020. *Феномен моди : державна політика та повсякденне життя в український РСР (1956-1985 рр.)* : Кандидат наук. Дисертація. Київ.
- Кукуруза, Ж. Б., 2010. Українська інтелегенція в умовах «відлиги»: аналіз сучасної вітчизняної історіографії. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія».* Серія, Історія. Миколаїв, с. 110-114.
- Лук'яненко, О. В., 2019. *«Найближчі друзі партії» : колективи педагогічних вишів України в образах щодення 1920-х – першої половини 1960-х років : Монографія.* Полтава : Видавництво «Сімон».
- Лук'яненко, О. В., 2012. *Повсякдення колективів педагогічних ВНЗ Української РСР часів деєталінізації (1953 – 1964 роки)* Кандидат наук. Дисертація. Полтава, Полтавський нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка.
- Лук'янець, О. А., 2012. *Соціальні умови життя міського населення Української РСР (1950-ті – середина 1960-х рр.)* Кандидат наук. Дисертація. Київ.
- Моренчук, А. А., 2006. *Релігійні процеси в Україні у 1953-1964 роках (на матеріалах західних областей).* Кандидат наук. Автореферат. Острог.
- Палій, Т., 2006. Повсякденне життя студентів Львівського університету (1960 –1991). *Наукові зошити істор. ф-ту Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка* : зб. наук. праць, 8(1), с. 372-383.
- Попович, В. В., 2020. Повсякденне життя студентів УРСР другої половини ХХ ст. в сучасній українській історіографії : акценти та візії. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія : «Історія та географія»*, 57, с. 143-151.
- Смольницька, М., 2015. *Гендер: взаємодія в українському радянському соціумі. Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба : колективна монографія.* Київ : Інститут історії України НАН України, с. 434-486.
- Тевікова, О. В. 2016а. Ретроспективний аналіз шлюбно-сімейних відносин в Українському суспільстві періоду 50–60-х років ХХ ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 45(1), с. 281-283.
- Тевікова, О. В., 2016b. Шлюбно-приватні відносини в українському суспільстві періоду 50–60-их років ХХ ст. *Тези 68-ої наукової конференції професорів, викладачів,*

- наукових працівників, аспірантів та студентів університету. Том 3. (Полтава, 19 квітня – 13 травня 2016 р.). Полтава : ПолтНТУ, с. 189–191.
- Тевікова, О., 2010. *Повсякденне життя громадян УРСР: соціальні та культурні аспекти (1953-1964 роки)*. Кандидат наук. Дисертація. Полтава.
- Тевікова, О., 2012. Стиляжництво та андеграунд як явища хрущовської «відлиги» (1953–1964 рр.) *Гуржіївські історичні читання*, 5, с. 191–194.
- Хоменко, Н., 2006. Дозвілля студентів України в період літніх канікул (50-60 рр. XX ст.). *Український історичний збірник*, 9, с. 271-281.
- Хоменко, Н., 2007. Студенство у навчальному процесі : повсякденний вимір (1950 – 60-ті рр.). *Український історичний збірник*, 10, с. 214-228.
- Хоменко, Н., 2008а. Дозвілля студентів ВНЗ під час навчального року (кінець 1940-х – 1967-мі рр.). *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика*, 14, с. 127-146.
- Хоменко, Н., 2008б. *Повсякденне життя студентської молоді України (1950–1960-ті рр.)*. Кандидат наук. Дисертація. Київ.
- Хоменко, Н., 2010. Колективне дозвілля як спосіб контролю за студентською повсякденністю. *Історія повсякденності: теорія та практика* : матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14-15 травня 2010 р. Переяслав-Хмельницький : Ін-т історії України НАН України, 2010. С. 190-193.
- Швидкий, В., 2015. *Антисоціальні явища радянської повсякденності. Соціальні трансформації в Україні : пізній сталінізм і хрущовська доба : колективна монографія*. Київ : Інститут історії України НАН України, с. 487-515.
- Якубець, А. В., 2019. *Повсякденне життя України другої половини 1940-х – середини 1960-х років: за публікаціями журналу «Перець»*. Кандидат наук. Дисертація. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
- Янковська, О. та Швидкий, В., 2015. *Соціальний захист в УРСР : політика і практика. Соціальні трансформації в Україні : пізній сталінізм і хрущовська доба : колективна монографія*. Київ : Інститут історії України НАН України, с. 181-261.
- Matyukhina, A., 2000. *W sowieckim Lwowie. Życie codzienne miasta w latach 1944 – 1990*. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

References

- Andrukhiv, I. ta Kamianskyi, P., 2006. *Istoriia relihiinoho zhyttia v Halychyni ta Prykarpatti: istoryko-pravovyi analiz [History of religious life in Galicia and Precarpathia: historical and legal analysis]*. Ivano-Frankivsk : Nova Zoria. (in Ukrainian)
- Bader, A. 2007. Materialnyi stan ukraïnskoho studentstva (1956–1964 rr.) [The material condition of Ukrainian students (1956–1964)]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. T. Shevchenka*, 23, s. 90-96. (in Ukrainian)
- Bader, A., 2008. Zhytlovi umovy studentstva URSR (1956–1964 rr.) [Living conditions of students in the Ukrainian SSR (1956–1964)]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu im. T. Shevchenka*, 15, s. 137–143. (in Ukrainian)
- Bader, A., 2011. Povsiakdenne zhyttia studentstva URSR v seredyni 1950-kh – seredyni 1980-kh rr. u radianskii ta suchasniï ukraïnskii istoriohrafii [Everyday life of students of the Ukrainian SSR in the mid-1950s - mid-1980s in Soviet and modern Ukrainian historiography]. *Hileia*, 50(8), s. 271-277. (in Ukrainian)
- Baran, V. ta Danylenko, V., 1999. *Ukraina v umovakh systemnoi kryzy (1946-1980-i rr.) [Ukraine in the context of systemic crisis (1946-1980s)]*. Kyiv: Vydavnychi dim «Alternatyvy». (in Ukrainian)
- Bodnar, H., 2010. *Lviv. Shchodenne zhyttia mista ochyma pereselentsiv iz sil (50-80-ti roky XX st.) : monohrafiia [Lviv. Daily life of the city through the eyes of migrants from the villages*

- (1950s-1980s): monograph]. Lviv : Vyd. tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2010. 338 c. (in Ukrainian)
- Bodnar, H., 2012. Nove suspilstvo staroho mista : meshkantsi Lvova druhoi polovyny 40-kh – 60-kh rokiv XX stolittia [New society of the old city: residents of Lviv in the second half of the 1940s - 1960s]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 111, s. 15-18. (in Ukrainian)
- Breheda, M. V., 2010. *Protses destalinizatsii i suspilni nastroi ukrainskoho naseleння u 1953–1964 rr. : Monohrafiia* [The process of de-Stalinization and public sentiment of the Ukrainian population in 1953–1964: Monograph]. Mykolaiv : TOV «Firma «Ilion». (in Ukrainian)
- Bulhakova, O. V., 2018. *Naukovo-pedahohichna intelihtentsiia Radianskoi Ukrainy (seredyna 1950-kh – persha polovyna 1960-kh rr.) : formuvannia, stanovyshe ta diialnist* [Scientific and pedagogical intelligentsia of Soviet Ukraine (mid-1950s - first half of the 1960s): formation, position and activity]. Kandydat nauk. Dysertatsiia. Kyiv, NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy. (in Ukrainian)
- Hrytsak, Ya., 2002. Strasty po Lvovu. Mif avstriiskoho Lvova. Seminar za uchastiu Yaroslava Hrytsaka (doktor istorychnykh nauk, dyrektor Instytutu istorychnykh doslidzhen, Lviv) [Passions for Lviv. The Myth of Austrian Lviv. Seminar with the participation of Yaroslav Hrytsak (Doctor of Historical Sciences, Director of the Institute of Historical Research, Lviv)]. *Nezalezhnyi kulturolohichnyi chasopys «I»*, 27 chervnia 2002 [onlain] Dostupno: <<https://www.ji-magazine.lviv.ua/seminary/2002/sem27-06.htm>> (data zvernennia: 5.2.2025). (in Ukrainian)
- Isaikina, O., 2006. *Pobut i dozvillia miskoho naseleння Ukrainy v povoiennyi period (1945 – 1955 rr.)* [Life and leisure of the urban population of Ukraine in the post-war period (1945 - 1955)]. Kandydat nauk. Dysertatsiia. Kyiv: Natsionalnyi pedahohichnyi un-t im. M. P. Drahomanova. (in Ukrainian)
- Kachmar, V. ta Zolkovskiy, N. Z., 2015. Istorii povsiakdennoho zhyttia radianskoho studentstva Lvivskoho universytetu [Stories of everyday life of Soviet students at Lviv University]. *Istoriia radianskoi povsiakdennost i: na perekhresty dzherel: materialy Vseukrainskoho naukovo-teoretychnoho seminaru*, m. Vinnytsia. 14-15 travnia 2015 r. Vinnytsia : TOV "Nilan-LTD". (in Ukrainian)
- Kahalna, M., 2015. *Povsiakdenne zhyttia vchyteliv URSS u druhi polovyni 1950-kh – pershii polovyni 1960-kh rr.* [Everyday life of teachers in the Ukrainian SSR in the second half of the 1950s - the first half of the 1960s.] Kandydat nauk. Dysertatsiia. Kyiv. (in Ukrainian)
- Kahanov, Yu. O., 2019. *Konstruiuvannia «radianskoi liudyny» (1953–1991): ukrainska versiia* [The Construction of the “Soviet Man” (1953–1991): Ukrainian Version]. Zaporizhzhia : Inter-M. (in Ukrainian)
- Khomenko, N., 2006. *Dozvillia studentiv Ukrainy v period litnykh kanikul (50-60 pp. Xx st.)*. [Leisure of Ukrainian students during summer vacation (50-60s of the 20th century)] *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*, 9, s. 271-281. (in Ukrainian)
- Khomenko, N., 2007b. *Studenstvo u navchalnomu protsesi : povsiakdennyi vymir (1950 – 60-ti rr.)*. [Student life in the educational process: everyday dimension (1950s – 1960s)] *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*, 10, s. 214-228. (in Ukrainian)
- Khomenko, N., 2008a. *Dozvillia studentiv VNZ pid chas navchalnoho roku (kinets 1940-kh – 1967-mi rr.)* [Leisure of university students during the academic year (late 1940s - 1967)]. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka*, 14, s. 127-146. (in Ukrainian)
- Khomenko, N., 2008b. *Povsiakdenne zhyttia studentskoi molodi Ukrainy (1950–1960-ti rr.)* [Everyday life of student youth in Ukraine (1950s–1960s)]. Kandydat nauk.

- Dysertatsiia. Kyiv. (in Ukrainian)
- Khomenko, N., 2010. Kolektyvne dozvillia yak sposib kontroliu za studentskoiu povsiakdennistiu [Collective leisure as a way of controlling student daily life]. *Istoriia povsiakdennosti: teoriia ta praktyka* : materialy Vseukr. nauk. konf., Pereiaslav-Khmelnitskyi, 14-15 travnia 2010 r. Pereiaslav-Khmelnitskyi : In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2010. S. 190-193. (in Ukrainian) (in Ukrainian)
- Koliastruk, O. A., 2008. Dokumenty osobovoho pokhodzhennia yak dzherela z istorii povsiakdennosti [Documents of personal origin as sources of everyday history]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 2, s. 145-153. (in Ukrainian)
- Koliastruk, O. A., 2009. Poniattia povsiakdennosti v suchasni naukovi humanitarystytsi [The concept of everyday life in modern scientific humanities]. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka: zb. st.*, 15(1), s. 46–56. (in Ukrainian)
- Korneiko, A. O., 1999. *Suspilno-politychnyi rozvytok Ukrainy v 1953 – 1964 rr. (na materialakh zakhidnykh oblastei)* [Socio-political development of Ukraine in 1953 - 1964 (based on materials from the western regions)] Kandydat nauk. Avtoreferat. Lviv. (in Ukrainian)
- Korniienko, O.V., 2020. *Fenomen mody : derzhavna polityka ta povsiakdenne zhyttia v ukrainskyi RSR (1956-1985 rr.)* [The phenomenon of fashion: state policy and everyday life in the Ukrainian SSR (1956-1985)] Kandydat nauk. Dysertatsiia. Kyiv. (in Ukrainian)
- Kovpak, L. V., 2003. *Sotsialno-pobutovi umovy zhyttia naseleння Ukrainy v druhii polovyni XX st. (1945 – 2000 rr.)* [Social and living conditions of the population of Ukraine in the second half of the 20th century (1945 – 2000)]. Kyiv. (in Ukrainian)
- Kukuruza, Zh. B., 2010. Ukrainska intelehentsiia v umovakh «vidlyhy»: analiz suchasnoi vitchyznianoï istoriografii [Ukrainian intelligentsia in the conditions of the "thaw": an analysis of modern domestic historiography]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia»*. Serii, *Istoriia*. Mykolaiv, s. 110-114. (in Ukrainian)
- Lukianenko, O. V., 2012. *Povsiakdennia kolektyviv pedahohichnykh VNZ Ukrainiskoi RSR chasiv destalinizatsii (1953 – 1964 roky)* [Everyday life of pedagogical higher education institutions of the Ukrainian SSR during the de-Stalinization period (1953-1964)] Kandydat nauk. Dysertatsiia. Poltava, Poltavskyi nats. ped. un-t im. V. H. Korolenka. (in Ukrainian)
- Lukianenko, O. V., 2019. «Naiblyzhchi druzi partii» : kolektyvy pedahohichnykh vyshiv Ukrainy v obrazakh shchodennia 1920-kh – pershoi polovyny 1960-kh rokiv : Monografiia ["The closest friends of the party": collectives of pedagogical universities of Ukraine in the images of everyday life of the 1920s - the first half of the 1960s: Monograph]. Poltava : Vydavnytstvo «Simon». (in Ukrainian)
- Lukianets, O. A., 2012. *Sotsialni umovy zhyttia miskoho naseleння Ukrainiskoi RSR (1950-ti – seredyna 1960-kh rr.)* [Social living conditions of the urban population of the Ukrainian SSR (1950s - mid-1960s)] Kandydat nauk. Dysertatsiia. Kyiv. (in Ukrainian)
- Matyukhina, A., 2000. *W sowieckim Lwowie. Życie codzienne miasta w latach 1944 – 1990*. Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Morenchuk, A. A., 2006. Relihiini protsesy v Ukraini u 1953-1964 rokakh (na materialakh zakhidnykh oblastei) [Religious processes in Ukraine in 1953-1964 (based on materials from the western regions)]. Kandydat nauk. Avtoreferat. Ostroh. (in Ukrainian)
- Palii, T., 2006. Povsiakdenne zhyttia studentiv Lvivskoho universytetu (1960 – 1991) [Everyday life of Lviv University students (1960–1991)]. *Naukovi zoshyty istor. f-tu Lviv. nats. un-tu imeni Ivana Franka* : zb. nauk. prats, 8(1), s. 372-383. (in Ukrainian)
- Popovych, V. V., 2020. Povsiakdenne zhyttia studentiv URSR druhoi polovyny KhKh st. v suchasni ukrainskii istoriografii : aktsenty ta vizii [Everyday life of Lviv University

- students (1960–1991)]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Seriiia : «Istoriia ta heohrafiia»*, 57, s. 143-151. (in Ukrainian)
- Shvydkyi, V., 2015. *Antysotsialni yavyshcha radianskoi povsiakdennosti. Sotsialni transformatsii v Ukraini : piznii stalinizm i khrushchovska doba : kolektyvna monohrafiia* [Antisocial phenomena of Soviet everyday life. Social transformations in Ukraine: late Stalinism and the Khrushchev era: collective monograph]. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, s. 487-515. (in Ukrainian)
- Smolnitska, M., 2015. *Hender: vzaiemodiia v ukrainskomu radianskomu sotsiumi. Sotsialni transformatsii v Ukraini: piznii stalinizm i khrushchovska doba : kolektyvna monohrafiia* [Gender: Interaction in Ukrainian Soviet Society. Social Transformations in Ukraine: Late Stalinism and the Khrushchev Era: Collective Monograph]. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, s. 434-486. (in Ukrainian)
- Tievikova, O. V. 2016a. Retrospektyvnyi analiz shliubno-simeinykh vidnosyn v Ukrainskomu suspilstvi periodu 50–60-kh rokiv XX st. [Retrospective analysis of marital and family relations in Ukrainian society in the 1950s–1960s] *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 45(1), s. 281-283. (in Ukrainian)
- Tievikova, O. V., 2016b. Shliubno-pryvatni vidnosyny v ukrainskomu suspilstvi periodu 50–60-ykh rokiv XX st. [Marital and private relations in Ukrainian society in the 1950s–1960s.] *Tezy 68-oi naukovoï konferentsii profesoriv, vykladachiv, naukovykh pratsivnykiv, aspirantiv ta studentiv universytetu. Tom 3.* (Poltava, 19 kvitnia – 13 travnia 2016 r.). Poltava : PolNTU, s. 189–191. (in Ukrainian)
- Tievikova, O., 2010. *Povsiakdenne zhyttia hromadiani URSR: sotsialni ta kulturni aspekty (1953-1964 roky)* [Everyday life of citizens of the Ukrainian SSR: social and cultural aspects (1953-1964)]. Kandydat nauk. Dysertatsiia. Poltava. (in Ukrainian)
- Tievikova, O., 2012. Styliazhnytstvo ta andehraund yak yavyshcha khrushchovskoi «vidlyhy» (1953–1964 rr.) [Stilyazhnost and underground as phenomena of the Khrushchev "thaw" (1953–1964)] *Hurzhiivski istorychni chytannia*, 5, s. 191–194. (in Ukrainian)
- Vlasova, N. M., 2011. Dozvillia studentiv Ukrainy v 1953-1964 rr. [Leisure of Ukrainian students in 1953-1964] *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Seriiia : «Istoriia ta heohrafiia»*, 41, s. 146-150. (in Ukrainian)
- Vovk, V., 2007. *Pobut ta dozvillia miskoho naseleння Ukrainy v 50–80-kh rokakh XX stolittia* [Life and leisure of the urban population of Ukraine in the 50s–80s of the 20th century]. Kandydat nauk. Dysertatsiia. Kyiv. (in Ukrainian)
- Vurlovska, M., 2017a. Dozvillia u povsiakdennei meshkantsiv Drohobychchyny u 1944 – 1958 rokakh [Leisure in the everyday life of residents of Drohobych region in 1944 – 1958]. *Fundamentalni ta prykladni doslidzhennia: suchasni nauково-praktychni rishennia i pidkhody: zbirnyk materialiv III-y Mizhnarodnii nauково-praktychnii konferentsii.* Baku; Uzhhorod; Drohobych : Posvit, s. 46-47. (in Ukrainian)
- Vurlovska, M., 2017b. Kino u povsiakdennomu zhytti meshkantsiv Drohobychchyny u povoiennyi period (1944 – 1958) [Cinema in the everyday life of residents of Drohobych region in the post-war period (1944 – 1958)]. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriiia : Istoriia*, 40, s. 15–30. (in Ukrainian)
- Vurlovska, M., 2018. Radio u povsiakdennomu zhytti meshkantsiv Drohobychchyny (1944 – 1958) [Radio in the everyday life of residents of Drohobych region (1944 – 1958)]. *Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk*, 6, s. 197-202. (in Ukrainian)
- Yakubets, A. V., 2019. *Povsiakdenne zhyttia Ukrainy druhoi polovyny 1940-kh – seredyny 1960-kh rokiv: za publikatsiiamy zhurnalu «Perets»* [Everyday life in Ukraine in the

- second half of the 1940s - mid-1960s: according to publications in the magazine "Perets" J. Kandydat nauk. Dysertatsiia. Kyiv: Kyivskyi natsionalnyi universytet imeny Tarasa Shevchenka. (in Ukrainian)*
- Yankovska, O. ta Shvydyki, V., 2015. *Sotsialnyi zakhyst v URSS : polityka i praktyka. Sotsialni transformatsii v Ukraini : piznii stalinizm i khrushchovska doba : kolektyvna monohrafiia [Social protection in the Ukrainian SSR: policy and practice. Social transformations in Ukraine: late Stalinism and the Khrushchev era: collective monograph]*. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, s. 181-261. (in Ukrainian)
- Zolkovskiy, N. V., 2015. Lvivskiy Derzhavnyi Politekhnychniy Instytut : navchalnyi protses ta pidhotovka fakhivtsiv u 1944 – 1965 rr. [Lviv State Polytechnic Institute: educational process and training of specialists in 1944 – 1965] *Hileia : naukovyi visnyk*, 100, s. 62-66. (in Ukrainian)
- Zolkovskiy, N., 2012-2013. Studentstvo Lvivskoho derzhavnoho medychnoho instytutu (1944 – 1965) : struktura ta navchalnyi protses [Student body of the Lviv State Medical Institute (1944 – 1965): structure and educational process]. *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu : zbirnyk naukovykh prats*. 13/14, s. 288-299. Lviv : Lvivskyi natsionalnyi universytet im. Ivana Franka, (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 08.03.2025 р.

M. Voloshyn

EVERYDAY LIFE OF URBAN RESIDENTS IN IVANO-FRANKIVSK, LVIV, AND TERNOPIL REGIONS DURING THE “THAW” (1953–1964): THE PROBLEM IN CONTEMPORARY UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

The article is dedicated to examining the everyday life of the urban population in the western regions of the Ukrainian SSR during Khrushchev's “Thaw” as reflected in Ukrainian historiography. Historical research on this topic is analyzed using a problem-chronological approach.

It has been revealed that Ukrainian scholars have not produced a comprehensive study on the everyday life of urban residents in Ivano-Frankivsk, Lviv, and Ternopil regions during the de-Stalinization period. It is established that, in most cases, the issue is considered within the broader context, usually focusing on the everyday life of all citizens of the Ukrainian SSR or specific large social groups. Works specifically devoted to the daily life of residents in particular western regions or cities are relatively scarce.

The historiographical analysis shows that historians have largely overlooked the following issues: the prestige and lack thereof of certain professions; the importance of connections for obtaining better jobs; the predominance of individuals from other regions in leadership positions in Ivano-Frankivsk, Lviv, and Ternopil regions; the influence of the Communist Party on personnel policy; the role of unorganized leisure in citizens' recreation; the impact of the material legacy of former states that previously included the region on the daily life of city dwellers; the intimate sphere of life; the specifics of friendships among local residents; the role of various organizations and clubs formed around shared hobbies in people's leisure time, etc.

The publication critiques the source base of historical literature and draws conclusions regarding the prospects for further research on this issue.

Keywords: *everyday life, regional history, “Thaw”, urban population, oral history, historiography, western regions, de-Stalinization.*

УДК: 94(477.75):327.019.51(470)"19"

О. Іванюк

Д. Осетянова

**КОНСТРУЮВАННЯ «РОСІЙСЬКОГО» КРИМУ: ІМПЕРСЬКІ
МОНУМЕНТИ ТА ПАМ'ЯТНІ ЗНАКИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ**

Статтю присвячено місцям пам'яті які Російська імперія створювала – реалізуючи завдання трансформації колективної свідомості і формуючи міфологізоване сприйняття минулого як у власного населення, так і у підкорених народів на анексованих нею територіях. Основну увагу зосереджено на монументах і пам'ятних знаках, які мали транслювати і закріплювати ідеологеми, інспіровані російським царем. Облаштування місць пам'яті відбувалося за кількома напрямками: монументи і пам'ятні знаки на честь російських монархів і очільників імперських військ, які реалізовували завдання анексії і силового утримання Кримського півострова; пам'ятники, які глорифікували героїв загарбницьких війн і уславлювали непереможність російської зброї; місця пам'яті, які покликані були підтримувати тезу про поділ світу на «ми» і «вони» й дегуманізувати ісламське населення. Основну увагу царат приділив кільком містам Кримського півострова які мали символічне значення: Бахчисараю – який був колишньою столицею Кримського ханства, Сімферополю (Акмесджит) – який завойовники оголосили новою столицею, Севастополю – який позиціонувався як місто російської зброї і слави. Встановлено, що задля створення у свідомості як власного, так і підкорених народів своєрідного паралельного виміру, щодо викладу і трактування історичного минулого і закріплення російських імперських наративів, царем було встановлено пам'ятники Катерині II, В.М. Долгорукову-Кримському, О. Казарському, С. Хрульову, П. Нахімову, В. Корнілову, Е. Тотлебену, та ін. За допомогою художніх засобів і поширення відповідних містифікованих усних оповідей про їхні дії і подвиги, було створено далекі від реалій глорифіковані образи. Поряд з тим, на думку урядових кіл, пантеон мав виконати й виховні функції, покликані формувати у населення викривлені знання про минуле, впевненість у непохитності влади й певний емоційний стан що спонукав би не вагаючись віддавати життя за реалізацію нових імперських геополітичних проектів.

Ключові слова: *місця пам'яті, Російська імперія, пам'ятник, імперська політика, Кримський півострів, Севастополь, Бахчисарай.*

DOI 10.34079/2518-1521-2025-16-41-32-47

Упродовж XVIII ст. Російська імперія здійснила низку загарбницьких війн, результатом яких стала руйнація Кримського ханства і анексія Кримського півострова. З метою створення єдиного політичного й економічного простору і формування спільної ідентичності в імперських кордонах, російський уряд спрямував зусилля на викорінення національної самосвідомості та конструювання спільної історичної пам'яті, необхідної для підкорення поневолених народів.

Першочерговими завданнями російської імперської влади було обґрунтування його права на володіння захопленими землями та формування позитивного ставлення населення до дій імперії. Значні зусилля докладалися для закріплення в колективній свідомості наративів про визвольну місію російського етносу, відмінного від інших народів. Ця відмінність транслювалася через ідеологічний поділ на категорії «ми й

вони», «православні й бусурмани», «визволителі й поневолювачі». Імперія свідомо вдавалася до дегуманізації власних жертв, послідовно формуючи образ ворога.

Важливим інструментом закріплення сконструйованої державою історичної пам'яті стали відповідні місця пам'яті. Вони мали на меті уславлення монархів та їхніх родин, глорифікацію перемог імперської армії (навіть за їхньої відсутності), підтримку відчуття фундаментальності й непорушності держави та її кордонів.

Теоретичні засади дослідження колективних форм пам'яті були розроблені такими іноземними вченими, як М. Альбвакс, Ф. Артог, А. Ассман, А. Бергсон, Дж. Верч, Е. Гобсбаум, П. Нора, П. Рікер.

Термін «місце пам'яті» уведено до наукового обігу французьким дослідником П'єром Нора у 80-х рр. XX ст. Під терміном «місце пам'яті» він розумів місце або символічні об'єкти, з якими група людей пов'язує свої спогади, цінності, збереження відомостей про власне минуле (Nora, 2014). Однак, загалом, місце пам'яті – це не лише матеріальні пам'ятки, які зберігають знання про історичні події. Воно виконує функцію консолідації народу довкола окремих подій минулого. Основою концепції П. Нора стала теорія колективної пам'яті, розроблена ще у 20-х рр. XX ст. французьким філософом і соціологом Морісом Альбваксом.

Поряд з тим, німецька історикня, дослідниця культурної пам'яті Аляйда Ассман, звернула увагу на складні питання історичних наративів, суспільної пам'яті та їхню роль у формуванні національної ідентичності (Ассман, 2012). В Україні проблематика історичної пам'яті досліджується у наукових працях Ю. Шаповала (Шаповал, 2020), О. Долгополової (Довгополова, 2019), С. Набок (Набок, 2017) та ін.

Метою статті є ретроспективний аналіз створення російською імперською владою місць пам'яті в анексованому Криму та визначення їхньої ролі у поширенні й закріпленні імперських наративів у колективній свідомості.

Оскільки символом влади кримських ханів було місто Бахчисарай, тому, особливо важливим для Московії, було підкреслити зверхність над колишньою столицею Кримського ханства, продемонструвати що анексовані території тепер безроздільно належать імперії. Для створення спільного, не лише політичного, але й ментального простору, на думку царату, необхідно було знищити пам'ятки, які створювалися поневоленими народами Кримського півострова і нагадували про їх історичний шлях і замінити їх власними місцями пам'яті.

Сенси, які закладалися імперією мали посилюватися відповідними художніми засобами. Зокрема, важливим було розташування пам'ятника або пам'ятного знаку. Зазвичай, їх встановлювали на горах, пагорбах, підвищеннях, що забезпечувало домінування у просторі і підсилювало емоційний вплив на відвідувачів. Бажаним було, щоб місце співпадало з тим простором, де відбулися оспівані у бронзі, мармурі або інших матеріалах історичні події.

Важливість і значення «правильного» розташування монументів окреслив М. Бернов. Він писав: «Де пам'ятник – там сквер, де сквер – там люди сходяться і, споглядаючи пам'ятник все дечого навчаться... Менш за все ці пам'ятники потрібні тим, кому вони споруджуються» (Бернов, 1896, с. 81-82).

Важливими були масштаб і монументальність, тобто розмір і візуальні форми передачі відповідних ідей та емоцій, що закладалися імперією. Підсилювали емоційний вплив також символізм і алегорія. Зазначеними засобами необхідно було підкреслити велич і могутність Російської імперії, непереможність її армії, непохитність влади у володінні захопленими територіями та управлінні підкореними народами.

Однак, таким чином не завжди вдавалося втілити ідеологічний задум. Зокрема, М. Бернов, описуючи пам'ятник віце-адміралу В. Корнілову у Севастополі, зазначав: «Якщо

ідея пам'ятника і вдала, то втілення залишає бажати кращого. Поза Корнілова прямо антихудожня. Загалом мало бажати ставити пам'ятники, треба уміти їх ставити. А то відлити із бронзи фігуру не важко – потрібно, щоб ця фігура була, одночасно, і зображенням того, чию пам'ять бажають увічнити, і художнім витвором» (Бернов, 1896, с. 136-137).

Одним із найважливіших аспектів імперської політики пам'яті було утвердження наративу про незаперечне і довічне володіння загарбаними територіями. Оскільки анексія Кримського півострова відбулася за Катерини II, то у першу чергу поставали місця пам'яті пов'язані із імператрицею. Важливим було й те що вона особисто відвідала столицю, зруйнованої нею держави. Своє перебування у колишній резиденції ханів у Бахчисараї Катерина II ознаменувала власними автографами на стінах палацу, що з нашої точки зору, було своєрідним оголошенням про володіння новими територіями (Із воспоминаний о Крымском полуострове, 1855, с. 75).

Згодом, біля входу до ханського палацу, з'явився і пам'ятник на честь імператриці. Описуючи його, Чарльз Кох зазначав: «Біля входом стоїть квадратний пам'ятник помірної висоти, який повідомляє мандрівникові, що велика Катерина відвідала це місце 14 травня старого стилю (26 нового року) 1787 року» (Koch, 1855, р. 72). Поряд з тим, поблизу Бахчисараю, також було споруджено тріумфальну арку з написом: «травень 1787» (Дюбуа де Монпере, 2009, с. 272). Про перебування Катерини II у Криму мали нагадувати й так звані «катерининські милі», дорожні знаки, які позначали шлях пересування цариці.

Монументом імператриці відсвяткували й століття анексії Кримського півострову. Пам'ятник ініціаторці руйнації Кримського ханства, було урочисто відкрито у Сімферополі у 1883 р. Його розробили за ескізами М. Лаврецького¹. Роботами із спорудження керував архітектор А. Вольф.

У чотирьох кутах встановлено масивні п'яти-ліхтарні канделябри, увінчані короною. На лицевому боці пам'ятника напис: «Катерині у царювання Імператора Олександра III», а нижче під фігурами сподвижників імператриці «Найсвітліший князь Григорій Олександрович Потьомкін-Таврійський, князь Василій Михайлович Долгоруков-Кримський». З боків під бюстами праворуч; «Суворов», ліворуч: «Булгаков». На задньому боці пам'ятника бронзовий барельєф, який зображає татарських мурз і беїв, які схилилися перед Катериною, позаду якої видно фігуру Потьомкіна. Нижче цього барельєфу напис: «Таврійське дворянство за сприяння усієї Росії, у пам'ять століття приєднання Криму 1783-1883 рр.»². Напис цей оточує барельєфний герб Таврійської губернії.

Тогочасний часопис «Исторический вестник» докладно висвітлював перебіг святкових заходів. Опис цих подій дає змогу зрозуміти функціональне призначення місць пам'яті, зміст імперської політики та її вплив на корінні народи Кримського півострова. Зокрема, видання повідомляло, що напередодні довгоочікуваної події, увечері 17 листопада, місто було сповіщене дзвоном із соборів, а в храмах відбулися святкові всеношні³. Місто було ілюміноване.

¹ *Лаврецький Микола Акимович (1837-1907)* – російський скульптор, академік Імператорської Академії мистецтв. Вчився у М. Піменова.

² Напис у комплексі з барельєфом, підкреслює справжнє місце кримських татар серед народів імперії і стверджує їх правовий статус.

³ Православна церква була надійним і перевіреним інструментом транслявання міфологем й ідеологем, тому активно залучалася до трансляції сенсів, пов'язаних із місцями пам'яті і формування відповідного емоційного стану підданих. Як зазначалося одним з авторів «Церковних ведомостей» відкриття пам'ятника мало релігійно-народне значення.

У день святкування, о 10-й ранку, представники міщанської та ремісничої управи вирушили до кафедрального собору. Зранку все місто було охоплене святковою атмосферою, вулицями ходили натовпи людей у святковому вбранні. Війська були вишикувані вздовж маршруту хресної ходи, а на соборній площі стояли гімназисти з оркестром.

Далі часопис описує момент відкриття пам'ятника: з-під полотна постала велична постать імператриці у довгому вбранні, зі скіпетром у руці, обличчям звернена на південь. Поруч із нею були зображені її сподвижники у справі анексії Кримського ханства – Потьомкін⁴ і Долгоруков-Кримський⁵, а також бюсти Суворова⁶ та Булгакова. Пам'ятник складався з п'єдесталу з червоного і сірого граніту та бронзових елементів, а його вартість становила 92 тисячі рублів, зібраних за підпискою по всій Росії⁷.

На пам'ятнику були розміщені написи, зокрема «Катерині у царювання Імператора Олександра III» та імена сподвижників імператриці. На задньому боці пам'ятника було зображено барельєф, на якому татарські мурзи та беї схилялися перед Катериною, а також напис «Таврійське дворянство за сприяння усієї Росії, у пам'ять століття приєднання Криму 1783-1883 рр.»⁸. Цей напис оточував герб Таврійської губернії.

Коли впали пелени з пам'ятника, відбувся трикратний салют із рушниць і гармат. У військовому параді брали участь ополченці. Із здивуванням дивилися на це військо, одягнуте у партикулярний одяг, однак з хрестами на шапках (у магометан і євреїв, замість хреста, чотирикутник з написом «За Царя і вітчизну»)⁹. Оркестр заграв «Боже, Царя бережи» і увесь стрій учнів заспівав народний гімн... У соборній мечеті, за упокій величної цариці молилися кримські мурзи, беї і прості татари» (Открытие памятника императрице Екатерине II, 1890, с. 346-347).

Важливість наведеного опису полягає в тому, що він демонструє не лише реалізацію конкретних завдань, але й ефективність імперської політики пам'яті. Наслідком цієї політики стало те, що через століття після анексії Кримського півострова кримські татари вшановували представників імперської влади та брали участь у заходах, присвячених втраті власної державності.

Аналогічно, фонтанами, табличками, арками, пірамідами тощо позначалися місця, пов'язані з перебуванням у Криму інших російських монархів. Серед них особливо відзначався Олександр I. Наприклад, у глибині двору Ханського палацу у Бахчисараї, біля стіни на його честь було споруджено фонтан у мавританському стилі. (Дюбуа де Монпере, 2009, с. 275). Крім того, на найвищій точці на висоті 2800 футів над морем, дорогою з Алушти до Сімферополя, де «відкривається чудовий вид на узбережжя внизу та на блакитний простір Евксину за його межами» було встановлено обеліск, який вказував те місце де під час свого візиту до Криму у 1824 р. Олександр I, насолоджувався панорамою» (Milner, 1855, р. 36).

⁴ Один з авторів анексії Кримського півострова, згодом імперська пропаганда наполягатиме, що завдяки Г. Потьомкіну, приєднання Криму відбулося без кровопролиття.

⁵ Кримський руйнівник і різник, про нього дещо нижче у тексті.

⁶ Організатор, ідейний натхненник, і виконавець переселення греків з Кримського півострова, на Південь України. Значна частина з них померли під час переїзду. Ті хто таки дістався місця призначення заснували місто Маріуполь.

⁷ Підписка це спосіб єднання і консолідації навколо імператорської родини, або створених державою міфологем.

⁸ Напис у комплексі з барельєфом, підкреслює справжнє місце кримських татар серед народів імперії і стверджує їх правовий статус.

⁹ Тут простежується не лише ідеологічний але й візуальний поділ на своїх і чужих, на православних і бусурман, іногородців.

Практичне значення таких місць і силу їхнього емоційного впливу яскраво продемонстрував український історик, археолог і письменник М. Сементовський. Він згадував: «Мало залишалося мені часу, відведеного для переїзду до Алушти, однак я не міг не піднятися на вершину скелі, яка як живий літопис, нагадала мені життя Благословенного і долю його суперника Наполеона. Я дивився на велетенські скелясті гори, порівнював ці вікові твердині із долею людини і у голові моїй роїлися тисячі думок... Зійшовши з гори у долину, я сів до коляски і поїхав швидше ніж раніше. Пам'ятна гора все ще поставала переді мною і думки про славне минуле, не полишали мене; уява, то літала на дикий острів Єлени, то переносилася до столиці Франції і я, здавалось стояв у церкві будинку інвалідів, перед могилою бранця Імператора; то знову думка переносила мене до нашої північної столиці і у собор Петра і Павла і Павла, я молився перед гробом Благословенного» (Сементовський, 1847, с. 30-31). Роздуми та асоціації, що виникали в українського науковця, свідчать про закріплення в суспільній свідомості уявлень про велич імперії, непереможність і геній її правителів.

Імперія використовувала будь-які приводи для того, щоб не лише возвеличувати монархів, але й вшановувати тих, хто сприяв розширенню її території. Водночас вона наполегливо переконувала підкорені народи в тому, що саме вона принесла їм «мир і звільнення».

Яким чином це виглядало, під час анексії Кримського півострова, доволі яскраво, окреслив французький політичний діяч і мандрівник Шарль Жільбер Ромм. Він зазначав: «Міста, щойно прикрашені і заселені, отримують ім'я свого засновника, а згодом це ім'я переходить до руйнівника, який чваниться цим новим прізвиськом, яке свідчить лише про його велику здібність завжди нести смерть і жах, у наслідок прославлених битв призводити до знищення промисловості і землеробства і нищити щастя багатьох тисяч родин, які стають жертвою марнославця. Саме так у 1771 р. князь Долгорукий розграбував Перекоп, і кривавий успіх цей приніс йому титул «Кримського» (Ромм, 1941, с. 79).

«Успіх» в упокоренні Криму приніс князю Долгорукому не лише «титул». У Сімферополі, біля огорожі Олександрійського собору, на захоплених ним татарських землях, його онуком – князем Василем Васильовичем Долгоруким, було споруджено монумент завойовнику. (Із воспоминаний о Крымском полуострове. 1855, с. 73). Урочисте відкриття відбулося 29 листопада 1842 р. Пам'ятник прикрашали «барельєфи у стилі середніх віків, які зображали військові подвиги князя Долгорукого-Кримського в краї, який він надбав для батьківщини своєю зброєю» (Долгоруков, 1855, с. 135).

Встановлення пам'ятника, виглядало свідомим знущенням над поневоленим народом, особливо коли мова йшла про «подвиги». Їх досить яскраво окреслив і О. Кониський. Він зазначав: «р. 1771-ого напав на Крим Долгорукий, взяв і зруйнував Перекіп і иньчі міста й села. Руїна була якась не людська: в одному місці перебито трохи що не голоручних Татар 7000!» (Кониський, 1896, с. 55).

Описуючи монумент Ф. Федоров зазначав: «Найважливішою з усіх споруд був пірамідальний пам'ятник із Кримського каменю, зведений на площі у Сімферополі, на честь відомого російського полководця, князя В.М. Долгорукого-Кримського; нажалі лише, що досить вузьке місце, на якому він стоїть, це частково позбавляє його величі» (Федоров, 1855, с. 120).

Не меншою мірою уславлювали й інших очільників загарбницьких війн, зокрема: Г. Потьомкіна. О. Суворова, М. Кутузова. Зокрема, на місці, де у 1774 р., було поранено М. Кутузова-Смоленського було споруджено фонтан (Із воспоминаний о Крымском полуострове. 1855, с. 96). Його опис у «Русской старине» розмістив Микола Ширяєв. За його словами пам'ятник розташований на дорозі із Сімферополя до Алушти, поблизу

татарського села Шуми, за 10 верст від Алушти, у місцевості, звідки відкривається чудовий вид на Чатир-Даг. Фонтан зроблено із кримського порфіра щ такою самою водою. На фонтані напис: «Поблизу цього місця у бою проти турок Михайло Іларіонович Кутузов, що потім був фельдмаршалом і князем Смоленським – поранений в око» (Ширяев, 1893, с. 220).

Маркували кримські міста й пам'ятниками військовим діячам. Поряд з імператорами й урядовцями у містах Криму постав пантеон героїв імперських загарбницьких війн. Візуалізація і зміст полягав у тому, що російські військові і чиновники мали постати як національні герої, мученики або жертви. Поряд з тим, не важливим було дотримання історичної правди і виклад реальних індивідуальних історій. Однак, обов'язковим елементом мала стати дегуманізація ворогів, супротивників, або навіть окремих народів, які проживали на захоплених імперією землях.

Особливо важливим видавалося зробити це у єдиному, зведеному загарбниками у Криму місті, тобто у Севастополі. Символізм полягав у тому, що воно було театром військових дій у низці російських він, а отже, важко уявлялася краща локація для заснування місць пам'яті. Місто мало стати уособленням мученичества, звитяги, героїзму, відданості, непереможності, сили російського духу тощо.

Значення, облаштування тут місць пам'яті досить влучно висловила російська вчителька і мандрівниця Анна Валуєва-Мунт: «...російське юнацтво, захоплюючись героїчним періодом давнини, вклоняючись її славним діячам, зобов'язане знати і цінувати імена власних рідних героїв: Корнілова, Нахімова, Тотлебена, Істоміна, і події того складного, але славного часу, який є ще свіжим у споминах його батьків» (Валуєва-Мунт, 1904, с. 16).

Одним з перших пам'ятників, що ушановували героїв війн, був монумент О. Казарському, прикрашений римською триремою. У його зовнішньому вигляді простежувалося не випадкове посилання на велич Римської імперії та непереможність її армії. Так, Ф. Федоров зазначав: «У місті поставлено пам'ятник Казарському, на мисі, біля входу у порт. У 1829 р., командир 18-ти гарматного бригау «Меркурій» Олександр Іванович Казарський особистою хоробрістю виборов собі місце серед російських героїв» (Федоров, 1855, с. 136).

Опис пам'ятника залишив і К. Жуков: «Продовжуючи прогулянку, ми увійшли до громадського саду, на високому пагорбі, де зберігся монумент Казарському, відомому хороброму моряку, встановлений за наказом імператора Миколи І. Пам'ятник має кам'яний п'єдестал, на якому у верху ваза у вигляді корабля. Кажуть, що тут була статуя і що її прибрали перед тим як покинути Севастополь» (Жуков, 1865, с. 25). Пояснення сутності монументу подавалося у виданні «Живописная Россия»: «стоїть на високому п'єдесталі чавунна трирема, «нащадкам у приклад», на честь геройського подвигу Казарського, який у 1828 році відбився з 18 гарматами від 184 гармат турецьких лінійних кораблів і відійшов до Севастополя у зв'язку із зустріччю з цілим ворожим флотом» (Живописная Россия, 1898, с. 225).

Під час огляду місця пам'яті, обов'язковим було й донесення до зацікавлених подорожніх і відвідувачів міста, відповідних наративів. Про подвиг капітана розповідали так: «У 1828 р., незабаром після сходження імператора Миколи на престол, розпочалася турецька війна... У цю кампанію особливо ушановився Казарський, командир бригау «Меркурій». 14 травня 1829 р. на світанку біля Константинопольської протоки, бриг помітили з турецької ескадри і два турецьких кораблі (теж парусні), один 110, а інший 74-гарматний почали його переслідувати, і зрозуміло, маючи кращі якості, стрімко наздогнали «Меркурій», який фактично потрапив між двох вогнів. На швидко зібраній раді на кораблі штурман Прокоф'єв запропонував битися до останнього, а потім

зчепитися і підірватися. Казарський підтримав думку хороброго воїна. На видне місце було покладено пістолет, яким останній живий офіцер мав вистрелити у склад пороху. Так і вчинили: на пропозицію з турецького корабля здатися «Меркурій» відповів залпом. Постріли з бригу, були досить точними. Побоюючись, що «Меркурій», який вирішив чинити супротив, наважиться підірватися, що було небезпечно для турок, вони припинили пальбу і переслідування і «Меркурій» встиг піти» (Іванов, 1894, с. 4-5).

Більш буденно, «подвиг» О. Казарського виглядав, коли про нього говорили європейці, які відвідували Кримський півострів. Наприклад Чарльз Кох зазначав: «Під час останньої турецько-російської війни Казарський випадково потрапив між двома ворожими лініями бойових кораблів. Коли вони збиралися взяти його на абордаж, він недбало заявив, що у такому разі підірве свій корабель, а також кораблі ворога. Останні потім спробували потопити його судно, бриг «Меркурій», але виявилися настільки невмілими, що Казарський зміг втекти, і, хоча і не без пошкоджень, безпечно дістатися до своїх друзів» (Koch, 1855, р. 110). Ця історія дещо відрізнялася від сентенцій серед яких були й оповіді не лише про нерівний бій а й про знищення флоту супротивника.

Однак, на державному рівні докладалися зусилля для того, щоб саме ті інтерпретації подій, запропоновані імперською владою, і постулати про велич та непереможність російської зброї надалі широко поширювалися.

Так само, серед широкого загалу постійно поширювалося позитивне ставлення монархів до «героїв» війн, які вела імперія. Демонстрація прихильності мала посилювати вплив створених образів. Одне з тогочасних ідеологічних видань зазначало: «Імператор, у притаманній йому величі душі, наблизив Казарського до священної своєї особи, винагородив свою монаршою довірою, і нагородив його, як лише підданий може бути нагороджений. Але коли смерть вкрала молодого героя ..., пам'ять про нього є священним спадком, який він залишив російському флоту, спадок, який ми його сучасники і товариші, маємо оцінити і передати нащадкам» (Памятник русских добродетелей, 1845, с. 144).

Однак, монумент О. Казарському у Севастополі, був не єдиним місцем пам'яті, яке ушляковувало і стверджувало міць і непереможність російської зброї. Так, відразу після укладення Паризького трактату 1856 р. на усій території імперії було оголошено збір коштів на пам'ятник для братської могили. Необхідні фінанси було отримано досить швидко, і його спорудження розпочалося восени 1857 р. У 1859 р. пам'ятник було урочисто відкрито. Він мав вигляд усіченої чотиригранної піраміди, яку було встановлено на квадратний фундамент. Пам'ятник прикрашав масивний хрест, зроблений із темно-сірого граніту. Усередині розташовувалася церква святого Миколи. Як усередині, так і зовні було вмуровані чорні мармурові дошки, на яких зафіксовано назви військових підрозділів які захищали Севастополь. Поряд з тим, на зовні, фіксувалася кількість загиблих воїнів. Наприклад: «муромський піхотний полк втратив із 7 травня до 27 серпня 1855 р. – 2371 особу, катеринбурзький піхотний полк з 23 жовтня 1854 р. до 27 серпня 1855 р. – 4648 осіб і т.і.» (Братское кладбище, 1891, с. 605). У середині перелічувалися імена офіцерів – їх кількість становила 943 особи. Загалом меморіал було оточено невисокою кам'яною стіною» (Братское кладбище, 1891, с. 605).

У 1860 р. розпочалися підготовчі роботи до увічнення пам'яті полків і офіцерів які брали участь у обороні Севастополя. 1 грудня на ім'я військового міністра і царя, генерал-ад'ютант Е. Тотлебен подав відповідну доповідну записку у якій повідомлялося, що «Могили наших військ знаходяться не на місцях їх геройських подвигів і славної смерті, а на Північному боці, на загальних кладовищах, які хоча й оточені огорожами і утримуються у порядку, і біля них споруджується чудовий загальний пам'ятник, однак тут за наявної досить малої кількості окремих пам'ятників і із зникненням написів з

дерев'яних хрестів, які було встановлено під час поховання вбитих, неможливо відшукати могили не лише окремих підрозділів військ, але й могили офіцерів, і навіть вбитих генералів...» (Шильдер, 1886, с. 402).

У зв'язку з цим пропонувалося спорудити пам'ятники окремим полкам і встановити їх не місці поховання, а на видноті по колишній лінії укріплень (передбачались пам'ятники: Селенгінському, Волинському, Забалканському, Камчатському, Севському, Углицькому полкам) (Шильдер, 1886, с. 403). Пропозицію було підтримано, як військовим міністром, так і царем.

У 1867 р. було встановлено 15-ти метровий бронзовий монумент військовому губернатору Севастополя (з 1833 р.), адміралу М. Лазареву. На початку ХХ ст. місто вже мало пам'ятники: П. Нахімову, «Воїнам Волинського піхотного полку», В. Корнілову, Е. Тотлебену (Памяти Севастопольской обороны, 1902, с. 130). Одним з найбільш емоційних й ідеологічно спрямованих був пам'ятник В. Корнілову, споруджений за наказом Миколи I, на Малаховому кургані. Автором проекту став генерал-лейтенант А. Більдерлінг. Докладний опис пам'ятника залишила А. Валуєва-Мунт: «На сажньовому цоколі з кримського граніту здіймається бронзовий п'єдестал, який втілює ідею оборони Севастополя, коли із землі виростали укріплення і гармати старих кораблів були розставлені на гордих твердинях. На п'єдесталі цьому лежить Корнілов, вражений ядром, з рукою, яка показує у напрямку Севастополя, ніби то виголошуючи свій заповіт: «Захищайте Севастопіль». Виконуючи його волю чорноморський матрос, під градом ядр, зухвало підхоплює снаряд і поспішає зарядити його у жерло гармати. На лицьовому боці пам'ятника, яка пробита ядрами, напис: «Генерал-ад'ютант, війце-адмірал Корнілов, смертельно поранений на цьому місці 5 жовтня 1854 року». На лівому боці, як вже було повідомлено, фігура матроса, який заряджає гармату. На правому – контр-адміральський і віце-адміральський прапори і напис: «Наварин 1827 р.», «Синоп 1853 р.», а також перелічувалися назви кораблів, якими він командував. На задній частині було викарбовано «останню передсмертну молитву адмірала: «Благослови, Господи Росію, царя, спаси Севастопіль і флот!». Оскільки його спорудили на вершині Малахова кургану, то пам'ятник було видно як із моря, так і з гір. (Валуєва-Мунт, 1904, с. 175-176). Використані художні засоби підкреслювали як трагізм історичних подій, так і героїзм, стійкість, відданість цареві і самопожертву окремої особи, створювали у спостерігача необхідний емоційний фон, який сприяв поширенню і закріпленню відповідних наративів.

Задля того, щоб підкреслити важливість таких місць пам'яті, до їх створення долучалися члени імператорської родини (видаючи розпорядження, організовуючи спеціальні комітети, організовуючи збір коштів, тощо). Наприклад, збір коштів для спорудження пам'ятника, над місцем поховання генерал-лейтенанта С. Хрульова у Севастополі, оголошувався безпосередньо іменним імператорським указом (Об открытии подписки на сооружение памятника защитнику Севастополя Хрулеву, 1875, с. 48). У 1899 р. за розпорядженням царя було утворено Комітет із відновлення пам'ятників Севастопольської оборони. Його очолив онук Миколи I – великий князь Олександр Михайлович (Парский, 1901, с. 32-33). Його зусиллями, за твердженням Д. Парського, на початку ХХ ст. було встановлено 20 монументів і пам'ятні знаки на честь 50 російських артилерійських батарей.

Кожне відкриття створеного місця пам'яті, яке пов'язувалося із героям загарбницьких війн перетворювалося на урочисте свято, що у свою чергу, мало формувати відповідний емоційний фон глядачів і учасників заходів. Наприклад, у день відкриття пам'ятника П. Нахімову, ще зранку Севастополь мав святковий вигляд: «Кругом тріпотіли прапори, балкони будинків були задрапіровані килимами і

кольоровими матеріями. На Катерининській площі біля підніжжя, пам'ятника красувався ошатний павільйон, у російському стилі, задрапірований прапорами з куполом, який прикрашав двоглавий орел. Колосальна трибуна навпроти пам'ятника уже зрання була наповнена народом, який мовчки, у повному порядку, чекав на святкову мить. На 9 г. ранку почали прибувати війська... Яскраво світило сонце, надсилаючи спекотні промені і освітлюючи чудову картину свята яке готувалося. У центрі описаних груп, на п'єдесталі, здіймалася статуя доблесного адмірала, накрита покривалом, яке мало впасти за знаком государя імператора» (Открытие памятника адмиралу П. С. Нахимову, 1898, с. 1854).

Пам'ятник П. Нахимову було створено за проектом і малюнком генерал-лейтенанта О. Більдерлінга і відлито із бронзи скульптором, академіком І. Шредером, п'єдестал виготовлено із кримського граніту. Адмірал зображався з відкинутим на потилицю кашкетом, як зазвичай носили матроси, у сюртуці з еполетами, з шаблею Османа-паші, яку Нахимов узяв після Синопської битви, з люлькою у руці. Біля підніжжя кормовий прапор – з бронзи, з корабля «Імператриця Марія». Так само на бронзовому аркуші викарбувані слова із наказу, який віддав П. Нахимов 2 листопада 1853 р. «Повідомляю панів командирів, що, ви, у випадку зустрічі з ворогом, який перевищує нас силою, я атакую його, будучи абсолютно переконаним, що кожен з нас зробить свою справу». Його також прикрашав барельєф присвячений Синопській битві, напис який повідомляв, що адмірала було смертельно поранено 28 червня, а помер він 30 червня 1855 р., і вірші графині Ростопчиної присвячені облозі Севастополя» (Открытие памятника П.С. Нахимову, 1899. с. 314).

Під час відкриття місця пам'яті єпископ Вольський Никон виголосив промову, в якій було окреслено основні засади державної політики пам'яті. Хоча промова формально була звернена до монарха, фактично її зміст призначався для широкого загалу – як для присутніх на заході, так і для тих, хто дізнається про подію з публікацій у засобах масової інформації та періодичних виданнях. Єпископ Никон у своїй промові заявив, що подібно до того, як Царство Христове поширилося завдяки крові святих мучеників, Російська держава, реалізуючи завдання церкви, зміцнювала свою славу не лише мирним шляхом, а й кров'ю героїв. Він підкреслив, що герої, які пролили кров за віру та батьківщину, є такою ж цінністю для держави, як святі мученики для церкви, і заслуговують на вшанування. Єпископ наголосив на їхній ролі у захисті церкви та вітчизни, а також на їхньому прикладі мужності для воїнів.

Звертаючись до монарха, Никон висловив переконання, що пам'ятник адміралу Нахимову сприятиме усвідомленню його величі та заслуг перед вітчизною. Він також висловив сподівання, що приклад героя надихатиме воїнів на самовідданість і мужність. Єпископ підкреслив, що шанування героїв з боку церкви, монарха, армії та суспільства є потужним стимулом для виховання відданих патріотів (Открытие памятника П.С. Нахимову, 1898. с. 1855-1856).

Отже, використовуючи попередні приклади та церкву як інструмент пропаганди, імперія формувала нові покоління «гарматного м'яса», готових беззастережно віддавати життя задля реалізації геополітичних проєктів держави та проєктів, що звеличували імперську владу.

Перемоги над ворогами імперії, так само як і окремі подвиги, часто були вигаданими або перебільшеними. Іноді вони дійсно мали місце, проте нерідко були зумовлені недолугістю та некомпетентністю командування. При цьому замовчувалася інформація про втрати серед особового складу під час приєднання нових територій, які обчислювалися тисячами.

Увічнення пам'яті тих, кому встановлювалися монументи, обґрунтовувалося їхньою моральною стійкістю, хоробрістю, військовою майстерністю, помилками та прорахунками противника, і, головне, беззаперечним бажанням пожертвувати життям заради імперії.

Лише поодинокі автори наважувалися обережно вказувати на містифікацію історичних подій або замовчування їхніх наслідків. Наприклад, М. Бернов писав: «Так і, повторюю, ми усі мало знайомі з вітчизняною історією. Її навіть прямо, ніби ігнорують. Ось вам приклад: у нас, у 3-му військовому Олександрівському училищі, на молодшому курсі професор Ключевський читав історію. Нам детально розповідали подробиці французьких революцій; Людовіка XVI і обох Наполеонів ми знали досконально, однак про вітчизняну війну, або Кримську кампанію наші знання обмежувалися лише тим, що ми вчили у скорочених курсах історії кадетських корпусів. В результаті мені Крим не милий. Моє російське самолюбство страждає. Як би там не було, а усе ж таки нас тут побили... У Лондоні стоїть пам'ятник на честь переможців, у Парижі французи охрестили низку вулиць іменами пунктів, де вони нас перемогли: boulevard Sebastopol, Pont d'Alma, avenue Malakoff... (Бернов, 1896, с. 130).

Поряд з ушлявленням героїв війн, Російська імперія створювала у Криму місця пам'яті, які мали нагадувати про поділ на своїх і чужих і переконувати, що татари, незважаючи на їхню інкорпорацію в російське суспільство, залишаються іновірцями та чужинцями. У таких випадках важливим був не стільки вигляд місця, скільки зміст поширюваних серед широкого загалу наративів. Одне з таких місць описала російська поетеса, княжна Єлена Горчакова. Вона зазначала: «Ось на дорозі у темній лощині здіймається булий мармуровий пам'ятник, осяяний високим дерев'яним хрестом. На ньому в'ється дикий виноград, який спадає гірляндами до самої землі і ховає своїм широким листям напис, вирізьблений на мармурі... що тут було вбито у 1866 році Парфенія, ігумена Кизильташського монастиря, таракташськими татарами» (Горчакова, 1884, с. 150).

Тобто, вже сам напис підкреслював, що православний священник загинув від рук татар. Однак, важливим було не лише те, хто його вбив, але й у який спосіб ігумена позбавили життя. Єлена Горчакова зафіксувала й докладну оповідь про його смерть. Вона писала: «Два татарина, заможні і впливові жителі Таракташа, за щось на нього розсердилися і запряглися помститися. Вони підмовили ще двох своїх родичів і озброєні рушницями підстерегли його на тому самому місці, де тепер поставлено пам'ятник. Коли Парфеній порівнявся з ними, вони вистрелили у нього; поранений він упав з коня; тоді вбивці вискочили із засідки і закололи його кинджалами, так само і коня його, потім стягли їх у глибоку, глуху балку і спалили у ній на багатті» (Горчакова, 1884, с. 151). Тобто оповідь, акцентуючи увагу на надзвичайній цинічності вбивства, у поєднанні із місцем, мала формувати у слухача відповідний емоційний стан і викликати вороже ставлення до татар.

Подібні наративи, також, були пов'язані із будинком у Севастополі, де зупинялася Катерина II. Серед мандрівників і науковців, які відвідували місто, поширювалася оповідь, яку й зафіксував Ч. Кох. Почуте він виклав так: «У кінці вулиці Катерини стоїть невелике житло, в якому жила Катерина II, під час її короткого перебування тут. Деякі татари змовилися вбити імператрицю, але, на щастя, їхній задум був зраджений, і вона поспішно втекла від небезпеки, яка їй загрожувала» (Koch, 1855, р. 110). І знову у оповіді закріплювалася теза, про те що татари народ ворожий до імперії, її очільників, вірних підданих царської родини, і усіх православних.

Про важливість місць пам'яті для імперії як інструменту закріплення відповідних наративів свідчать зусилля путінської Росії з їх відновлення в Україні вже за доби

незалежності. Зокрема, лише в Севастополі, який, безперечно, має для Росії символічне значення, упродовж 1990-х – 2000-х рр. здійснювалися неодноразові спроби встановити монументи, що існували тут у XIX – на початку XX ст. Ще у 1996 р. було ініційовано дискусію про відновлення пам'ятника М. Лазареву. Згодом, двічі – у 2008 та 2015 рр. (після анексії Росією Кримського півострова) міська рада ухвалювала рішення про його спорудження. Крім того, 15 червня 2008 р., до 225-річчя заснування Севастополя, місто отримало пам'ятник Катерині II. У 2014 р. з'явився пам'ятник адміралу Д. Синявіну. Так само, ще у 2007 р. відбулася спроба відновити в Сімферополі пам'ятник Катерині II. Однак тоді цим спробам активно протидіяли Меджліс кримськотатарського народу й Конгрес українських націоналістів. Пам'ятник все ж таки було встановлено у 2016 р.

Отже, облаштування Російською імперією місць пам'яті на території Кримського півострова відбувалося за кількома напрямками, що свідчить про системний підхід до формування імперської ідентичності в регіоні. По-перше, це були монументи та пам'ятні знаки на честь російських монархів і очільників імперських військ, які здійснювали анексію Кримського півострова та підкорення місцевого населення. Це підкреслювало легітимність імперської влади та її право на володіння територією. По-друге, пам'ятники, що ушляхулювали героїв загарбницьких війн і звеличували непереможність російської зброї. Такі монументи мали надихати на військову службу та підтримувати імперські амбіції. По-третє, місця пам'яті, покликані підтримувати тезу про поділ світу на «ми» і «вони» й дегуманізувати ісламське населення. Це створювало атмосферу ворожості до корінного населення та виправдовувало репресивні заходи.

Основну увагу імперська влада приділила кільком містам Кримського півострова, що мали ключове символічне значення: Бахчисараю – колишній столиці Кримського ханства, Сімферополю (Акмесджит) – який завойовники оголосили новою столицею, Севастополю – що позиціонувався як місто російської зброї та слави.

З метою створення у свідомості як власного, так і підкорених народів своєрідного паралельного виміру історичного минулого та закріплення російських імперських наративів, імперською владою було встановлено пам'ятники Катерині II, В.М. Долгорукову-Кримському, О. Казарському, С. Хрульову, П. Нахімову, В. Корнілову, Е. Тотлебену та ін.

За допомогою художніх засобів і поширення відповідних містифікованих усних розповідей про їхні дії та подвиги було створено далекі від реальності ушляхулені образи. Це сприяло формуванню лояльності до імперії та її правителів.

Водночас, на думку урядових кіл, цей пантеон мав виконати відповідні виховні функції, формуючи у населення викривлені знання про минуле, впевненість у непохитності влади й емоційний стан, що спонукав би без вагань віддавати життя за реалізацію нових імперських геополітичних проєктів. Таким чином, місця пам'яті стали важливим інструментом імперської політики, спрямованим на маніпулювання історичною свідомістю та мобілізацію населення для досягнення політичних цілей.

Бібліографічний список

- Ассман, А., 2012. *Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті.* / Пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева та О. Юдіна, наук. ред. О. Юдіна. Київ: Ніка-Центр.
- Бернов, М.А. 1896. *Из Одессы пешком по Крыму.* Санкт-Петербург: Типография Глазунова.
- Братское кладбище. 1891. *Энциклопедический словарь, под редакцией проф. И.Е. Андреевского.* Санкт-Петербург: Типо-Литография И.А. Ефрона, Т. IV^a. «Бос-Бунчук». С. 604-605.

- Валуева-Мунт А.П. 1904. Севастополь и его славное прошлое. Санкт-Петербург: Издание А.Ф. Девриена, типография Санкт-Петербургского акционерного общества «Слово».
- Горчакова, Е., 1884. *Воспоминания о Крыме*. Ч. II. Москва: Типография Общества Распространения Полезных Книг.
- Довгополова, О., 2019. Місця пам'яті й наші пошуки себе. *Verbum*. Доступно: Місця пам'яті й наші пошуки себе – Verbum [дата звернення 20.02.2025].
- Долгоруков (Василій Васильевич). 1855. *Справочный энциклопедический словарь издающийся под редакцией А. Старчевского*, Т. 4. «Д, Е, Жи З». Санкт-Петербург: Типография военно-учебных заведений. С. 134-135.
- Дюбуа де Монпере, Ф., 2009. *Путешествие по Кавказу, к черкесам и абхазам, в Грузию, Армению и в Крым*. В 6 т. – Париж, 1843. – Т. 5, 6 / Пер. с фр., предисл. и примеч. Т.М. Фадеевой. Симферополь: Бизнес-Информ.
- Живописная Россия. Отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении*. 1898. Под общей редакцией П.П. Семенова. Т. 5. Малороссия и Новороссия Ч. 2. Бессарабская, Херсонская, Екатеринославская и Таврическая губернии. Санкт-Петербург, Москва.
- Жуков, К., 1865. *Заметки в пути на Южный берег Крыма*. Санкт-Петербург.
- Иванов, Е.Э., 1894. *История Севастополя. Севастополь и его окрестности*. Севастополь: Типография Спиро.
- Из воспоминаний о Крымском полуострове. 1855. *Москвитянин*. т. V.
- Кониський, О.Я., 1896. Листи з Криму. Подорожі. *Зоря*. Львів: Друкарня Товариства імені Т. Шевченка. Т. 17. С. 55-56; 236-239; 255-256; 277-279.
- Набок, С., 2017. Простір і пам'ять: на перехресті контекстів. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2017. Вип. 5-6 (91-91). с. 244-253.
- Нора, П., 2014. *Теперішнє, нація, пам'ять*. Пер. з фр. А. Рєпи. Київ: Кліо.
- «Об открытии подписки на сооружение памятника защитнику Севастополя Хрулеву». 1875. Именной указ № 49461 а. Апреля 14. *Полное собрание законов Российской империи Собрание второе*. Т. XLVII. Отделение второе 1872. От № 51059-31725. Санкт-Петербург: Типография второго отделения собственной Е.И.В. канцелярии. с. 48.
- Открытие памятника императрице Екатерине II в Симферополе. 1890. *Исторический вестник*. Санкт-Петербург: Типография А.С. Суворина. Т. XLII. с. 346-347.
- Открытие памятника П.С. Нахимову. 1899. *Исторический вестник*. Санкт-Петербург: Типография А.С. Суворина. Т. LXXV. с. 314-348.
- Открытие памятника адмиралу П.С. Нахимову в Севастополе. 1898. *Церковные ведомости*. Год одиннадцатый, второе полугодие. Санкт-Петербург: Синодальная Типография. с. 1854-1856.
- Памяти Севастопольской обороны. Отчет о деятельности Высочайше утвержденного под председательством Великого Князя Александра Михайловича Комитета по восстановлению памятников Севастопольской обороны. 1902. *Известия Таврической ученой архивной комиссии*. Симферополь: Таврическая губернская типография. No 32-33. с. 129-138.
- Памятник русских добродетелей, древних и новых времен*. 1845. Москва: Университетская типография. Ч.2.
- Парский, Д.П., 1901. *Памятники Севастопольской обороны*. Одесса: Типо-лит. Штаба Одесск. воен. окр.

- Ромм, Ж., 1941. *Путешествие в Крым в 1786 г.* Ленинград: Издание Ленинградского государственного университета.
- Сементовський, Н.М., 1847. *Путешественник: (Южный берег Крыма).* Санкт-Петербург: Тип. И. Фишона.
- Федоров, Ф.А., 1855. *Крым, с Севастополем, Балаклагою и другими его городами, с описанием рек, озер, гор и долин; с его историей, жителями, их нравами и образом жизни.* Санкт-Петербург.
- Шаповал, Ю.І., 2020. Політика пам'яті і євроінтеграційні прагнення України (2014-2019 рр.). *Проблеми всесвітньої історії.* № 2 (11). с. 7-24.
- Шильдер, Н., 1886. Докладная записка генерал-адъютанта Тотлебена о сооружении памятников полкам и командам по южной стороне Севастополя. Санкт-Петербург, 1-го декабря 1860 года. Граф Эдуард Иванович Тотлебен. Его жизнь и деятельность. Биографический очерк. Т. II. Санкт-Петербург: Типография и Литография В.А. Тиханова. с. 402-403.
- Ширяев, Н.Л., 1893. О памятниках князю Кутузову-Смоленскому и его сподвижникам. *Русская старина.* Т. 78. апрель-июнь. с. 216-224.
- Koch, Ch., 1855. *The Crimea and Odessa: journal of tour, with an account of the climate and vegetation.* Translated by Joanna B. Horner. London: John Murray.
- Milner, T., 1855. *The Crimea: Its Ancient and Modern History: the Khans, the Sultans, and the Czars, with Notices of Its Scenery and Population.* London: Longman, Brown, Green, and Longmans.

References

- Aliaida, Assman, 2012. *Prostory spohadu. Formy ta transformatsii kulturnoi pamiati.* [Spaces of Memory. Forms and Transformations of Cultural Memory]. Per. z nim. K. Dmytrenko, L. Doronicheva ta O. Yudina, nauk. red. O. Yudina. Kyiv: Nika-Tsentr. (in Ukrainian).
- Bernov, M.A., 1896. *Iz Odessy peshkom po Krymu. Pisma russkogo peshexoda, [From Odessa on foot through the Crimea].* Saint Petersburg: Tipografiya Glazunova. (In Russian).
- Bratskoye kladbishche. [Fraternal cemetery]. 1891. *Entsiklopedicheskiy slovar, pod redaktsiyey prof. I.E. Andreyevskogo.* Saint Petersburg: Tipo-Litografiya I.A. Efrona, T. IVa. «Bos-Bunchuk». S. 604-605. (in Russian).
- Valuyeva-Munt A.P. 1904. *Sevastopol i ego slavnoye proshloye. [Sevastopol and its glorious past].* Saint Petersburg: Izdanie A.F. Devriena, tipografiya Sankt-Peterburgskogo aktsionernogo obshchestva «Slovo». (in Russian).
- Gorchakova, E., 1884. *Vospominaniya o Kryme. [Memories of Crimea].* Moscow: Tipografiya Obshchestva Rasprostraneniya Poleznykh Knig. Ch. II. (in Russian).
- Dovhopolova, O., 2019. Mistsia pamiati y nashi poshuky sebe. [Places of memory and our search for ourselves]. *Verbum.* 27 bereznia. Rezhym dostupu: Mistsia pamiati y nashi poshuky sebe – Verbum (data zvernennia 20.02.2025). (in Ukrainian).
- Dolgorukov (Vasiliy Vasil'yevich). 1855. *Spravochnyy entsiklopedicheskiy slovar' izdayushchiysya pod redaktsiyey A. Starchevskogo, T. 4. «D, E, Zhi 3».* Saint Petersburg. S. 134-135. (in Russian).
- Dyubua de Monpere, F., 2009. *Puteshestviye po Kavkazu, k cherkesam i abkhazam, v Gruziyu, Armeniyu i v Krym. [A journey through the Caucasus, to the Circassians and Abkhazians, to Georgia, Armenia and the Crimea].* V 6 t. – Parizh, 1843. – T. 5, 6 / Per. s fr., predisl. i primech. T.M. Fadeyevoy. Simferopol: Biznes-Inform. (in Russian).
- Zhivopisnaya Rossiya. Otechestvo nashe v ego zemelnom, istoricheskom, plemennom, ekonomicheskom i bytovom znachenii. [Picturesque Russia. Our Fatherland in its land, historical, tribal, economic and everyday meaning].* 1898. Pod obshchey redaktsiyey

- P.P. Semenova. T. 5. Malorossiya i Novorossiya Ch. 2. Bessarabskaya, Khersonskaya, Ekaterinoslavskaya i Tavricheskaya gubernii. Saint Petersburg, Moscow. (in Russian).
- Zhukov, K., 1865. *Zametki v puti na Yuzhnyy bereg Kryma*. [Notes on the way to the Southern Coast of Crimea]. Saint Petersburg. (in Russian).
- Ivanov, E.E., 1894. *Istoriya Sevastopolya. Sevastopol i ego okrestnosti*. [History of Sevastopol. Sevastopol and its environs]. Sevastopol: Tipografiya Spiro. (in Russian).
- Iz vospominaniy o Krymskom poluostrove. [From the memories of the Crimean peninsula]. 1855. *Moskvityanin*. T. V. (in Russian).
- Konyskyi O.Ia. Lysty z Krymu. Podorozhi. [Letters from Crimea. Travel]. *Zoria*. Lviv: Drukarnia Tovarystva imeni T. Shevchenka. 1896. T. 17. s. 55-56; 236-239; 255-256; 277-279 (in Ukrainian).
- Nabok, S., 2017. Prostir i pamiat: na perekhresty kontekstiv. [Space and Memory: At the Crossroads of Contexts]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy*. Vyp. 5-6 (91-91). s. 244-253. (in Ukrainian).
- «Ob otkrytii podpiski na sooruzheniye pamyatnika zashchitniku Sevastopolya Khrulevu». Imennoy ukaz № 49461 a. Aprelya 14. [«On the opening of a subscription for the construction of a monument to the defender of Sevastopol Khrulev». 1875. Nominal Decree No 49461 a. April 14.]. 1875. *Polnoye sobraniye zakonov Rossiyskoy imperii Sobraniye vtoroye*. T. XLVII. Otdeleniye vtoroye 1872. Ot № 51059-31725. Saint Petersburg. s. 48. (in Russian).
- Otkrytiye pamyatnika imperatritse Ekaterine II v Simferopole. [Opening of the monument to Empress Catherine II in Simferopol]. 1890. *Istoricheskiy vestnik*. Saint Petersburg: Tipografiya A.S. Suvorina. T. XLII. s. 346-347. (in Russian).
- Otkrytiye pamyatnika P.S. Nakhimovu. [Opening of the monument to P.S. Nakhimov]. 1899. *Istoricheskiy vestnik*. Saint Petersburg: Tipografiya A.S. Suvorina. T. LXXV. s. 314-348. (in Russian).
- Otkrytiye pamyatnika admiralu P.S. Nakhimovu v Sevastopole. [Opening of the monument to Admiral P.S. Nakhimov in Sevastopol]. 1898. *Tserkovnyye vedomosti*. God odinnadtsatyy, vtoroye polugodiye. Saint Petersburg: Sinodalnaya Tipografiya. s. 1854. (in Russian).
- Pamyati Sevastopol'skoy oborony. Otchet o deyatel'nosti Vysochayshe utverzhennogo pod predsedatel'stvom Velikogo Knyazya Aleksandra Mikhaylovicha Komiteta po vosstanovleniyu pamyatnikov Sevastopol'skoy oborony. [In Memory of the Sevastopol Defense. Report on the activities of the Committee for the Restoration of Monuments of the Sevastopol Defense, approved by the Highest Authority under the chairmanship of Grand Duke Alexander Mikhailovich]. 1902. *Izvestiya Tavricheskoy uchenoy arkhivnoy komissii*. Simferopol: Tavricheskaya gubernskaya tipografiya. No 32-33. s. 129-138. (in Russian).
- Pamyatnik russkikh dobrodetey, drevnikh i novykh vremen*. [A monument to Russian virtues, ancient and modern times]. 1845. Moscow: Universitetskaya tipografiya. Ch.2. (in Russian).
- Parskiy D.P. 1901. *Pamyatniki Sevastopol'skoy oborony*. [Monuments of the Sevastopol Defense]. Odessa: Tipo-lit. Shtaba Odessk. voyen. okr. (in Russian).
- Romm, Zh., 1941. *Puteshestviye v Krym v 1786 g.* [Journey to the Crimea in 1786]. Leningrad: Izdaniye Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta. (in Russian).
- Sementovskiy, N.M., 1847. *Puteshestvennik: (Yuzhnyy bereg Kryma)*. [Traveler: (Southern coast of Crimea)]. Saint Petersburg: Tip. I. Fishona, 1847. (in Russian).
- Fedorov, F.A., 1855. *Krym, s Sevastopolem, Balaklavoyu i drugimi ego gorodami, s opisaniyem rek, ozer, gor i dolin; s ego istoriyey, zhitelyami, ikh nrvami i obrazom zhizni*. [Crimea,

- with Sevastopol, Balaklava and its other cities, with a description of rivers, lakes, mountains and valleys; with its history, inhabitants, their customs and way of life*]. Saint Petersburg. (in Russian).
- Shapoval, Yu.I., 2020. Polityka pamiaty i yevrointegratsiini prahnennia Ukrainy (2014-2019 rr.). [Memory Policy and European Integration Aspirations of Ukraine (2014-2019)]. *Problemy vsesvitnoi istorii*. № 2 (11). s. 7-24. (in Ukrainian).
- Shilder, N., 1886. Dokladnaya zapiska general-adyutanta Totlebena o sooruzhenii pamyatnikov polkam i komandam po yuzhnoy storone Sevastopolya. Sankt-Peterburg, 1-go dekabrya 1860 goda. [Memorandum of Adjutant General Totleben on the construction of monuments to regiments and commands on the southern side of Sevastopol. St. Petersburg, December 1, 1860]. *Graf Eduard Ivanovich Totleben. Ego zhizn' i deyatel'nost'*. *Biograficheskiy ocherk*. T.II. Saint Petersburg: Tipografiya i Litografiya V.A. Tikhanova. s. 402-403. (in Russian).
- Shiryayev, N.L., 1893. O pamyatnikakh knyazyu Kutuzovu-Smolenskomu i ego spodvizhnikam. [On the monuments to Prince Kutuzov-Smolensky and his associates]. *Russkaya starina*. T. 78. aprel-iyun. s. 216-224. (in Russian).
- Koch, Ch., 1855. *The Crimea and Odessa: journal of tour, with an account of the climate and vegetation*. Translated by Joanna B. Horner. London: John Murray.
- Nora, P., 1989. Between memory and history. Special Issue: Memory and Counter-Memory. – University of California Press.
- Milner, T., 1855. *The Crimea: Its Ancient and Modern History: the Khans, the Sultans, and the Czars, with Notices of Its Scenery and Population*. London: Longman, Brown, Green, and Longmans.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2025 р.

O. Ivaniuk

D. Osetianova

CONSTRUCTION OF THE "RUSSIAN" CRIMEA: IMPERIAL MONUMENTS AND MEMORIAL SIGNS OF THE NINETEENTH AND EARLY TWENTIETH CENTURIES

The article is devoted to the places of memory that the Russian Empire created, realizing the task of transforming the collective consciousness and forming a mythologized perception of the past among the conquered peoples in the territories annexed by it. The main attention is focused on places of memory, which were supposed to broadcast and consolidate ideologemes inspired by the Russian tsar. The arrangement of places of remembrance took place in several directions: monuments and memorials in honor of Russian monarchs and leaders of the imperial troops who implemented the tasks of annexation and maintenance of the Crimean Peninsula; monuments that glorified the heroes of wars of aggression and glorified the invincibility of Russian weapons; places of remembrance that were designed to support the thesis of dividing the world into «us» and «them» and dehumanizing the Islamic population. The tsarist paid the main attention to several cities of the Crimean peninsula: Bakhchysarai – which was the former capital of the Crimean Khanate, Simferopol – which the conquerors declared the new capital, Sevastopol – which was positioned as a city of Russian weapons and glory. It has been established that in order to create in the minds of both its own and the conquered peoples a kind of parallel dimension in terms of the presentation and interpretation of the historical past and the consolidation of Russian imperial narratives, the tsar erected monuments to Catherine II, V.M. Dolgorukov-Krymsky, O. Kazarsky, S. Khrulyov,

P. Nakhimov, V. Kornilov, E. Totleben, and others. With the help of artistic means and the creation of appropriate mystified stories about their actions and feats, glorified images far from reality were created. At the same time, according to government circles, the created pantheon had educational functions designed to form in the population a distorted knowledge of the past, confidence in the steadfastness of the government and a certain emotional state that would encourage them to give their lives for the implementation of new imperial geopolitical projects without further ado.

Keywords: *places of memory, Russian Empire, monument, imperial policy, Crimean Peninsula, Sevastopol, Bakhchysarai.*

УДК 930.1:94(477)«1941/1958»

Л. Р. Литвиненко-Анпілова

**ПІДПІЛЛЯ ОУН НА ДОНЕЧЧИНІ (1941-1958 рр.):
ІСТОРІОГРАФІЯ І СТАН ПРОБЛЕМИ**

Стаття містить огляд історіографії проблеми діяльності ОУН на Донеччині в період Другої світової війни та післявоєнний період. Наукова новизна полягає в систематизації, аналізі та оцінці існуючих досліджень з даного питання, які дають уявлення про нинішній стан розробки окресленої наукової проблеми. Праці попередників упорядковано за хронологічним, ідеологічним і структурним принципами. За цими критеріями виділено наступні групи публікацій: праці українських істориків-емігрантів в екзилі (1950-і–1990 рр.); радянська історіографія (1950-і–1991 рр.); зарубіжна історіографія; українська історіографія періоду незалежності (1991-2020-і рр.).

Ключові слова: Східна Україна, Донеччина, Друга світова війна, ОУН, історіографія.

DOI 10.34079/2518-1521-2025-16-41-48-57

Вступ. Історія дослідження проблем, пов'язаних з діяльністю Організації українських націоналістів на Донбасі виявляється доволі стислою, на відміну від розробки аналогічної теми для центральних чи західних теренів України. Той факт, що дуже актуальне і водночас дражливе питання довгий час залишалось поза увагою науковців, нашою думкою, що на те існували об'єктивні причини. Вже давно сформувалась і усталилась думка про те, що націоналістичного підпілля на Донбасі не існувало і не могло бути. Радянська, а пізніше російська зовнішня та проросійська внутрішня пропаганди, сформували стійкий образ Донбасу, як регіону винятково російськомовного, проросійського і водночас антиукраїнського. Це кліше, коріння якого сягають радянських, чи навіть глибших часів, переслідує Донбас протягом всієї його історії. За період української незалежності Луганський, а особливо Донецький регіон під брендом «Донбас» постійно фігурував як осередок проросійських настроїв, який не лише використовували антиукраїнські політичні сили, а яким маніпулювали та залякували решту України. Саме цей регіон, а не Крим, був основним контраргументом у дискусіях про існування української національної ідеї, єдності й суверенності Української держави від Закарпаття до Сіверського Дінця. Прикро і гірко, що на викривлення історичних фактів і потужну антиукраїнську пропаганду не змогла гідно відповісти українська історична наука, культура і державна політика, що в кінцевому рахунку призвело до сьогоднішніх трагічних подій.

Попри загальну об'єктивність окреслених реалій, маємо констатувати, що український визвольний рух на Сході України все ж таки досліджувався і певні результати здобуті. Метою пропонованої статті є висвітлення історії вивчення питань, пов'язаних з діяльністю ОУН на Донеччині, характеристика напрацювань попередників, та оцінка нинішнього стану проблеми. Систематизуючи науковий доробок попередників, можна поділити його на чотири групи: 1) праці українських істориків-емігрантів в екзилі (1950-і–1990 рр.); 2) радянська історіографія (1950-і–1991 рр.); 3) зарубіжна історіографія; 4) українська історіографія періоду незалежності (1991-2020-і рр.).

Дослідження. Початок висвітлення діяльності підпілля ОУН на Донбасі припадає на 1950-і роки і пов'язаний з працями авторів української еміграції. Здебільшого це була

мемуарна література, кількість якої зростала пропорційно активності еміграційного руху повоєнного періоду. Безпосередні учасники подій видавали власні спогади, завдяки яким нагромаджувався достатній пласт інформації для істориків-емігрантів. Неабияку користь та історичну цінність мають також багатотомні видання Літопису Червоної Калини, які згодом дали змогу опрацювати документальну джерельну базу та розпочати вивчення питання діяльності ОУН на території України, як в еміграційний період, так і часів незалежності.

Найбільше наукових праць вийшло в Німеччині та США. Серед істориків в екзилі, насамперед, варто назвати безпосереднього учасника визвольних змагань В. Косика з його працю «Україна і Німеччина у Другій Світовій війні» (Косик, 1993). Вона висвітлює питання появи, структури та діяльності ОУН і УПА на міжнародній арені та її внутрішню політику, збройну боротьбу українських військових формувань проти Німеччини та СРСР, а також характеризує геополітичну ситуацію даного періоду. Також варто згадати його працю «Спецоперації НКВС-КдБ проти ОУН» (Косик, 2009), присвячену боротьбі радянської влади з українським підпіллям та діяльності агентів НКВС а також методам усунення членів ОУН. Ще один безпосередній учасник визвольних змагань в лавах ОУН, П. Мірчук – доктор права та політичних наук, видав праці «Акт відновлення Української державності 30 червня 1941 року. Його Генеза та політичне й історичне значення» (Мірчук, 1953) та «Нарис історії ОУН» (Мірчук, 1968). Вони є не менш інформативними джерелами у загальних питаннях вивчення історії ОУН.

Книги Т. Гунчака «Україна ХХ століття» (Гунчак, 2005) та В. Вериги «Втрати ОУН в часі Другої світової війни» (Верига, 1991), видані уже в період незалежної України і також можуть бути корисними у вивченні питання становлення ОУН та її діяльності на українських землях. Попри те, що в цих творах часом простежується певна емоційна забарвленість, вони є важливими через те, що їхні автори були безпосередньо наближеними до висвітлюваних подій та/або пов'язаних з ними особистостей. Об'єктивно, що ступінь інформативності й достеменності цих праць зумовлювався браком або недоступністю їх авторів до документів. Відтак, найбільш вузьким їх місцем є точність фактів, подій, дат, прізвищ тощо. Оскільки історикам еміграційного періоду не вдалось вивезти за кордон достатню кількість документальних джерел, їм часто доводилось покладатись на власну пам'ять або посилатись на спогади учасників подій. Натомість, цей пласт літератури має свою особливу і неповторну цінність, адже він містить в собі величезний масив зафіксованої по гарячих слідах інформації, частину з якої неможливо знайти в жодних документах. Крім того, ці праці започатковують українську історіографію розглядуваної проблеми, яка виступала альтернативою радянській, що формувалась в цей же період.

Ставлення до українського визвольного руху радянських істориків-пропагандистів яскраво проявляється в публікаціях С. Білака «Слуга кількох господарів», С. Возняка, Й. Гая, М. Хвостіна «Кожне слово, кожен крок їх – зрада», Д. Буковича «Павутина омани», В. Давиденка «Українська Повстанська армія: шлях ганьби і злочинів», С. Даниленка «Дорогою ганьби і зради», В. Замлинського «Тавровані презирством народу», В. Іваненка «На задвірках історії», В. Мазанка «Шлях зради і шпигунства», В. Масловського «В боротьбі з ворогами соціалізму», «Дорога в безодню», «Жовто-блакитна мафія», Ю. Римаренка «Український буржуазний націоналізм – ворог інтернаціонального об'єднання трудящих», В. Чередниченка «Анатомія зради», «Націоналізм проти нації», В. Шевцова «Український буржуазний націоналізм у коричневій формі», К. Дмитрука – «Під штандартами русифікації та фашизму», «Приречені», «Свастика на сутанах», «Уніатские крестоносцы», «Безбатченки» (Ковальчук, 2011). Тональність перелічених творів анонсується уже їхніми назвами.

Особливістю цієї літератури є специфічна агітпропівська фразеологія та подача матеріалу, жовчність та політична некоректність, що часто-густо доходить до абсурду та відвертої маніпуляції. З цієї причини, використання її для дослідження діяльності ОУН має бути гіперкритичним і обережним.

Заради об'єктивності маємо зазначити, що живучі радянські наративи вплинули й на уми деяких зарубіжних авторів. Загалом, здобуток зарубіжних авторів є нечисельним. Зазвичай він асоціюється з найбільш відомою в наукових колах працею Дж. Армстронга «Український націоналізм» (Armstrong, 1990), яка висвітлює історію та діяльність ОУН у міжвоєнний період і під час Другої світової війни. Відзначимо, що діяльності ОУН на Донбасі автор торкається побіжно. В цілому, характер і тональність даної книги є доволі тенденційними, адже вона містить винятково критично-негативну оцінку ОУН, часто посиляючись при цьому на радянські джерела і послуговуючись радянськими наративами.

Також до цієї групи видань можна віднести книгу українсько-польського історика-емігранта В. Поліщука «Гірка правда: злочинність ОУН-УПА (сповідь українця)» (Поліщук, 2011). Основну увагу цей автор приділив «розвінчанням міфів» героїчної діяльності ОУН-УПА, а тому все, що пов'язане зі справами українських націоналістів, він подає як злочини проти польського мирного населення на західних землях. З огляду на те, що книгу присвячено подіям на західних землях України, фактичної цінності для дослідження діяльності ОУН на Донбасі вона не має.

Доробок української науки періоду незалежності з вивчення історії ОУН є доволі значним. Насамперед, виділимо узагальнюючі праці, присвячені українському націоналістичному руху на теренах всієї України. В них зазвичай автори висвітлюють комплекс загальних питань, пов'язаних з причинами, витоками й етапами розвитку ОУН, ідеолого-теоретичними й політичними аспектами, організацією центрального проводу, ключовими подіями й результатами діяльності організації в загальноукраїнських масштабах або на західних українських землях, де ОУН діяла найбільш активно. Саме тому, більшість таких праць географічно охоплюють правобережну й західну частини України, лише побіжно торкаючись осередків південних та східних областей. Попри це, узагальнюючі видання містять певну корисну інформацію щодо діяльності ОУН на сході України, зокрема на Донеччині. Серед таких назвемо праці: А. Кентія «Нариси історії Організації українських націоналістів (1941-1942)» (Кентій, 1998), яка містить дані щодо структури й діяльності центрального проводу ОУН та ідеологічних дискусій в націоналістичному середовищі, а також його праця «Українська повстанська армія в 1942-1943 роках» (Кентій, 1999), яка дає докладну характеристику створення та діяльності УПА й інших українських військових формувань на території України; І. Патриляка «Військова діяльність ОУН (б) у 1940-1942 роках» (Патриляк, 2004), присвячена історії військових формувань ОУН та УВО, які включали УПА, поліцію та формації у складі Вермахту (ДУН) як окремі бойові групи; В. Кіпіані ««Зродились ми великої години...». ОУН і УПА. Історична правда» (Кіпіані, 2016), змальовує послідовну історію діяльності ОУН та УПА в період визвольної боротьби України; В. Дзьобак, І. Іллюшина, Г. Касьянова, А. Кентія, С. Кульчицького, О. Лисенка, І. Патриляка «Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси» (Дзьобак та ін. 2005), яка вражає своєю джерельною базою, системністю та змістовністю, висвітлює передумови, створення, діяльність та етапи боротьби УПА; Є. Горбунка і М. Шитюка «Суспільно-політична та бойова діяльність націоналістичного підпілля Півдня України в роки німецько-румунської окупації» (Горбунок, Шитюк, 2003), яка розкриває діяльність похідної групи на півдні України; А. Русначенка «Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії,

Литві, Латвії, Естонії у 1940-1950-х роках» (Русначенко, 2002), в який детально описується структура ОУН та УПА, їх історія та діяльність, висвітлюються питання похідних груп і діяльності НКВС проти націоналістичного підпілля; С. Кульчицького «Україна крізь віки. Том 11: Україна між двома війнами» (Кульчицький, 1999), яка характеризує суспільно-політичне життя українців у міжвоєнний період та розкриває діяльність ОУН перед початком Другої світової війни; Я. Грицака «Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст.» (Грицак, 1996), змальовує історію України від кінця XIX століття до Другої світової війни, подаючи змістовний аналіз геополітичній і внутрішньополітичній ситуації, характеризуючи основні процеси державотворення і розвитку національної думки на тлі цих подій; О. Іщука «Молодіжні організації ОУН» (Ішук, 2011), окремих розділ якої присвячено молодіжним націоналістичним рухам на Донеччині.

Вузько спрямовані на проблематику ОУН на Донбасі праці є нечисельними. Найбільш значущі з них належать історик з Донеччини Олександр Добровольському. Характеризуючи його творчий доробок, насамперед варто виділити упорядкований ним двотомник архівних документів, які стосуються діяльності ОУН на Донеччині (Добровольський, 2013; 2020). Крім того, авторові належить серія важливих статей (Добровольський, 2007; 2008; 2010), а також декілька інтерв'ю та публічних лекцій. Поза сумнівом, практична діяльність з порятунку і збереження джерел, наукові наробітки й громадська активність О. Добровольського сьогодні є найбільшим і найзначущим внеском у справу дослідження і поширення серед громадськості історичної правди щодо українського руху на Донбасі, зокрема й діяльності ОУН на Донеччині.

На окрему увагу заслуговує монографія Володимира Нікольського «Підпілля ОУН (б) у Донбасі» (Нікольський, 2001), професора Донецького національного університету, який після окупації Донецька в 2014 році не став евакуюватись разом з навчальним закладом на підконтрольну українській владі територію, а залишився викладати у російському клоні Дон НУ, змінивши риторику на антиукраїнську. Втім, його праця також потребує аналізу й корегування деяких наведених в ній даних, зокрема в частині підрахунків кількості учасників ОУН серед арештованих за націоналістичну діяльність протягом 1943-1958 років. В цьому легко переконатись, перевіривши дані В. Нікольського статистикою архівних документів, зокрема опублікованих О. Добровольським.

В рамках досліджуваної проблематики важливими є також праці Володимира Ковальчука «ОУН в Центральній, Південній та Східній Україні. 1941-1950-ті рр.» (Ковальчук, 2011), Юрія Щура «Нарис історії діяльності організації Українських Націоналістів на східноукраїнських землях» (Щур, 2006) і Володимира Сергійчука «Український здвиг: Наддніпрянщина» (Сергійчук, 2005), в яких розглядаються питання діяльності ОУН на Донбасі, а також містяться архівні документи щодо українського підпілля в Сталінській (Донецькій) області.

Важливим доповненням видань книжкового формату є серія наукових і публіцистичних статей, безпосередньо присвячених питанням діяльності ОУН на східних теренах України. Це статті: В. Жмури «ОУН в Донбасі. 1941-1943» (Жмура, 2000), В. Семистяги «Нові документальні свідчення про національно-визвольний рух в Донбасі у роки Другої світової війни» (Семистяга, 2001), В. Ухача «Сучасна вітчизняна історіографія похідних груп ОУН (б) та ОУН (м) на Великій Україні (1941-1943 рр.)» (Ухач, 2015), Я. Шолоха «Соціальна база ОУН і УПА на Східній Україні та її вплив на еволюцію та ідеологію інтегрального націоналізму» (Шолох, 2004), Т. Баклашової і Ю. Боженко «Діяльність похідних груп ОУН на Донбасі: сучасний стан історіографії проблеми» (Баклашова, Боженко, 2018), В. Нестеренко і К. Мурашко «Похідні групи

ОУН у північно-східних областях України» (Нестеренко, Мурашко, 2020), О. Пагірі «Обличчям до сходу» (Пагіря, 2011), «Діяльність ОУН та УПА на території центрально-східної та південної України» (Пагіря, 2011а), В. Косика «Проблема дослідження боротьби ОУН-УПА на Східно-Українських землях» (Косик, 2012), А. Пониपालяк «Історик: Донбас – край, який підтримував діяльність ОУН, а не радянських партизанів» (Пониपालяк, 2019) та «Потужна мережа ОУН діяла на Донбасі в роки Другої світової» (Пониपालяк, 2018), І. Логвиненка та О. Гавриленка «Діяльність підпільної організації ОУН-Б на території Східної України» (Логвиненко, Гавриленко, 1995), О. Каганець «Похідні групи ОУН» (Каганець, 2013), І. Шахрайчука «Карально-репресивна політика окупантів на Дніпропетровщині у 1941-1944 рр.» (Шахрайчук 2015), Я. Шумелди «Похід ОУН на Схід» (Шумелда, 1991), С. Кота «Похідні групи ОУН» (Кот, 2010), О. Іщук і Н. Ніколаєвої «Діяльність молодіжних структур ОУН (б) на території Центральних та Східних областей України у 1945-1954 рр.» (Іщук, Ніколаєва, 2006). Їхні назви красномовно окреслюють спектр питань, яким ці статті присвячені.

Окремий блок публікацій складають дослідження персоналій. Вагоме значення мають біографії безпосередніх учасників подій націоналістичного підпілля, адже аналіз спогадів, документів та інших свідчень дає змогу вилучати з них необхідний фактологічний матеріал. Серед таких творів на особливу увагу заслуговує книга Є. Стахіва «Останній молодогвардієць», в якій викладено життєвий шлях і діяльність керівника ОУН Сталінської області Євгена Стахіва, матеріали до якої зібрав і систематизував В. Абліцов (Абліцов, 2004). Продовжує цей список дисертаційне дослідження А. Пониपालяк, згодом видане книгою «Василь Кук. Останній командир УПА» (Пониपालяк, 2021). В ній зібрані відомості щодо останнього командира УПА Василя Кука, який певний час обіймав посаду керівника південної похідної групи та перебував на східноукраїнських теренах, що представляє для нашої теми особливий інтерес.

Висновки. Підсумовуючи історіографічний нарис, слід зазначити, що питання діяльності націоналістичного підпілля ОУН (б) на Донеччині, хоча і знайшли певний відбиток у працях науковців та публіцистів, проте ця тема є ще далекою від повноцінного і всебічного висвітлення. Наукові розвідки здебільшого є вузькотематичними і мало пов'язаними між собою, частина з них недостатньо забезпечені джерелами, внаслідок чого залишається чимало порожнин і дискусійних питань, що потребують заповнення і розв'язання. Вочевидь, така ситуація зумовлена також відсутністю традиції і сталості у вивченні проблем націоналістичного руху на східноукраїнських теренах, які в тамтешніх університетських центрах донедавна були ледве не табуованими, але однозначно непопулярними.

Все більш очевидною стає потреба у комплексному узагальнюючому дослідженні, яке б, з одного боку підсумовувало здобутки попередників, а головне, завдяки залученню максимально доступного корпусу джерел, своїм результатом мало би ґрунтовну історичну працю, присвячену історії українського патріотичного руху на Донбасі, зокрема й діяльності на цих теренах Організації українських націоналістів.

Бібліографічний список

- Баклашова Т., Боженко Ю., 2004. Діяльність похідних груп ОУН на Донбасі: сучасний стан історіографії проблеми. *Молодий вчений*, с. 482-484.
- Верига В., 1991. *Втрати ОУН в часи Другої Світової війни*. Торонто.
- Горбуров Є., Шитюк М., 2003. *Суспільно-політична та бойова діяльність націоналістичного підпілля Півдня України в роки німецько-румунської окупації*. Київ.

- Грицак Я., 1996. *Нариси історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст.* Київ.
- Гунчак Т., 2005. *Україна XX століття* Київ.
- Дзюбак В., Ільющин І., Касьянов Г., Кентій А., Кульчицький С., Лисенко О., Патриляк І., 2005. *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія : Історичні нариси.* Київ.
- Добровольський О., 2008. *Оунівське підпілля Донеччини.* Слов'янськ.
- Добровольський О., 2007. *«Просвіта» під багнетом.* Слов'янськ.
- Добровольський О., 2010. Українське відродження на Донбасі в роки Другої світової війни. В: Хобот П. (ред.) *Діяльність підпілля ОУН на Сході України.* Дніпропетровськ, с. 14-20.
- Добровольський О., 2013. *ОУН на Донеччині. Том І.* Донецьк.
- Добровольський О., 2020. *Від УНР до ОУН: український рух на Донеччині. 1917-1959 рр. Том ІІ.* Львів.
- Жмура В., 2000. *ОУН в Донбасі. 1941-1943,* с. 74-77.
- Іщук О., Ніколаєва Н., 2006. *Діяльність молодіжних структур ОУН (б) на території Центральних та Східних областей України у 1945-1954 рр.* Доступно: <<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/64349/11-Ishchuk.pdf?sequence=1>>
- Іщук О., 2011. *Молодіжні організації ОУН (1939-1955 рр).* Торонто.
- Каганець О. 2013. Похідні групи ОУН. *Народний оглядач.* Доступно: <<https://www.ar25.org/article/pohidni-grupy-oun.html>>
- Кіпіані В., 2016. *«Зродились ми великої години...» ОУН і УПА.* Київ.
- Кентій А., 1998. *Нариси історії організації українських націоналістів (1929-1941 рр.).* Київ.
- Кентій А., 1999. *Українська повстанська армія в 1942-1943 рр.* Київ.
- Ковальчук В., 2011. *ОУН в центральній, південній та східній Україні. 1941-1950-ті рр.* Київ.
- Косик В., 1993. *Україна і Німеччина у Другій Світовій війні.* Париж-Нью-Йорк-Львів.
- Косик В., 2009. *Спецоперації НКВС-КГБ проти ОУН : боротьба Москви проти українського націоналізму 1933-1943. Дослідження методів боротьби.* Львів.
- Косик В., 2012. Проблема дослідження боротьби ОУН-УПА на Східно-Українських землях. *Сумський історичний портал.* Доступно: <<https://history.sumy.ua/research/article/551-problemadoslidzheniaborotbyounupanaskhidnoukrainskykhzemliakh.html>>
- Кот С., 2010. *Похідні групи ОУН.* Доступно: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Pokhidni_hrupy>
- Кульчицький С., 1999. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.). *Україна крізь віки. Том ІІ.* Київ.
- Логвиненко І. А., Гавриленко О. А., 1995. Діяльність підпільної організації ОУН-Б на території Східної України. В: Танцюра В., Калініченко В. (ред.) *Україна в роки Великої Вітчизняної війни: Матеріали і тези обласної наукової конференції.* Харків, с. 61–63.
- Мірчук П., 1953. *Акт відновлення Української Державности 30 червня 1941 р..* Мюнхен.
- Мірчук П., 1968. *Нарис історії ОУН. Том І.* Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк.
- Нестеренко, В. А., Мурашко К. О., 2020 Похідні групи ОУН у північно-східних областях України. *Сумська старовина,* с. 44-52.

- Нікольський В. М., 2001. *Підпілля ОУН (б) у Донбасі*. Київ.
- Пагіря О., 2011. Обличчям до Сходу. *Тиждень*. Доступно: <<https://tyzhden.ua/oblychchiam-do-skhotu/>>
- Пагіря О., 2011а. Діяльність ОУН та УПА на території центрально-східної та південної України. *Літопис УПА. Нова серія*. Київ–Торонто, с. 16–27.
- Патриляк І., 2004. *Військова діяльність ОУН (б) у 1940-1942 роках*. Київ.
- Поліщук В. В., 2011. *Гірка правда. Злочинність ОУН-УПА (сповідь українця)*. Київ.
- Пониपाляк А., 2018. Потужна мережа ОУН діяла на Донбасі в роки Другої світової. *Радіо Свобода*. Доступно: <https://www.radiosvoboda.org/a/29237255.html>.
- Понипаляк А., 2019. Історик: Донбас – край, який підтримував діяльність ОУН, а не радянських партизанів. *Радіо Свобода*. Доступно: <<https://www.radiosvoboda.org/a/donnas-realii/30218189.html>>
- Понипаляк А., 2021. *Останній командир УПА. Життя і боротьба Василя Кука*. Київ.
- Русначенко А., 2002. *Народ збурений: національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940-50-х роках*. Київ.
- Семистяга В., 2001. *Нові документальні свідчення про національно-визвольний рух в Донбасі у роки другої світової війни*, с. 186-189.
- Сергійчук В., 2005. *Український здвиг. Т. 5 : Наддніпрянина. 1941-1955*. Київ.
- Стахів Є., Аблицов В. ред. 2004. *Останній молодогвардієць*. Київ.
- Ухач В., 2015. Сучасна вітчизняна історіографія похідних груп ОУН (б) та ОУН (м) на Великій Україні (1941-1943 рр.: вибрані аспекти), с. 78-85.
- Шахрайчук І., 2015. Карально-репресивна політика окупантів на Дніпропетровщині у 1941-1944 рр. *Гуманітарний журнал*, с. 3-11.
- Шолох Я., 2004. *Соціальна база ОУН і УПА на Східній Україні та її вплив на еволюцію та ідеологію інтегрального націоналізму (за документами та матеріалами зарубіжних досліджень)*, с. 160.
- Шумелда Я., 1991. *Похід ОУН на Схід*. Львів.
- Щур Ю., 2006. *Нарис історії діяльності Організації Українських Націоналістів на Східноукраїнських землях*. Запоріжжя.
- Armstrong John A., 1990. *Ukrainian Nationalism*. Englewood, Colorado.

References

- Armstrong John A., 1990. *Ukrainian Nationalism*. Englewood, Colorado.
- Baklashova T., Bozhenko Y., 2004. Dyalnist pokhidnykh grup OUN na Donbasi: suchasnyi stan istoriografii problemy. *Molodyi vchenyi*. [Activities of the OUN's derivative groups in Donbas: the current state of the historiography of the problem. Young Scientist]. (in Ukrainian).
- Dobrovolskyi O., 2008. *Ounivske pidpillia Donechchyny*. [The OUN Underground of Donetsk]. Sloviansk. (in Ukrainian).
- Dobrovolskyi O., 2007. «Prosvita» pid bahnetom. [“Prosvita” under the bayonet]. Sloviansk. (in Ukrainian).
- Dobrovolskyi O., 2010. *Ukrainske vidrozhennia na Donbasi v roky Druhoi svitovoi viiny*. V: Khobot P., red. *Diialnist pidpillia OUN na Skhodi Ukrainy*. [Ukrainian revival in Donbas during the Second World War]. Dnipropetrovsk, pp. 14-20. (in Ukrainian).
- Dobrovolskyi O., 2013. *OUN na Donechchyni. Tom I*. [The OUN in Donetsk region. Volume I]. Donetsk. (in Ukrainian).
- Dobrovolskyi O., 2020. *Vid UNR do OUN: ukrainskyi rukh na Donechchyni. 1917-1959 rr. Tom II*. [From the UNR to the OUN: the Ukrainian movement in Donetsk region. 1917-1959. Volume II]. Lviv. (in Ukrainian).

- Dzobak V., Iliushyn I., Kasianov H., Kentii A., Kulchytskyi S., Lysenko O., Patryliak I., 2005. *Orhanizatsiia ukrainskykh natsionalistiv i Ukrainska povstanska armii : Istorychni narysy. [The Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army: Historical Essays]*. Kyiv. (in Ukrainian).
- Gorburov E., Shytyuk M., 2003. *Suspilno-politychna ta boiova diialnist natsionalistychnoho pidpillia Pivdnia Ukrainy v roky nimetsko-rumunskoi okupatsii. [Socio-political and combat activities of the nationalist underground of Southern Ukraine during the years of the German-Romanian occupation]*. Kyiv. (in Ukrainian).
- Hrytsak Ya., 1996. *Narysy istorii Ukrainy: formuvannia modernoi ukrainskoi natsii XIX-XX st.. [Essays on the history of Ukraine: the formation of the modern Ukrainian nation in the 19th-20th centuries]*. Kyiv. (in Ukrainian).
- Hunchak T., 2005. *Ukraina XX stolittia. [Ukraine in the 20th century]*. Kyiv. (in Ukrainian).
- Ishchuk O., Nikolaieva N., 2006. *Diialnist molodizhnykh struktur OUN (b) na terytorii Tsentralnykh ta Shidnykh oblastei Ukrainy u 1945-1954 rr. [Activities of youth structures of the OUN (b) in the territory of the Central and Eastern regions of Ukraine in 1945-1954]*. Available to: <<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/64349/11-Ishchuk.pdf?sequence=1>> . (in Ukrainian).
- Ishchuk O., 2011. *Molodizhni orhanizatsii OUN (1939-1955 rr.). [Young organizations of the OUN (1939-1955)]*. Toronto. (in Ukrainian).
- Kahanets O. 2013. Pokhidni hrupy OUN. *Narodnyi ohliadach. [Derivative groups of the OUN. People's Observer]*. Available to: <<https://www.ar25.org/article/pohidni-grupy-oun.html>> . (in Ukrainian).
- Kentii A., 1998. *Narysy istorii orhanizatsii ukrainskykh natsionalistiv (1929-1941 rr.). [Essays of the history of the organization of Ukrainian nationalists (1929-1941)]*. Kyiv. (in Ukrainian).
- Kentii A., 1999. *Ukrainska povstanska armii v 1942-1943 rr. [The Ukrainian Insurgent Army in 1942-1943]*. Kyiv. (in Ukrainian).
- Kipiani V., 2016. «Zrodylys my velykoi hodyny...» OUN i UPA. [“We were born in a great hour...” OUN and UPA]. Kyiv. (in Ukrainian).
- Kosyk V., 1993. *Ukraina i Nimechchyna u Druhii Svitovii viini. [Ukraine and Germany in the Second World War]*. Paryzh-New-York-Lviv. (in Ukrainian).
- Kosyk V., 2009. *Spetsoperatsii NKVS-KHB proty OUN : borotba Moskvy proty ukrainskoho natsionalizmu 1933-1943. Doslidzhennia metodiv borotby. [Special operations of the NKVD-KGB against the OUN: Moscow's struggle against Ukrainian nationalism 1933-1943. Research on methods of struggle]*. Lviv. (in Ukrainian).
- Kosyk V., 2012. *Problema doslidzhennia borotby OUN-UPA na Skhidno-Ukrainskykh zemliakh. Sumskyi istorychnyi portal. [The problem of studying the struggle of the OUN-UPA in the Eastern Ukrainian lands. Sumy historical portal]*. Available to: <<https://history.sumy.ua/research/article/551-problemadoslidzhenniaborotbyounupanaskhidnoukrainskykhzemliakh.html>>. (in Ukrainian).
- Kot S., 2010. *Pokhidni grupy OUN. . [Derivative groups of the OUN]*. Available to: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Pokhidni_hrupy>. (in Ukrainian).
- Kovalchuk V., 2011. *OUN v tsentralnii, pivdennii ta skhidnii Ukraini. 1941-1950-ti rr. [The OUN in central, southern and eastern Ukraine. 1941-1950s]*. Kyiv. (in Ukrainian).

- Kulchytskyi S., 1999. *Ukraina mizh dvoma viinamy (1921-1939 rr.). Ukraina kriz viky. Tom 11. [Ukraine between two wars (1921-1939). Ukraine through the ages. Volume 11].* Kyiv. (in Ukrainian).
- Lohvynenko I. A., Havrylenko O. A., 1995. Diialnist pidpilnoi orhanizatsii OUN-b na terytorii Skhidnoi Ukrainy. Tantsiura V., Kalinichenko V. red. *Ukraina v roky Velykoi Vitchyznianoï viiny: Materialy i tezy oblasnoi naukovoï konferentsii.* [Activities of the underground organization OUN-b on the territory of Eastern Ukraine. *Ukraine during the Great Patriotic War: Materials and theses of the regional scientific conference*]. Kharkiv, pp. 61–63. (in Ukrainian).
- Mirchuk P., 1953. *Akt vidnovlennia Ukrainskoi Derzhavnosti 30 chervnia 1941 r. [Act of restoration of Ukrainian Statehood on June 30, 1941].* Munich. (in Ukrainian).
- Mirchuk P., 1968. *Narys istorii OUN. Tom I. [A sketch of the history of the OUN. Volume I].* Munich-London-New-York. (in Ukrainian).
- Nesterenko, V. A., Murashko K. O., 2020 Pokhidni grupy OUN u pivnichno-skhidnykh oblastiakh Ukrainy. *Sumska starovyna.* [Derivative groups of the OUN in the north-eastern regions of Ukraine]. pp. 44-52. (in Ukrainian).
- Nikolskyi V. M., 2001. *Pidpillia OUN (b) u Donbasi. [The underground of the OUN (b) in Donbas region].* Kyiv. (in Ukrainian).
- Pahiria O., 2011. Oblychchiam do Skhodu. *Tyzhden.* [The face to the East. *The week*]. Available to: <<https://tyzhden.ua/oblychchiam-do-skhodu/>>. (in Ukrainian).
- Pahiria O., 2011a. Diialnist OUN ta UPA na terytorii tsentralno-skhidnoi ta pivdennoi Ukrainy. *Litopys UPA. Nova seriia.* [The activities of the OUN and UPA in the territory of central-eastern and southern Ukraine. *Chronicle of the UPA*]. Kyiv–Toronto, pp. 16–27. (in Ukrainian).
- Patryliak I., 2004. *Viiskova diialnist OUN (b) u 1940-1942 rokakh. [Military activities of the OUN (b) in 1940-1942].* Kyiv. (in Ukrainian).
- Polishchuk V. V., 2011. *Hirka pravda. Zlochynnist OUN-UPA (spovid ukraintsia). [Bitter truth. The crime of the OUN-UPA (confession of a Ukrainian)].* Kyiv. (in Ukrainian).
- Ponypaliak A., 2018. Potuzhna merezha OUN diiala na Donbasi v roky Druhoi svitovoi. *Radio Svoboda.* [A powerful OUN's work operated in the Donbass region during the Second World War. *Radio Freedom*]. Available to: <<https://www.radiosvoboda.org/a/29237255.html>>. (in Ukrainian).
- Ponypaliak A., 2019. Istoryk: Donbas – krai, yakyi pidtrymuвав diialnist OUN, a ne radianskykh partyzaniv. *Radio Svoboda.* [Historian: Donbas is a region that supported the activities of the OUN, not the Soviet partisans. *Radio Freedom*]. Available to: <<https://www.radiosvoboda.org/a/donnas-realii/30218189.html>>. (in Ukrainian).
- Ponypaliak A., 2021. *Ostannii komandyr UPA. Zhyttia i borotba Vasylia Kuka. [The Last Commander of the UPA. The Life and Struggle of Vasyl Kuk].* Kyiv. (in Ukrainian).
- Rusnachenko A., 2002. *Narod zburenyi: natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini y natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940-50-kh rokakh. [The People Are Upset: The National Liberation Movement in Ukraine and National Resistance Movements in Belarus, Lithuania, Latvia, and Estonia in the 1940s and 1950s].* Kyiv. (in Ukrainian).
- Semystiaha V., 2001. *Novi dokumentalni svidchennia pro natsionalno-vyzvolnyi rukh v Donbasi u roky druhoi svitovoi viiny. [New Documentary Evidence about the National Liberation Movement in Donbass during the Second World War].* pp. 186-189. (in Ukrainian).
- Serhiichuk V., 2005. *Ukrainskyi zdvyh. T. 5 : Naddnyprianshchyna. 1941-1955. . [Ukrainian Upheaval. Vol. 5: Dnieper Region].* Kyiv. (in Ukrainian).

- Shakhraichuk I., 2015. Karalno-represyivna polityka okupantiv na Dnipropetrovshchyni u 1941-1944 rr. *Humanitarnyi zhurnal*. [Punitive and repressive policy of the occupiers in the Dnipropetrovsk region in 1941-1944. *Humanitarian journal*]. pp. 3-11. (in Ukrainian).
- Sholokh Ya., 2004. *Sotsialna baza OUN i UPA na Skhidnii Ukraini ta yii vplyv na evoliutsiiu ta ideolohiiu intehrального natsionalizmu (za dokumentamy ta materialamy zarubizhnykh doslidzhen)*. [The social base of the OUN and the UPA in Eastern Ukraine and its influence on the evolution and ideology of integral nationalism (based on documents and materials of foreign research)]. pp. 160. (in Ukrainian).
- Shumelda Ya., 1991. *Pokhid OUN na Shid*. [The OUN campaign to the East]. Lviv. (in Ukrainian).
- Shchur Yu., 2006. *Narys istorii diialnosti Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv na Skhidnoukrainskykh zemliakh*. [A sketch of the history of the activities of the Organization of Ukrainian Nationalists in Eastern Ukrainian lands]. Zaporizhzhia. (in Ukrainian).
- Stakhiv Ye., Ablitsov V. red. 2004. *Ostannii molodohvardiets*. [The Last Young Guard]. Kyiv. (in Ukrainian).
- Ukhach V., 2015. *Suchasna vitchyzniana istoriohrafiia pokhidnykh grup OUN (b) ta OUN (m) na Velykii Ukraini (1941-1943 rr.: vybrani aspekty)*. [Modern native historiography of the derivative groups of the OUN (b) and OUN (m) in Greater Ukraine (1941-1943: selected aspects)]. pp. 78-85. (in Ukrainian).
- Veryga V., 1991. *Vraty OUN v chasi Druhoi Svitovoi viiny*. [Losses of the OUN during the Second World War]. Toronto. (in Ukrainian).
- Zhmura V., 2000. *OUN v Donbasi. 1941-1943*. . [OUN in Donbass region. 1941-1943]. pp. 74-77. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 15.03.2025 р.

L. Lytvynenko-Anpilova

THE OUN UNDERGROUND IN THE DONETSK REGION (1941-1958): HISTORIOGRAPHY AND STATE OF THE PROBLEM

The history of research into problems related to the activities of the Organization of Ukrainian Nationalists in Donbas is quite brief, in contrast to the development of a similar topic for the central or western regions of Ukraine. The fact that this very relevant and at the same time vexing issue remained out of the attention of scholars for a long time suggests that there were objective reasons for this. The idea that a nationalist underground in Donbas did not and could not exist has long been formed and established.

The article contains a review of the historiography of the problem of the activities of the OUN in the Donetsk region during World War II. The scientific novelty lies in the systematization, analysis and evaluation of existing research on this issue, which provide an idea of the current state of development of the outlined scientific problem. The works of the predecessors are arranged according to chronological, ideological and structural principles. According to these criteria, the following groups of publications are distinguished: works of Ukrainian émigré historians in exile (1950s–1990s); Soviet historiography (1950s–1991); foreign historiography; Ukrainian historiography of the period of independence (1991–2020).

Keywords: Eastern Ukraine, Donetsk region, World War II, OUN, historiography.

УДК 94:37(=411.16)(477.62-21)"18/19"

І.Г. Луковенко

**ОСВІТА В СИСТЕМІ ОБЩИНОГО ЖИТТЯ ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ
МАРІУПОЛЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.**

Стаття присвячена дослідженню місця та ролі освіти в житті єврейської громади Маріуполя в другій половині XIX – початку XX століття. Аналізуються особливості становлення та функціонування традиційної для єврейської спільноти релігійної освіти, представлені приватними вчителями (меламедами), школою для незаможних хлопчиків Талмуд-Торою та мережею приватних початкових навчальних закладів, що до певної міри виконували функції хедерів, а також тими модернізаційними змінами, які вона зазнавала в умовах пореформеної доби. Аналізується місце та значення світської освіти (середньої – гімназій та ремісничого училища та вищої – університетської), яка у пореформений період ставала все більш значимим фактором в житті євреїв, адже відкривала перспективи стати частиною світського імперського суспільного, культурного та економічного простору.

Ключові слова: єврейська спільнота Маріуполя, Надазов'я, освіта, релігійна освіта, Талмуд-Тора, хедер.

DOI 10.34079/2518-1521-2025-16-41-58-71

Актуальність теми обумовлена з одного боку тим, що релігійна освіта, яка упродовж багатьох століть була єдиним варіантом освіти в єврейській традиції, важливим засобом збереження та трансляції духовно-релігійних настанов та приписів. З іншого боку, нові реалії існування єврейської спільноти в умовах царської епохи пореформеної доби, коли формується єврейська спільнота Маріуполя, вимагали пошуку відповідей на нові виклики, що позначилося на певних трансформаціях традиційної релігійної освіти, а також поширенні серед євреїв Маріуполя світської освіти (середньої та вищої).

Питання це не є до кінця вивченим. Можна вказати на дослідження В. Гончарова, що безпосередньо торкається організації духовно-освітньої діяльності євреїв Катеринославщини, зокрема і Надазов'я (Гончаров, 2008, с. 229-235), де автор частково торкається і реалій Маріуполя. Не оминула питання освіти в єврейській громаді міста, досліджуючи етноконфесійну історію Надазов'я, і І. Пономарева, яка присвятила цьому питанню окрему наукову розвідку. Тож, звернення до цієї тематики є актуальним та важливим в контексті дослідження широкого спектру вивчення етноконфесійного життя регіону у всіх його аспектах та вимірах.

Метою статті є аналіз системи організації релігійної освіти єврейської громади Маріуполя та її трансформацій, а також світської освіти в житті громади в контексті викликів пореформеної доби, тобто починаючи з 1870-х рр. і до знищення традиційної системи освіти після утвердження радянської влади.

Говорячи про систему освіти в рамках єврейської спільноти взагалі і в Маріуполі зокрема, варто враховувати: (1) особливості функціонування системи єврейської освіти другої половини XIX ст. у незвичних для неї умовах, далеких від традиційних місць розселення євреїв у найвіддаленішому куточку Смути осілості, (2) включення євреїв у загальноімперську світську систему освіти в умовах реалій, з якими довелося мати справу в пореформений період, коли маріупольська єврейська громада формувалася.

Традиційна єврейська освіта упродовж століть була замкненою, орієнтованою виключно на набуття знань релігійного закону, єврейської традиції, а, отже, освітою релігійною. В регіонах традиційного розселення євреїв у Східній Європі задача освіти хлопчиків, навчання їх основам Тори, єврейської мови (івриту), базових знань у галузі єврейського закону, покладалося в першу чергу на батька. Більш ґрунтовне навчання здійснювалося у хедерах, приватних школах, засновуваних вчителями-меламедами (перекладається, власне, як «вчитель»). Заможні родини мали можливість дозволити собі найняти приватного меламеда для індивідуального навчання. Для тих, хто не мав можливості віддати дитину до хедера, або скористатись послугами меламеда, існувала Талмуд-Тора, на яку покладалася задача організовувати навчання для незаможних дітей. Але у будь-якому випадку, навчити дитину азам закону та традиції було обов'язковим елементом початкового навчання, адже мало не так власне освітню складову, як духовно-релігійну. Відтак, навчання було обов'язковим для всіх хлопчиків віком від 6 до 13 років і мало на меті не просто дати певні знання, а підготувати хлопчика до повноліття – бар-міцви, яка наступала в 13-ти річному віці. Для переважної більшості дітей на цьому їх освіта і завершувалася. Освітою ж дівчат займалися матері, і, знову ж таки, це була домашня освіта, спрямована на опанування ними тих частин єврейського закону, що стосувалися законів сімейного життя, цноти, ритуальної чистоти, кашруту, домашнього господарства тощо. Тобто, всього того, що мало безпосереднє відношення до уявлень про роль жінки у родині, господарстві.

Наступним кроком навчання хлопчиків ставала єшива – вища духовна школа у великих містах під керівництвом авторитетних рабінів, знатоків традиції, закону, де викладалися суто єврейські предмети, вивчався Талмуд (Мішна та Гемара). Навчання в єшивах вже залежало від фінансових можливостей батьків та побажань щодо подальшої долі хлопчиків. Мати таку духовну освіту вважалося дуже почесним, людина з освітою, знаток Тори та Талмуду була шанованою людиною перед якою відкривалися широкі можливості. Це була освіта суто чоловіча, дівчата до неї не допускалися.

Така система склалася ще з польських часів і саме з такою системою стикнулася Російська імперія, отримавши єврейську спільноту після остаточного знищення польської державності та поетапного поглинання її території. І такою вона була у перші десятиліття існування євреїв в умовах нової для них імперської реальності. Але, вже з першої половини XIX ст. імперія починає вводити альтернативні форми освітнього початкового процесу, впроваджуючи політику асиміляції, намагаючись залучити єврейських дітей до навчання у неєврейських початкових навчальних закладах. Для цього було засновано альтернативні хедерам казенні єврейські училища. Наприклад, найближчим до Маріуполя було Бахмутське єврейське казенне училище 1-го розряду. Втім, євреї майже не віддавали своїх дітей туди.

Ситуація змінилася у другій половині XIX ст., коли єврейська громада розширюється географічно та змінюються соціоекономічні та культурні реалії в умовах пореформеного періоду. В умовах Російської імперії, далеко за межами традиційних алгоритмів життя, єврейська спільнота опинялася перед викликами, які змушували модернізувати традиційні інституції, зокрема і освітні, а також включатися і в світську, неєврейську освіту (Гончаров, 2008, с. 231). Традиційний уклад штетлів (містечок), замкнених, впорядкованих за сталими порядками, залишався далеко позаду.

Нові умови суспільно-політичного, економічного життя вимагали нових підходів та пошуку відповідей на виклики. Традиційна духовно-релігійна вченість, яка не передбачала знань у світських галузях знання, для багатьох євреїв ставала замалою. У традиційну духовну освіту включалися неєврейські елементи (наприклад, російська мова), а далі ті, хто міг собі це дозволити, спрямовували своїх дітей до світських

навчальних закладів (гімназій), ремісничих училищ, щоб вони змогли отримати саме світську освіту, яка давала б їм можливість реалізувати себе в неєврейському світі. Це стосувалося і дівчат, що для традиційного єврейського укладу було не характерним.

В свою чергу всі ці процеси відбувалися в рамках політики, яку проводила влада, законодавчо впорядковуючи систему єврейської освіти. Реалії формування освітнього процесу в роки Олександра II (які суттєво відрізнялися від попереднього часу епохи Миколи I) серед іншого полягали в тому, що релігійна складова освіти віддавалася на відкуп батьків. Разом з тим, відбувалося реформування формальної традиційної єврейської освіти, було засновано приватні єврейські чоловічі та жіночі школи. У жіночих школах вивчали алфавіт, молитви у перекладі російською мовою, а також біблійну історію та основи іудаїзму. У школах для хлопчиків поряд з вивченням єврейських предметів вивчалася Тора, але загальним, світським предметам приділялося набагато більше часу.

У багатьох Талмуд-Торах було введено викладання загальних предметів, але все ж таки перевага віддавалася єврейським дисциплінам. По суті, державну освіту намагалися максимально звільнити від власне релігійної складової, віддаючи пріоритет загальнолюдським цінностям. Влада активно робила зусилля для залучення євреїв до загальних навчальних закладів, у тому числі й вищих, чим користувалися єврейські родини, адже це відкривало вікна можливостей.

Певною мірою ситуація для євреїв погіршилася з початку 1880-х рр., після вбивства Олександра II, в епоху Олександра III. Але в цілому освіта в єврейському середовищі, зокрема і в мариупольському, стрімко розвивалася.

Такі процеси були характерними і для єврейської спільноти Маріуполя. Початок формування освітнього процесу в місті сягає часів саме Олександра II. А отже, євреї міста скористалися можливостями, що відкривалися.

Хоча повноцінно єврейська громада формується саме в пореформений час, географічно далеко за межами традиційних місць розселення, тим не менше, переселенці з західних губерній намагалися принаймні першопочатково відтворити знайому їм традиційну модель освіти. Зокрема, у середині – другій половині 60-х рр. XIX ст. у місті було семеро вчителів-меламедів, які у приватному порядку навчали єврейських дітей у кількості 64-х осіб (Мариуполь и его окрестности..., 1892, с. 203). В принципі, це вкладається у традиційну для єврейської освітньої культури практику. Власне, цей формат і є форматом хедерів, приватних навчальних закладів, що організовувалися меламедами, які і забезпечували процес навчання.

А вже на початку 1870-х рр. завдяки ініціативі громади засновується «хедер для бідних» – Талмуд-Тора. Вірогідно, поштовхом для цього стала поява в місті рабина (якого до 1870 р не було). Саме з першим мариупольським казенним рабином Ар'є-Лейбом Даном та тодішніми членами правління синагоги пов'язується заснування у місті Талмуд-Тори – релігійного навчального закладу для хлопчиків із малозабезпечених сімей. Її заснування датується 1870-м роком (Мариуполь и его окрестности..., 1892, с. 127). Талмуд-Тора – початкова школа, де навчали переважно бідних дітей, сиріт та напівсиріт. Школа існувала за рахунок субсидій, хлопчіки отримували базову початкову освіту (початкова арифметика, російська мова), основи івриту, Тори. Сам формат Талмуд-Тори не був чимось новим, але включення в освітній процес початкової єврейської школи світських предметів було явищем новим, що свідчило про процеси модернізації. По ідеї основною метою Талмуд-Тори було надати хлопчикам традиційну релігійну освіту й підготувати їх до повноліття (бар-міцви, 13 років) та вступу до єшиви. В цьому плані Талмуд-Тора існувала паралельно з хедерами.

В реаліях Маріуполя Талмуд-Тора стала переважно закладом саме для хлопчиків з незаможних родин, чи взагалі сиріт, але не тільки. В принципі, це вкладалося в єврейську систему початкової освіти в цілому, де хедери, як приватні навчальні заклади для основної маси дітей, були основною формою початкової освіти, а Талмуд-Тори саме для незаможних, хто не міг собі дозволити оплачувати хедер.

Маріупольська Талмуд-Тора в 1870-х рр. починалася із 20-ти хлопчиків, а на кінець XIX ст. їх навчалось вже близько сотні. На духовне правління покладалися задачі організації навчального процесу, фінансування тощо. Діти навчалися у приміщенні другого молитовного будинку (Маріуполь и его окрестности..., 1892, с. 203). Очевидно, мається на увазі стара будівля на вул. Георгіївській, адже двоповерхова будівля, яка існує зараз поряд із краєзнавчим музеєм, на той момент ще не була побудована. Є і інша інформація: за даними, що їх наводить О. Проценко, Талмуд-Тора розташовувалася у приміщенні двоповерхового будинку, побудованого навпроти хоральної синагоги (на вул. Харлампіївській): перший поверх цього приміщення було відведено під мікву, на другому, за його даними, розташовувалася Талмуд-Тора.

Згодом (у першій половині 1890-х рр.) для Талмуд-Тори було збудовано окрему одноповерхову будівлю навпроти хоральної синагоги, навчання в якій почалися у 1894 р. Саме в цій будівлі застав та описав учнів Талмуд-Тори кореспондент газети «Приазовский край» Олександр Попов (Серафимович).

Функції завідування навчальним закладом було покладено на казенного рабина Маріуполя Йосипа Мойсейовича Груніна (казенний рабин Маріуполя з 1877 до 1918 р з перервами). Відомі прізвища піклувальників Талмуд-Тори: повітовий лікар Горацій Йосипович Авербах (старший брат знаменитого офтальмолога, уродженця Маріуполя Михайла Йосиповича Авербаха), провізор Ісак Абрамович Грінберг, маріупольські міщани Ілля Рафаїлович Кабе та Борух Аронович Лівшиць.

Не всі хлопчики навчалися безкоштовно, навчання принаймні частини учнів сплачувалося батьками: воно коштувало 5-10 крб. з кожного учня. Це і була одна зі статей доходів навчального закладу. Іншими були коробковий збір, одиничні пожертви, плата за участь дітей у поховальних процесіях. Коробковим збором у ті часи називався спеціальний податок головним чином на кошерне м'ясо. У період, що нас цікавить (а останні нововведення були введені у 1844 р та діяли до 1917 р.) цей податок повинен був спрямовуватися на сплату урядових податків (до 1863 р. подушної податі) та боргів громад, а потім вже на внутрішньо-общинні потреби, зокрема, утримання єврейських шкіл, благодійні цілі тощо. Розміри коробкового збору та методи його стягування встановлювала міська влада, яка консультувалася з керівництвом єврейських громад. Міська адміністрація вживала також заходів (зокрема поліцейських) для боротьби з нелегальним забоєм худоби та птиці як із формою ухилення від сплати коробкового збору.

Станом на початок 1890-х рр. викладацький склад Талмуд-Тори виглядав наступним сином (Маріуполь и его окрестности..., 1892, с. 127): єврейський закон викладав Є. А. Ломовицький (можливо прізвище передано невірно, вірогідно – Єсель Абович Ломовський), російську мову викладав шкловський міщанин Хаїм Борухович Ривлін, помічниками були М. Меламедов та І. Ломовицький (можливо прізвище передано невірно, вірогідно мається на увазі син Єсея Абовича Ісель Єселевич Ломовський). Викладачі за свою працю отримували заробітну платню. У 1910 р. завідувачем Талмуд-Тори був Яків Євсейович Міллеруд.

Наприкінці 1890-х рр. кореспондент газети «Приазовский край» О. Попов (у майбутньому відомий радянський письменник Олександр Серафимович), зацікавившись питанням єврейської освіти в Маріуполі, дослідив цю тему та опублікував низку

репортажів, де доволі відверто описав ситуацію та охарактеризував стан справ у цьому навчальному закладі та в громаді в цілому щодо відношення її до організації освітнього процесу.

Так, у листопаді 1897 р., характеризуючи соціально-економічний стан учнів він зазначив, що «посещают школу дети самого бедного класса евреев», що серед них «много полусирот и немало круглых сирот». Опіку над такими дітьми і бере на себе громада, знаходячи для них притулок у домах інших євреїв та спрямовує на навчання до Талмуд-Тори. Описуючи їх матеріальний стан, він відмічав, що «надо только взойти в школу, надо только взглянуть на эти бледные, испытанные лица детей, на их изодранный костюм, сапоги, чтобы увидеть, какие лишения испытывают семьи этих детей». Він вказує на критичний матеріальний стан учнів, на те, що за них нікому піклуватися, що вони не мають належної можливості задовольнити потреби у їжі та одязі («из продранных сапог выглядывают голые заоченелые пальцы, вместо пальто какой-то старенький летний парусиновый пиджачек, который мальчуган поддерживает посинелой рученкой»). Характеризуючи моральний стан учнів він зазначав, що «они не знают человеческой любви, человеческих отношений» (Приазовский край, 1897, с. 4). Він підкреслював, що «с сожалением надо заметить, что здешняя еврейская община слишком далека от дружной работы на общую пользу», вказуючи, що весь тягар утримання цього закладу було покладено тільки на хоральну синагогу, при тому, що на той час в місті функціонувало ще два молитовні будинки (очевидно, мова йде про 1-й молитовний будинок на вул. Георгіївській та 2-й молитовний будинок ХаБаД на вул. Митрополитській). Він негативно поставився до цього, вважаючи, що це «...в высшей степени несправедливо, так как эта школа – общеврейское дело, и все евреи должны поддерживать ее» (Приазовский край, 1897, с.4). Організацію, зміст та умови навчання він описує таким чином: «с 8 до 12 часов детишки сидят и занимаются. Они учат русский язык, арифметику и еврейский язык. Наконец, наступила перемена. О, как хочется отдохнуть, побегать! Но побегать негде; шумной толпой высыпают они в коридор, но коридор тесный и узкий [...] холодный, резкий ветер гуляет по коридору, и страшный сквозняк пронизывает детвору [...] Дети целый день сидят голодные. Ведь слишком далеко идти домой, да и все-равно дома нечего есть [...] С 8 до 4 часов сидят они за книжкой голодные и усталые» (Приазовский край, 1897, с.4).

Негативно він характеризував моральний стан піклувальників, згадував той факт, що існування цього навчального закладу супроводжувалося склоками та інтригами збоку певних осіб (в першу чергу в аспекті контролю та використання фінансів), що свідомі люди не мали можливості впливати на процес. В якості виходу з ситуації він рекомендував небайдужим, в першу чергу сердобольним жінкам, взяти дітей під свою опіку, налагодити процес їх годування, одягу, морального піклування про їх внутрішній стан тощо.

Треба сказати, що з часом ситуація явно змінилася. Вже більш ніж через рік, у наступних публікаціях О. Серафимович вказує на суттєві зміни («тепер там произошла большая перемена»). Він звертає увагу, що була запроваджена система харчування (дітям стали давати хліб, чай), збільшилися розміри пожертвувань, діти забезпечувалися одягом та взуттям. Але, мабуть, найголовнішим є зміна духовно-моральної ситуації, «которая благотворно действует на детей». Він вкотре звертає увагу на стан дітей, що навчалися у школі: «здесь учатся мальчики самых бедных родителей, которых буквально душит нищета, а многие дети вовсе не имеют родителей. Обстановка, среди которой они живут, ужасна: хроническое голодание, пинки, безсердечие чужих людей, ни ласки, ни слова участия, ни примера, который бы учил добру, чести, человеческому достоинству. В этой обстановке вырастают маленькие дикари. Такими они являются и в школу и

смотрят тут зверьками» (Приазовский край, 1898, с.4). І ось таку ситуацію намагалися змінити сердобольні жінки, що взяли на себе опіку над хлопцями. А станом на 1910 р. відомо, що серед піклувальників Талмуд-Тори ми знаходимо вже не тільки тих, хто мав відношення до хоральної синагоги, а й скарбника 1-го молитовного будинку Ісака Яковича Дрідзо та скарбника 2-го молитовного будинку Рафаїла Яковича Іофіса, а також одного з ключових спонсорів 1-го молитовного будинку маріупольського 2-ї гільдії купця Михайла Мойсейовича Сахарова. Головою піклувальної ради був підприємець та власник музичного магазину Абрам Вульфович Гурович.

Той факт, що навчання в школі, принаймні, у кінці 1880-х – початку 90-х рр. не був безкоштовним, а також враховуючи достатньо велику кількість хлопчиків, що там навчалися, дає підстави вважати, що формат Талмуд-Тори став важливим для принаймні певної кількості єврейських родин міста, і навчалося там доволі багато хлопчиків з єврейських родин міста, хто безкоштовно, а хто і за відповідну платню.

Заможні ж городяни все ж таки, воліли давати своїм дітям домашню початкову освіту, або віддавали дітей до приватних єврейських навчальних закладів. Надалі вже ті, хто мав можливість, віддавали своїх дітей у світські середні навчальні заклади (гімназії). Але, очевидно, для більшості дітей навчання у Талмуд-Торі на цьому завершувалося і вони вступали на шлях практичної професійної (в першу чергу ремісничої) діяльності своїх батьків.

Як вже ми підкреслювали, традиційна духовна єврейська освіта була орієнтована саме на хлопчиків, відповідне навчання для дівчат не передбачалося. Дівчата десятиліттями отримували від своїх матерів домашні настанови, на практиці своїх родин засвоювали основи духовної культури свого народу, практичні знання у галузі галахи (єврейського закону) у тих аспектах, які стосувалися жіночої діяльності (домашні справи, кашрут, сімейні цінності, закони ритуальної, сімейної, а також жіночої чистоти тощо), навчання Тори, галахи було уділом суто чоловічим.

Втім, друга половина XIX ст. внесла свої корективи. Якщо вести мову суто про релігійний формат освіти, то це виявилось в тому, що паралельно із релігійною школою для хлопчиків (Талмуд-Тора), наприкінці XIX ст. почала функціонувати така ж школа для дівчат. Потреба у цьому назрівала здавна, але через різні причини довго не реалізовувалася. Як вказує маріупольський краєзнавець С. Катріч «рішення про відкриття безкоштовної елементарної школи для бідних єврейських дівчаток приймалося як приватна ініціатива інтелігентної єврейської молоді Маріуполя влітку 1895 року, вже після відкриття нової будівлі Талмуд-Тори для хлопчиків у 1894 році. Гроші на цю школу збиралися гуртком активістів протягом понад трьох років на спеціальних вечорах та аматорських театральних спектаклях. Відомо, що маріупольське суспільство, співчуючи благодійним цілям вистав, не скупилось на купівлю квитків – збори завжди були повними» (Іванова, 2022).

Вже цитований нами О. Серафимович в одній з публікацій за 1897 рік вказував, що «Грамотность среди еврейских девочек распространена очень слабо: до сих пор решительно ничего не сделано, чтобы и девочкам дать возможность учиться. Правда, самое лучшее было бы – это поместить девочек в городские школы; но они, к сожалению, переполнены. Необходимо духовному правлению основать элементарную школу для девочек. Ведь имеются же такие школы в еврейских общинах других городов, — ну, хотя бы в Ростове, где она, кстати заметить, и поставлена прекрасно именно потому, что там вся община, в лице своих членов, принимает деятельное участие в школьном деле».

Врешті-решт, школа була заснована. За даними І. Понромаревої, які вона взяла з «Отчета Мариупольской Женской Субботней школы» (опублікованого у 1901 р.) школа почала роботу у листопаді 1898 р. Причому, як зазначає дослідниця, одним з ініціаторів

заснування школи була вчителька однієї з недільних шкіл міста М. Салтикова (Пономарева, б.д.). Варто зауважити, що школа для дівчат розташовувалася не у приміщенні «местной Талмуд-Тори на втором этаже синагоги», як це вказано у деяких публікаціях. Для неї було збудовано приміщення поряд із будівлею хоральної синагоги (на вул. Харлампіївській), ліворуч від неї, навпроти будівлі хлопчикової Талмуд-Тори. Весною 2022 р. будівля була знищена російськими окупантами.

Завідувачкою школи була С[ара?]. С. Котнер. Попечительками Анастасія Єфимівна Закс (дружина маріупольського провізора Йосипа Григоровича Закса), Р.Л. Очаківська (вірогідно дружина маріупольського лікаря Мойсея Миколайовича Очаківського) та А.Л. Манусевич (Отчет..., 1901, с.2). Фінансування школи здійснювалося за рахунок приватних пожертв (зокрема Емануїла Ісаєвича Голдріна, сина харківського 1-ї гільдії купця Ісає Голдріна, родини маріупольського 2-ї гільдії купця Михайла Мойсейовича Сахарова, родини купців Трегубових тощо) та внесків юридичних осіб (зокрема, Азово-Донського Комерційного банку). Навчальний процес забезпечували 13 викладачів: 10 із загальних предметів та 3 з єврейської мови. Тобто, бачимо, що світська складова освіти переважала, а національна обмежувалася вивченням мови.

Цими двома навчальними закладами освітня сторона общинно-релігійного життя євреїв Маріуполя не обмежувалася. До певної міри функції хедеру виконували приватні навчальні заклади. Ті, хто міг собі фінансово дозволити, обирали для навчання своїх дітей приватні школи, де викладалися також і релігійні предмети. Так, у 1880-х рр. функціонували приватні єврейські навчальні заклади, засновниками яких була родина Волосових. Вони заснували та утримували дві приватні школи. Школу для хлопчиків у 1888 р. заснував Ісак Якович Волосов. Навчання у цій школі коштувало 30 крб. з кожного учня, на той момент у школі навчалося 15 хлопчиків, з яких двоє навчалися безкоштовно. Приватну ж школу для дівчат у 1889 р. заснувала його донька Фейга Ісаївна Волосова. Там навчання коштувало 40 крб та навчалося 8 дівчат (Маріуполь и его окрестности..., 1892, с. 205).

А на початку ХХ ст., зокрема, у 1910 р., фіксуємо існування щонайменше трьох приватних училищ. Принаймні один з цих навчальних закладів позиціонував себе саме як хедер. Це училище 3-го розряду для хлопчиків та дівчат К. А. Абрамовича, яке спеціалізувалося на підготовці до навчання у середніх навчальних закладах, тобто було початковим навчальним закладом. Навчальний заклад позиціонував себе як такий, що дає достатню підготовку до вступу до середніх навчальних закладів як для хлопчиків, так і для дівчат. Власне, сам факт того, що училище було змішаним, вже було неабияким кроком на шляху модернізації організації навчального процесу. Не меншим, а можливо і більшим моментом варто вважати, що як для хлопчиків, так і для дівчат викладалися власне духовні предмети. Зазначалося, що у закладі навчають давньоєврейській мові, єврейській історії та законам єврейської віри, і окремо вказувалося про викладання «специально еврейских предметов по обширной программе». Тобто, перед нами фактично повноцінний хедер причому як для хлопчиків, так і дівчат. Училище розташовувалося на розі вулиць Митрополитської та Торгової у будинку Андрієвського.

Менш пафосно позиціонували себе два інші навчальні заклади. Зокрема, приватне чоловіче училище 3-го розряду Іцки (Ісака) Носовича Злоцовського, де діти могли вивчати «основательно русские и еврейские предметы». Щоправда, це училище було виключно чоловічим, дівчат в нього не брали. Це училище розміщувалося на вул. Георгіївській, 25.

І існувало приватне єврейське училище для дітей обох статей Розалії Яківни Фільштинської, яке також спеціалізувалося на підготовці дітей до середніх навчальних

закладів. Вона викладала разом із сестрою Кларою Яківною Фільштинською. Діти навчалися єврейської мови, іншого не вказувалося. Училище розміщувалося на вул. Торговій в будинку Чебаненка.

Очевидно, що ці початкові навчальні заклади були камерними, учнів там було небагато, лише ті, хто міг собі це фінансово дозволити (хоча в одному з оголошень вказувалося, що «плата за правоучение умеренная»). Принаймні, заможні родини в якийсь момент отримали можливість дати своїм дітям початкову освіту не в Талмуд-Торі, а в більш, так би мовити, привілейованих, закритих, елітарних навчальних закладах.

Наступний крок у релігійному навчанні – у форматі єшив, навряд чи для Маріуполя був характерним. У самому місті очевидно, єшив не було і ми не знаємо, чи були приклади, щоб маріупольські єврейські родини відправляли своїх дітей на навчання у єшиви в інші міста (щось підказує, що наприкінці XIX – початку XX ст. це навряд чи було популярно). Але, отримати середню світську державну освіту діти могли, причому як у самому Маріуполі, так і в гімназіях інших міст.

Заможні євреї міста віддавали своїх дітей на навчання у світські міські середні навчальні заклади – гімназії: Олександрівську гімназію для хлопчиків та Маріїнську гімназію для дівчат. У системі імперської освіти гімназії були вже не початковими, а середніми навчальними закладами, задачею яких була підготовка до вступу до університетів. Якщо початкова освіта охоплювала більшість єврейських дітей, то середня освіта, вже була уділом обраних. Не всі мали можливість собі це дозволити. Тим більше, це вже було абсолютно світське навчання, ні про яку єврейську освіту вже мови не йшло.

В Олександрівській гімназії хлопчики з єврейських родин складали вагому частку серед всіх учнів стабільно посідаючи друге місце після хлопчиків з християнських родин. Зокрема, якщо прослідкувати по роках, то виходить наступна картина (див. таб.1).

Таблиця 1.

	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892
Всього	179	174	189	186	185	181	196	201	157	153	150	179	161	148	161
З них іудейськог о сповідання	33	34	40	39	42	43	44	47	37	43	40	38	34	31	32
%	18	20	21	20	23	24	22	23	24	28	27	21	21	21	20

Джерело: Мариуполь и его окрестности..., 1892, с. 226

Бачимо, що частка євреїв серед учнів стабільно коливається у діапазоні від п'ятої частини до навіть майже третини. Нажаль, більш пізніх даних ми не маємо. Серед найвідоміших випускників гімназії єврейського походження можна назвати М. Й.

Авербаха (1872-1944), видатного офтальмолога, академіка АН СРСР, що від 1900 р. і до кінця життя працював у Московській очній лікарні, яка згодом (у 1935 р.) була перетворена в очолюваний ним же офтальмологічний інститут імені Гельмгольца (він закінчив гімназію із срібною медаллю) та Р. Л. Самойловича (1881-1939), полярного дослідника, мандрівника та геолога, професора, доктора географічних наук, керівника Північної науково-промислової експедиції (1920-1925), директора Інституту з вивчення Півночі (1925-1930), заступника директора Всесоюзного арктичного інституту (1932-1938). Закінчив гімназію і майбутній видатний танцюрист, хореограф та художник О. С. Сахаров (1886-1963). Навчався (закінчив естерном) в гімназії і його близький друг, майбутній радянський художник та книжковий ілюстратор, член Спілки художників СРСР О. П. Могилевський (1885-1980, при народженні мав ім'я Зісель-Меєр).

Ще одним навчальним закладом, де також вчилися єврейські хлопчики, було реальне училище Василя Гіацинтова. Реальні училища у Російській імперії були середніми навчальними закладами, у яких істотна роль відводилася предметам природничої та математичної спрямованості. Тобто, учні орієнтувалися на вступ не до університетів, а інститутів природничої чи технічної спрямованості. Мабуть, найвідомішим його випускником серед євреїв був В. О. Синайський (за метрикою Вігдор, тобто Авігдор, 1893-1968), у майбутньому відомий радянський скульптор та педагог.

Дівчата з єврейських родин мали можливість вчитися у Маріупольській жіночій Маріїнській гімназії. Дівчата з єврейських родин, як і в випадку чоловічої гімназії, посідали друге місце після дівчат з християнських родин, але їх відсоток був дещо меншим, але також стабільно коливався у діапазоні від п'ятої до чверті (див. таб.2.).

Таблиця2.

	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892
Всього	129	157	149	150	137	113	137	149	162	166	177	185	186	184	181	205
З них іудейського сповідання	17	17	20	20	21	22	23	27	32	37	34	39	36	44	41	43
%	13	11	13	13	15	19	17	18	20	22	19	21	19	24	23	21

Джерело: Мариуполь и его окрестности..., 1892, с. 244

І зовсім невеликою була частка тих маріупольських євреїв, що отримували вищу освіту. Отримання вищої освіти євреями стало вагомим проявом і чинником змін, що тривали у єврейській громаді імперії. Зміни у самому ставленні до світської освіти, природня тяга до освіти, намагання за допомогою вищої освіти вийти за рамки етнічних обмежень, можливість скористатися перспективами, що відкривалися для євреїв з вищою освітою, все це сприяло активному освоєнню євреями вищої освіти. Наявність в єврейській релігійній культурі акценту на загальній грамотності, базова для єврейської

духовної культури орієнтація на культуру, яка поважає книжкові знання, роботу з надзвичайно складними текстами, ставало вагомим підґрунтям для зростання намагання здобути освіту серед частини єврейської спільноти. Отже, отримання вищої освіти євреями, з одного боку, було проявом модернізаційних процесів та змін у єврейській громаді, а з іншого боку євреї з вищою світською освітою самі в свою чергу ставали локомотивами модернізаційних змін у єврейських громадах. Вища освіта давала перспективи. Усі євреї, хто закінчував вищі навчальні заклади могли займатися торгівлею і промислами, зараховуватися до купецтва, щодо них знімалися обмеження на проживання.

Особливо привабливою ставала медична освіта. Євреї з вищою медичною освітою (лікарі та провізори) мали право повсюдного проживання, незалежно від того, чи займаються вони своєю спеціальністю чи ні (втім, з 1903 р. це стало обов'язковим). Євреї, які мали ступінь доктора медицини, могли служити по будь-якому відомству по всій імперії, мати прикажчика та двох слуг з одновірців, виписуючи їх із Смуги осілости. Право повсюдного проживання та торгівлі мав і єврейський медичний персонал без вищої освіти (зубні лікарі, фельдшери, акушерки). В свою чергу сама влада охоче сприяла цьому. З початку XIX ст. до 1880-х років самодержавство підтримувало навчання єврейської молоді в російській середній та вищій школі, розглядаючи це як один із основних факторів асиміляції. Лише наприкінці 1880-х рр. стали вводитися обмеження, обумовлені як самим фактом великої кількості євреїв у вищих навчальних закладах, які ставали конкурентами для неєврейської спільноти (непропорційно велика їх частка серед студентів порівняно із загальною часткою серед населення імперії), так і (не в останню чергу) через участь євреїв у революційних рухах. У 1887 р. урядом Олександра III була введена відсоткова норма, яка приблизно відповідала частці євреїв серед всього населення: у межах смуги осілости частка євреїв серед учнів чоловічих гімназій та університетів не повинна була перевищувати 10%, у решті імперії – 5%, у столицях – 3%.

Маріупольські євреї активно отримували вищу освіту, освоюючи всі університети, що були на території сучасної України та за її межами. Переважно вони отримували вищу медичну освіту, але також і інженерно-технічну та юридичну.

Певне уявлення про кількість маріупольських євреїв-студентів дає моніторинг метричних книг маріупольської синагоги. Хоча ці дані не можуть бути повністю репрезентативними, адже містять очевидно не повну інформацію, тим не менше, дають змогу зробити певні висновки. Зокрема, євреїв-студентів дійсно не було багато. Але їх кількість постійно зростала, що свідчить про неабияку популярність вищої освіти серед маріупольських євреїв, особливо після революційних подій 1905 р. Так, у 1880-х рр. ми зафіксували згадки про щонайменше п'ятьох студентів. Очевидно, їх було більше, але не набагато. У 1890-х рр. ця кількість вже зростає до семи. А на початку XX ст. вищу освіту в різних університетах здобували вже щонайменше п'ятнадцять маріупольських євреїв. Ще раз підкреслимо, мова йде лише про тих, хто через різні причини був зафіксований у метриках (одружувалися чи реєстрували народження дітей). Відповідно, їх кількість була вищою.

Також можна зробити певні висновки щодо географії освіти, а вона була доволі широкою. Це були не тільки всі університети в межах сучасної України (як в рамках Смуги осілости, так і за її межами), а і інші університети, зокрема столичні. А саме: Імператорський Харківський університет (був, здається, найпопулярнішим, студенти навчалися на медичному, фізико-математичному та юридичному факультетах; наприклад, цей університет закінчив О.Л. Ейнгорн, онук спадкового почесного громадянина Е.Г. Ейнгорна та у майбутньому відомий радянський архітектор),

Імператорський Новоросійський університет (Одеса, наприклад, цей університет закінчив вищезгаданий Р.Л. Самойлович), Імператорський університет Святого Володимира (Київ), Імператорський Санкт-Петербурзький університет (юридичний факультет, наприклад, цей університет закінчив Л.Е. Ейнгорн, син спадкового почесного громадянина Е. Г. Ейнгорна та батько вищезгаданого О.Л. Ейнгорна), Імператорський Московський університет (медичний факультет, наприклад, цей факультет закінчили всі брати Авербахи), а також Варшавський університет і його своєрідний наступник Імператорський Варшавський університет в м. Ростові-на-Дону (що відкрився у 1915 р. на базі евакуйованого Варшавського університету). Окрім університетів маємо студентів також і Харківського технологічного інституту, Імператорського Костянтинівського межового інституту (Москва), Комерційного інституту.

Революційні події, що послідували з 1917 р., внесли суттєві корективи у функціонування єврейських національних шкіл. Вже влітку 1917 р. на зібранні опікунських та педагогічних рад єврейських шкіл Маріуполя було поставлене питання про створення єврейської шкільної ради та про включення шкіл у загальнодержавну шкільну систему (Мариупольское слово, 1917, с. 3).

Зміни, що відбулися у системі управління общинним життям єврейської громади восени 1918 р. (створення єврейської общинної ради), торкнулися і освітніх установ. Саме на общинну раду перейшло фактичне керівництво зокрема і єврейськими школами (в тому числі і пошук фінансування) (Мариупольский вестник, октябрь 1918, с. 4). Фінансова криза єврейських шкіл одним з проявів якого стало те, що викладачі упродовж перших місяців 1918 навчального року перестали отримувати зарплатню, постала криза можливості опалення приміщень та купівлі навчальних матеріалів, призвела до призупинення діяльності шкіл (Мариупольский вестник, 9 ноября 1918, с.4). Общинне керівництво шукало варіанти подолання цієї кризи. Зокрема, було проведено благодійну акцію – спектакль, виручка з якого була передана у розпорядження шкільної ради та пішла на покриття витрат на утримання шкіл, в першу чергу виплати зарплатні вчителям (Мариупольский вестник, 15 ноября 1918, с.4). Частково гроші отримувалися за рахунок пожертвувань, частково субсидії від міського керівництва (грошей, виділених міською думою), отриманої у березні 1918 р. після звернення єврейської шкільної ради (було виділено 12 тис. крб.) (Револуционное слово, 1918, с. 3).

Також у жовтні 1918 р. євреї знову клопотали перед міською управою про прийняття єврейських шкіл на баланс міста. Однак, через брак коштів у цьому було відмовлено. Натомість, у грудні 1918 р. міською владою було запропоновано альтернативу: щоб міська управа клопотала перед земською управою про включення шкіл у загальну земську мережу шкіл та перед міністерством народної освіти про відкриття кредитів на утримання цих шкіл (Мариупольские известия, 1918, с. 3). Чим це закінчилося, наразі, невідомо.

Разом з тим, попри складну політичну ситуацію, відбувалися спроби приватним чином відновити єврейське навчання. Зокрема, у 1918 р. було оголошено про відкриття приватного жіночого училища «с расширенной программой по еврейским предметам». А у 1919 р. була заснована чоловіча гімназія (Мариупольские известия, 1919, с. 3). Засновниками були викладач Катеринославської класичної гімназії І.М. Векслер (що також був власником єврейського приватного училища) та гірничий інженер Д.І. Векслер. Вірогідно, що І.М. Векслер перебрався з Катеринослава до Маріуполя та вже на новому місці відновив роботу своєї гімназії, адже у самому Катеринославі також була гімназія І. Векслера.

Встановлення радянського режиму поклало кінець розвитку єврейської освіти в Маріуполі.

Таким чином, освітня складова общинного життя євреїв Маріуполя складалася з двох елементів та формувалася в нових та незвичних для єврейської спільноти умовах пореформеної доби інокультурного та іноетнічного середовища, що породило певні зміни старих форм та породило нові форми освітнього життя. В реаліях Маріуполя це вилилося на перших порах у діяльності традиційних для єврейської освіти медамедів (приватних вчителів єврейського закону), а згодом заснуванні Талмуд-Тори, початкової школи для хлопчиків з незаможних родин та сиріт. А роль хедерів виконували приватні навчальні заклади, причому як для хлопчиків, так і для дівчат. Обидва формати з одного боку давали основи релігійних знань, з іншого – основи світських знань, що було важливим свідченням модернізаційних процесів в освіті. Також нововведенням стало заснування жіночої початкової освіти. Наступні формати релігійної освіти – єшиви для Маріуполя не зафіксовані, також не зафіксовано прикладів віддавати дітей в єшиви інших міст.

Другим елементом стало активне розповсюдження серед частини євреїв (що мали фінансові можливості) світської освіти (гімназій та реальних училищ) як для хлопчиків, так і для дівчат, як давала можливість отримати у подальшому вищу освіту. А для зовсім невеликої частки євреїв реальністю стало отримання вищої університетської освіти (медичної, технічної, юридичної), що виводило їх далеко за межі традиційного укладу та давало перспективи стати частиною світського імперського суспільного, культурного та економічного простору.

Бібліографічний список

- Гончаров, В.В., 2008. Деякі аспекти модернізації общинної школи євреїв Катеринославської губернії (1861–1913 рр.). *Історичні і політологічні дослідження*. 1-2 (37-38), с. 229-235.
- Іванова, Я., 2022. *Якою була єврейська жіноча школа Маріуполя позаминулого століття*. [онлайн] Доступно: <<https://pr.ua/news/yakoyu-bula-uevreyisqka-zhinocha-swkola-mariupolya-pozaminulogo-stolittya-vizualizatsiya>>
- Маріуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях МариупольскойАлександровской гимназии*, 1892. Маріуполь: Типо-Литография А. А. Франтова.
- Маріупольское слово*. № 108. 12 августа 1917, с. 3
- Маріупольские известия*. № 12. 18 декабря 1918, с.3.
- Маріупольские новости*. № 58. 6 октября 1919, с. 3.
- Маріупольский вестник*. № 39. 13 октября 1918, с.4
- Маріупольский вестник*. № 61. 9 ноября 1918, с.4.
- Маріупольский вестник*. № 66. 15 ноября 1918, с.4.
- Отчет Мариупольской Женской Субботней школы*, 1901. Маріуполь.
- Пономарева, И., б.д. История школ. *The Poem of the Black Sea Project* [онлайн] Доступно: <<https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/3-4-1-1-1/>>
- Приазовский край*. 11 ноября 1897, с. 4.
- Приазовский край*. 11 января 1898, с. 4.
- Революционное слово*. № 4. 1(14) марта 1918, № 4, с. 3.

References

- Honcharov, V.V., 2008. Deiaki aspekty modernizatsii obshchynnoi shkoly yevreiv Katerynoslavskoi hubernii (1861–1913 rr.) [Some aspects of the modernization of the Jewish community school of the Ekaterinoslav province (1861–1913)]. *Istorychni i politolohichni doslidzhennia*. 1-2 (37-38).

- Ivanova, Y., 2022. *Yakoiu bula yevreiska zhinocha shkola Mariupolia pozamynuloho stolittia* [What was the Jewish girls' school in Mariupol like in the century before last?]. [Online] Available at: <<https://pr.ua/ru/news/yakoyu-bula-uevreyisqka-zhinocha-swkola-mariupolya-pozaminulogo-stolittya-vizualizatsiya>>
- Mariupol i yego okrestnosti: otchet ob uchebnikh ekskursiyakh Mariupolskoi Aleksandrovskoi gimnazii* [Mariupol and its environs. Report on educational excursions of the Mariupol Oleksandrovskaya Gymnasium], 1892. Mariupol : Tipo-Litografiya A.A.Frantova.
- Mariupolskoe slovo* [Mariupol word]. № 108. 12 avgusta 1917. S. 3
- Mariupolskie izvestiya* [Mariupol News]. № 12. 18 dekabrya 1918. S.3.
- Mariupolskie novosti* [Mariupol news]. № 58. 6 oktyabrya 1919. S. 3.
- Mariupolskii vestnik* [Mariupol Herald]. № 39. 13 oktyabrya 1918. S.4
- Mariupolskii vestnik* [Mariupol Herald]. № 61. 9 noyabrya 1918. S.4.
- Mariupolskii vestnik* [Mariupol Herald]. № 66. 15 noyabrya 1918. S.4.
- Otchet Mariupolskoi Zhenskoi Subbotnei shkoli* [Report of the Mariupol Women's Saturday School], 1901. Mariupol.
- Ponomareva, I., n.d. Istoriya shkol [History of schools]. *The Poem of the Black Sea Project* [online] Available at: <<https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/3-4-1-1-1/>>
- Priazovskii krai* [Priazovsky region]. 11 noyabrya 1897. C.4.
- Priazovskii krai* [Priazovsky region]. 11 yanvary 1898. S 4.
- Revolutsionnoe slovo* [Revolutionary word]. № 4. 1(14) marta 1918. № 4. S. 3.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2025 р.

I.G. Lukovenko

EDUCATION IN THE SYSTEM OF COMMUNITY LIFE OF THE JEWISH COMMUNITY OF MARIUPOL IN THE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES

The article examines the place and role of education in the life of the Jewish community of Mariupol in the second half of the 19th – early 20th centuries. The article analyzes the peculiarities of the formation and functioning of religious education, traditional for the Jewish community, represented by private teachers (melameds), the Talmud-Torah school for poor boys and a network of private primary educational institutions, which to some extent performed the functions of heders, as well as the modernization changes that it underwent in the post-Reform era. The article defines the place and significance of secular education (secondary - gymnasiums and craft schools and higher - university), which in the post-reform period became an increasingly significant factor in the lives of Jews, as it opened up prospects for becoming part of the secular imperial social, cultural and economic space.

The educational component of Jewish communal life in Mariupol consisted of two elements and developed under new and unfamiliar conditions of the post-reform era within a multi-ethnic and multicultural environment. This led to certain transformations of traditional forms and the emergence of new models of educational life. In Mariupol, this initially manifested in the activity of melammedim (private teachers of Jewish law), and later in the establishment of the Talmud-Torah, an elementary school for boys from impoverished families and orphans. The role of the heder was fulfilled by private schools, which, notably, operated for both boys and girls. Both formats provided a foundation in religious as well as secular knowledge, serving as important evidence of modernization processes in education. Another innovation was the introduction of elementary education for girls. Higher stages of religious

education, such as yeshivas, are not documented in Mariupol, nor are there indications that children were sent to study in yeshivas elsewhere.

The second element was the increasing spread of secular education among a segment of the Jewish population with financial means. This included attendance at gymnasiums and real schools by both boys and girls, which opened opportunities for higher education. For a very small part of Mariupol's Jews, university education—medical, technical, or legal—became a reality. This took them far beyond the framework of traditional life and offered prospects for integration into the secular imperial social, cultural, and economic environment.

Keywords: *Jewish community of Mariupol, Nadazovye, education, religious education, Talmud-Torah, cheder.*

УДК 930.1:929Грушевський

Н. Романцова,

В. Романцов

**ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ
УКРАЇНЦІВ У ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ ГОЛОВИ УЦР
М. ГРУШЕВСЬКОГО**

У статті аналізується питання щодо націєтворчої спрямованості історико-публіцистичних праць Михайла Грушевського доби першої Української Народної Республіки. Висвітлюється вплив голови Української Центральної Ради, авторитетного вченого на формування національної історичної пам'яті українського народу. Розглядаються погляди М. Грушевського щодо поєднання аспектів націєтворення та державотворення в історичній пам'яті українців, зазначені в публіцистичній творчості очільника УНР, вченого, які є актуальними для нашого часу.

У зазначений час голова УЦР, реалізуючи плани відродження української державності як фаховий історик звертався до історичного досвіду України у питаннях державотворення від часів Русі, становлення Гетьманської держави Богдана Хмельницького, націєтворчих ідей репрезентантів Кирило-Мефодіївського товариства до початку Української революції 1917 – 1918 рр.

Погляди щодо формування історичної, національної пам'яті українського народу голова УЦР, авторитетний вчений висловив у своїх історико-публіцистичних працях «Звідки пішло українство і до чого воно йде», «Звідки пішла назва Українців?», «Почини нового Українства», «На порозі Нової України», «Про батька козацького Богдана Хмельницького», «Переяславська умова України з Москвою 1654 року Статті й тексти», «В сімдесяті роковини Кирило-Методіївської справи». В цих публіцистичних розвідках М. Грушевський відобразив історичний зв'язок державотворчих та націєтворчих процесів доби Української революції з подіями попередніх епох України.

Ключові слова: національна пам'ять українців, історична пам'ять, націєтворення, державотворення, трансформація національної історичної пам'яті, публіцистична творчість М. Грушевського, відродження української державності, Українська Центральна Рада.

DOI 10.34079/2518-1521-2025-16-41-72-80

Повномасштабна російська агресія проти України знову відновлює в пам'яті полум'яні слова О. Довженка «Україна в огні». Для нашої країни актуалізувалося питання відродження «духу нації», на що свого часу звернув увагу ідеолог українського націоналізму Д. Донцов. Протягом останніх ста років для України неодноразово поставала національна ідея у контексті відновлення та захисту незалежної української держави. Мова йде про утвердження національної історичної пам'яті українців як важливої державотворчої традиції.

У цьому контексті українці звертаються до досвіду формування національної історичної пам'яті доби визвольних змагань першої чверті ХХ ст., відзначаючи вагоме місце М. Грушевського у тих суспільних процесах як талановитого історика та державного діяча. В особі Михайла Сергійовича поєдналися ці дві суспільні функції, сформувавши національного ідеолога доби Української революції 1917 – 1921 рр.

Думки, висловлені головою Української Центральної Ради у вирішальні моменти боротьби проти російської імперської агресії того часу співзвучні нашим суворим дням української відсічі сучасного злочинного путінського повномасштабного вторгнення. Українцям ХХІ ст. потрібно звернутися до історичної та політичної спадщини, яку залишив нам М. Грушевський, щоб краще зрозуміти важливість трансформації національної історичної пам'яті, позбавлення її імперських наративів, які нав'язувалися нам кремлівською пропагандою протягом багатьох десятиліть.

Тією чи іншою мірою вплив історико-публіцистичної творчості М. Грушевського на формування історичної, національної пам'яті українців розглядали у своїх студіях, в мемуаристиці М. Єремій, Л. Винар, В. Верстюк, О. Копиленко, С. Плохій, Н. Романцова, В. Тельвак та інші українські вчені.

Секретар Української Центральної Ради М. Єремій, який добре знав М. Грушевського по спільній роботі, зазначив, що той, як ніхто інший з сучасників умів «доточити свій історичний світогляд до біжучої хвили» (Єремій, 1968, с. 103). Мова йшла про те, що голова УЦР, який на високому науковому рівні аналізував історичний досвід українського минулого, вміло використовував це для актуалізації питань націєтворення та державотворення. За визнанням сучасників, Михайло Сергійович під час революції виявив себе майстром публіцистики. Український громадський діяч, інтелектуал, меценат Є. Чикаленко вважав голову УЦР найкращим українським публіцистом після М. Драгоманова (Чикаленко, 2005, с. 124).

Один із засновників грушевськознавства Л. Винар у передмові до збірки публіцистичних праць М. Грушевського «На порозі Нової України» назвав її автора «батьком першої української демократичної держави в 20-му столітті» (Винар, 1992, с. XIX) і вказав на значення цієї книги як важливої частини «української національно-революційної ідеології періоду Української Центральної Ради» (Винар, 1992, с. IX). У цих словах відображено місце Михайла Сергійовича як державотворця та теоретика у справі відродження української державності.

О. Копиленко, характеризує місце М. Грушевського в історії України та наголошує, ми не маємо права зневажати його ім'я, творчість та «безцінний історичний досвід». Автор передмови до публіцистичної збірки «Хто такі українці і чого вони хочуть» зазначає, що «Аналогії між переломним 1917 р., коли М. Грушевський став на чолі Центральної ради, і нинішніми 1990 – 1991 рр. лежать на поверхні, і те, що відбувається сьогодні, допомагає краще розібратися у минулому, а минуле в свою чергу, стає точним, хоча іноді й сумним пророцтвом нашого недалекого майбутнього» (Копиленко, 1991, с. 3)

В. Верстюк звертає увагу на дві політичні функції, які виконувала публіцистика М. Грушевського: вона була чудовим агітаційно-пропагандистським матеріалом для широкого загалу, який ... потребував освідомлення і чіткого визначення нагальних завдань моменту», а також засвідчила, що голові Центральної Ради одночасно доводилось виступати і організатором (лідером) українського національно-визвольного руху, і його теоретиком....» (Верстюк, 2002, с. 282, 283).

Н. Романцова аналізувала націєтворчий потенціал публіцистичних розвідок М. Грушевського у контексті історичної політики Української Центральної Ради та їх вплив на формування історичної пам'яті українців (Романцова, 2023, с. 282, 283). Загалом ця проблема потребує більш системного аналізу.

Теоретичні засади розвідки сформульовані в студіях українських та зарубіжних вчених М. Гольки, Л. Зашкільняка, Г. Касьянова, А. Киридон, С. Тарана, О. Удода та інших.

Метою статті є висвітлення питання про вплив історико-публіцистичної творчості голови Української Центральної Ради, авторитетного вченого М. Грушевського на формування національної історичної пам'яті українського народу.

Відродження української державності відбувалося в складних суспільно-політичних умовах: завершувалася Перша світова війна, яка загострила внутрішні суперечності в Російській імперії та спричинила розгортання подій Російської демократичної революції 1917 р., падіння прогнившого російського самодержавства, крах імперії Романових і початок Української революції. На порядку дня у політичному житті постало питання соціальної трансформації, розгортання процесів державотворення. Проте в українців не було єдиного бачення щодо цього питання. У суспільстві відчувався дефіцит знань про історичний досвід українського державотворення, оскільки протягом багатьох десятиліть у суспільному просторі домінував імперський історичний наратив, який не допускав думки про самотність українського народу та української історії.

Обраний головою Української Центральної Ради авторитетний вчений М. Грушевський, що багато років розвивав національну концепцію української історії як ніхто інший усвідомлював необхідність пропагувати знання про українську минувшину у контексті формування історичної пам'яті українців. У зв'язку з цим необхідно звернути увагу на цікаву ювілейну розвідку Михайла Сергійовича від 1917 р., присвячену 70-й річниці Кирило-Мефодіївського товариства. В цій аналітичній студії вчений та політик використав концепт «народна пам'ять» у значенні «історична пам'ять», яка спиралася на історичну традицію (Грушевський, 2007, с. 54).

Публіцистичні праці голови УЦР «Вільна Україна», «Якої ми хочемо автономії і федерації», «Хто такі українці і чого вони хочуть», «Звідки пішло українство і до чого воно йде», написані під час активних політичних подій протягом періоду з березня 1917 по квітень 1918 р. публікувалися на сторінках періодичних видань «Нова рада», «Народна воля», «Літературно-науковий вістник» та окремими брошурами за доступною ціною, які видавалися великими накладками.

У центрі уваги М. Грушевського під час його перебування на посаді голови УЦР, поряд з актуальними політичними справами, стояли питання, які базувалися на історичній пам'яті українців та обумовлювали історичну політику в контексті відновлення української державності з використанням попереднього історичного досвіду. В історико-публіцистичній творчості М. Грушевського революційної доби отримали відображення осмислені вченим, головою УЦР історичні завдання українського народу.

Зв'язок історії та суспільної пам'яті в контексті формування історичної політики актуальним був за часів УЦР для теоретичного обґрунтування через ретроспективний ракурс Гетьманщини, адже голова УЦР М. Грушевський – вчений, публіцист висловлював застереження українському суспільству від тих помилок, які повторюються в Україні у боротьбі проти тієї прихованої, а іноді і відкритої історичної політики, або використання історії у політичних цілях РФ. Такі думки і сьогодні не позбавлені актуальності.

Аналізуючи національно-державні процеси доби Української революції 1917 р., М. Грушевський як історик звертався до історичного досвіду Хмельниччини і докладав зусиль до формування історичної пам'яті українців про неї. Він ставив на одну площину історичні завдання двох революцій: необхідність «забезпечити волю України, відновити її старе народовласне право народу самому правити всіма своїми справами. Діло велике, час такий, якого не було від часів Хмельниччини – упустити його не можна було. Треба

було відложити все інше, а взятися до цього діла – до забезпечення політичних прав українського народу й інтересів його трудящого люду» (Грушевський, 1991, с. 6).

М. Грушевський, актуалізуючи питання української автономії, яке поставила УЦР, щоб забезпечити вільний розвиток українців, вказав на необхідність «повалити ту велику і високу стіну, яка стоїть на дорозі вільного походу української землі: всі ті пережитки і останки старого проклятого режиму, які ще стоять і досі, – темнота, несвідомість політична і національна, русифікація, нехтування української народності, її мови, культури, недовір'я і відчуження між народностями, стара пам'ять колишніх спорів і чвар, котру роздувають злі й необачні люди, замість кликати до згоди й співробітництва, в світлу і велику будуччину української землі, а не в темну й гірку її минувшину» (Грушевський, 1991, с. 24).

Голова УЦР звернув увагу на те, що гасла «Вільної України», «Автономії України», «Самостійної України», з якими «українці вийшли в тисячах на вулиці й площі» здалися «багатом чимсь несподіваним, чимсь новим». При цьому, Михайло Сергійович заперечував твердження тих опонентів, що вважали це вигадкою «купки людей, які видумали собі свою мову, пишуть нею книжки, котрих ніхто не читає». На противагу цим імперським наративам, вчений та державотворець вказав, що «українці нічого нового не видумували. Вони нагадували тільки те, за що боролися і голови свої складали предки ... , добиваючися землі і волі, свободи і рівності, української автономії і державності» (Грушевський, 1991, с. 38, 39). У цих словах зазначена наступність та зв'язок історичних завдань державотворчої діяльності українського народу протягом періоду XVII – початку XX ст., що відобразилося в його історичній пам'яті.

М. Грушевський як голова УЦР виявляв великий інтерес до історичного досвіду козацької держави Гетьманщини і розглядав політичний устрій Війська Запорозького доби Хмельниччини з точки зору української державності. Михайло Сергійович, спираючись на науковий аналіз, стверджував, що «Козацька Україна в 1648 – 1654 р. дійсно була фактично незалежною державою, і як така входила в сих літах в договорні відносини з Туреччиною, Кримом, Польщею, Московією. Вона фактично володіла всіма тими прикметами, які в цілості характеризують державу: територія, котру охоплює державна організація, людність, яка признає над собою певну владу і владу, яка виконує свої розпорядження на сій території і над сею людністю» (Грушевський, 1991, с. 67). Це визначило шанс державної легітимації української нації, її історичне право на державотворення у майбутньому, коли Україна стала «представницею цілої української землі, від Карпатів до Дону, і під Україною стали розуміти не тільки козацькі сторони, а весь український народ» (Грушевський, 1991, с. 111).

Визначаючи основні аспекти історичної пам'яті про козацьку державу гетьмана Б. Хмельницького, М. Грушевський вказав на її особливості внутрішньополітичного розвитку, в якому старшина «висунула на перший план домагання політичні, державні», прагнучи визволити всі українські землі і створити самостійну «українську державу під своїм проводом». При цьому вчений наголошував, що, не маючи достатніх внутрішніх сил, гетьман та старшина шукала підтримку у закордонній політиці, визнавали «зверхність султана», потім протекторат московського царя, «далі ввійшли в змову з шведським королем» (Грушевський, 1991, с. 42).

Голова Української Центральної Ради наголошував, що навіть після укладення переяславсько-московської угоди 1654 р., визнавши протекторат московського царя, Військо Запорозьке до середини XVIII ст. зберігало риси державності. На цьому наголошували авторитетні російські історики права XIX – початку XX ст. В. Серєвич, М. Дьяконов та інші, вказуючи на «державно-правний характер сполучення України з Московією» (Грушевський, 1991, с. 72, 73).

Михайло Сергійович вітав набуту свободу українців, але застерігав їх від оманливої московської політики. В історичній пам'яті українців, за словами вченого, підпорядкування царському уряду асоціювалося з кайданами, «в котрі прибрала її лукава політика московського царства, коли визволений великими зусиллями Український народ передав в його опіку свою новоздобуту свободу». При цьому, «дійсна основа московської політики», на думку голови УЦР, полягала в намаганні розглядати українців не як вільних людей, а в якості царських підданих, перетворених на «власність московського царства» (Грушевський, 1991, с. 96).

Останні події, пов'язані з революцією та визволенням України, на думку М. Грушевського, «поставили питання про юридичний, правно-державний характер відносин України до Росії – з тим і про їх початок, себто об'єднання України з Москвою за Богдана Хмельницького (Грушевський, 1991, с. 53). Спираючись на історичний досвід та історичну пам'ять, вчений стверджував, що у 1917 р., як і у 1654 р., Україна домогалася широкої політичної автономії, державного права, яке було «беззаконно порушене і потоптане Романовими» (Грушевський, 1991, с. 13).

Розвиваючи думку про роль української традиції у формуванні історичної пам'яті, Михайло Сергійович вказав на поетичну творчість Т. Шевченка, який виявляв великий інтерес до козацької минувшини. При цьому, вчений зазначив, що поет у своїй творчості «не присвятив Хмельниччині особливої уваги», а стосовно гетьмана Б. Хмельницького висловлювався не досить приязно, маючи на увазі його «Переяславський акт» з московським царем, який «вихопив з рук визволеної України її кров'ю облиту волю, надії нового життя на основах свободи, рівності і братства» (Грушевський, 2007, с. 55).

Особливу увагу Михайло Сергійович звернув на період із середини XVII до початку XX ст., коли «українське політичне життя оберталося коло відносин» з «Московсько-Російською державою» (Грушевський, 1991, с. 42). Її вчений назвав «російським спрутом», який «цупко тримав свою здобич», наголошуючи, що царський уряд використовував «кожду внутрішню незгоду в українським громадянстві», привів його до «поневолення» (Грушевський, 1991, с. 95).

У добі російського поневолення України М. Грушевський виділив початок національного відродження «від її оновлення літературного, вважаючи за граничний камінь з сього погляду вихід „Енеїди” Котляревського 1798 року», а також Кирило-Мефодіївське братство, від якого бере свій початок «нова Україна (Грушевський, 2007, с. 52). Це товариство посіло особливе місце у питанні щодо формування історичної пам'яті українського народу в публіцистиці голови УЦР. За його образним висловом, воно стояло «на перехресті тих ниток, що йдуть від великого народного повстання України 1647–1648 року до сього нового її визволення тільки що пережитого нами революцією» (Грушевський, 2007, с. 51). Михайло Сергійович вважав Т. Шевченка, М. Костомарова, М. Гулака, В. Білозерського визначними талантами, кращими духовними силами «сучасного українського громадянства» (Грушевський, 2007, с. 52).

Голова УЦР, аналізуючи минуле України, високо цінував «кирило-методіївську ідеологію» і звернув увагу на те, що її «головні моменти» дозволяють установити зв'язки революційного часу 1917 р. «з ідеологією старого визволення України, – спадщиною політичної української мислі XVII в.» (Грушевський, 2007, с. 53). М. Грушевський стверджував, що українська політична думка, яка була породжена протестами кирило-мефодіївських братчиків, подолала заборони, дійшла до часу революції письмово чи усними переказами, «щоб розгорнути нарешті тепер, в умовах всеросійського визволення, свої ідеї демократичної Української республіки, федеративного об'єднання народів Росії, скасування всякого обмеження слова, організацій, релігійних і всяких

інших переконань ... дорогою широкої освіти, піднесення економічного добробуту» (Грушевський, 2007, с. 52, 53).

Розглядаючи «традиції великої визвольної боротьби українського народу», М. Грушевський перш за все вказав на те, що в народній пам'яті утвердилася «ідеалізація козацтва як ідеології вільності, рівності і братерства, найкращого й найвищого виразу найбільш дорогих і сердечних змагань та мрій українського народу» (Грушевський, 2007, с. 53). Поряд з братською традицією українського козацтва Михайло Сергійович визначив, що іншою «підставою демократизму, принципів вільності, рівності і братства в старій українській традиції був братський рух України XVI–XVIII в.», але історична «народна пам'ять» про нього не збереглася, а він був досліджений М. Костомаровим «виключно науковою, історичною роботою» (Грушевський, 2007, с. 53, 54).

У збірнику публіцистичних праць «На порозі Нової України» голова УЦР актуалізував питання трансформації історичної пам'яті українців в умовах революції. Особливо це простежується у комеморації щодо ставлення до Росії. Під впливом більшовицької агресії проти УНР відбувалися радикальні зміни у ставленні українців до Московії, бо особливо гостро відчували «московський примус», який століттями «тяжив за старого режиму над Україною». М. Грушевський наголошував, що необхідне «визволення від цього «песького обов'язку». У добу революції утвердилося усвідомлення українців керуватися у ставленні до Росії не інтересами спільної культури, а «єдино добром українському народу» (Грушевський, 1992, с. 10) Михайло Сергійович був переконаний, що внаслідок російської більшовицької агресії «огонь руїни знищить ті шори, ті пов'язки, які лежали на очах українських громадян і не давали їм орієнтуватися в реальних фактах» (Грушевський, 1992, с. 13).

В умовах розв'язання російської більшовицької агресії, виступаючи за трансформацію історичних поглядів українців, М. Грушевський акцентував увагу на західній (європейській) орієнтації України. Михайло Сергійович стверджував, що «в порівнянні з народом великоруським, український є народом західньої культури», вказавши на те, що в період «передісторії» розвивалися його тісні культурні зв'язки з германцями та кельтами, в часи Київської держави мали місце «масовий наплив скандинавського елементу, ... незвичайно широкі династичні зв'язки з німецькими князівствами», а Галицько-Волинська держава мала «повну перевагу західних впливів» (Грушевський, 1992, с. 14).

Керуючись зазначеними ідеями, голова УЦР вважав за необхідне, щоб Україна рішучо розірвала «старі примусові зв'язки з Московщиною», а натомість активізувала зв'язки з країнами Західної Європи. Це виявилось в тому, що для Української Народної Республіки було запропоновано новий територіально-адміністративний поділ та новий календар», а також «спільний рахунок часу, вагу і міру» західноєвропейських країн (Грушевський, 1992, с. 105–106).

Серед питань трансформації історичної пам'яті доби відродження української державності голова УЦР відзначив боротьбу «за закріплення самостійності й незалежності Української республіки, за зібрання українських земель, за забезпечення основних соціальних реформ». Михайло Сергійович був переконаний, що інтереси України вимагали згуртування навколо цього всіх свідомих сил (Грушевський, 1992, с. 70, 71). Питання історичної пам'яті українців знайшли відображення також обговоренні при українського герба (Грушевський, 1992, с. 90–93), української грошової одиниці (Грушевський, 1992, с. 95).

Висновки. М. Грушевський як фаховий історик та голова УЦР у перший період Української революції 1917 – 1921 рр., коли в Україні відбувалися процеси націєтворення та державотворення, відіграв важливу роль у формуванні національної

історичної пам'яті українців. Звернення до його історико-публіцистичної творчості надало можливість скористатися настановами вченого та політика, які не втратили своєї актуальності в умовах сучасної соціальної турбулентності.

Спираючись на історію Київської держави, та добу Хмельниччини, Михайло Сергійович доводив закономірність визвольних змагань українців у національній та соціальній сферах, важливість боротьби за відродження української державності. Звертаючись до історичної пам'яті як народної пам'яті українців, голова УЦР закликав до використання державотворчого досвіду Хмельниччини, акцентував увагу на ідеології Кирило-Мефодіївського товариства і відстежував той комеморативний зв'язок, який надає спроможності вирішення складних націєтворчих і державотворчих процесів в умовах повномасштабної війни з Росією, чия політика була завжди загрозливою для України. Прогностичне мислення визначного публіциста виявило ту небезпеку для українського суспільства тоді в історичній минувшині і зараз. Рефлексія історика, спрямована на порівняння українського і великоруського народів зайвий раз підкреслювала відмінності між цими народами, а історичні реалії фіксують вплив Європи на ті історичні процеси націєтворчі і державотворчі, які відстежував у своїх працях М. Грушевський. Він закликав до трансформації історичної політики, щодо північного сусіда, зміни політичної орієнтації на західну, адже тісні зв'язки України з Європою мають історичну тяглисть.

Бібліографічний список

- Верстюк, В., 2002. Михайло Грушевський: політична публіцистика 1917 року. *Український історик*, 1–4, с. 280–289.
- Верстюк, В., 2007. Доба Центральної Ради в публіцистичній спадщині М. Грушевського. *Грушевський М. С. Твори: у 50 т. Т. 4. Кн. І: Серія «Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради березень 1917 – квітень 1918)»*. Львів: Світ, с. V–XVI.
- Винар, Л., 1992. На порозі Нової України М. Грушевського: впровадження. *Грушевський М. На порозі Нової України. Статті і джерельні матеріали. У 75-річчя Української Центральної Ради 1917*. Нью-Йорк; Львів; Київ; Торонто; Мюнхен. До 125 річчя з дня народження Михайла Грушевського, с. IX – XX.
- Грушевський, М., 1991. *Хто такі українці і чого вони хочуть*. Київ : Т-во «Знання» України.
- Грушевський, М., 1992. На порозі нової України, Нью-Йорк-Львів-Київ-Торонто-Мюнхен, 278 с.
- Грушевський, М., 2007. В сімдесяті роковини Кирило-Методіївської справи. В: *Грушевський М. С. Твори у 50 томах. Т. 4. Кн. 1. Серія «Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради березень 1917 – квітень 1918)»*. Львів: Світ, с. 51 – 55.
- Єремійв, М., 1968. За лаштунками Центральної Ради (Сторінки зі спогадів). *Український історик*, 1–4, с. 94 – 104.
- Копиленко, О., 1991. Передмова. В: *Хто такі українці і чого вони хочуть*. Київ : Т-во «Знання» України.
- Романцова, Н., 2022. Націєтворчий потенціал публіцистики Михайла Грушевського доби УЦР в контексті історичної пам'яті. *Трансформації історичної пам'яті: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції*. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, с. 56–60.
- Чикаленко, Є., 2005. *Щоденник 1919–1920* В: В. Верстюк та М. Антонович (ред.). Київ–Нью-Йорк: Видавництво імені Олени Теліги.

References

- Verstiuk, V., 2002. Mykhailo Hrushevskiy: politychna publitsystyka 1917 roku [Mykhailo Hrushevsky: political journalism of 1917]. *Ukrainskyi istoryk*, 1–4, s. 280–289.
- Verstiuk, V., 2007. Doba Tsentralnoi Rady v publitsystychnii spadshchyni M. Hrushevskoho [The time of the Central Council in the public heritage of M. Hrushevsky]. Hrushevskiy M. S. Tvory: u 50 t. T. 4. Kn. I: Seriya «Suspilno-politychni tvory (doba Ukrainskoi Tsentralnoi Rady berezen 1917 – kviten 1918)». Lviv: Svit, s. V–KhVI.
- Vynar, L., 1992. Na porozi Novoi Ukrainy M. Hrushevskoho: vprovadzhennia [On the Threshold of a New Ukraine by M. Hrushevsky: Implementation]. *Hrushevskiy M. Na porozi Novoi Ukrainy. Statti i dzherelni materialy. U 75-richchia Ukrainskoi Tsentralnoi Rady 1917*. Niu York; Lviv; Kyiv; Toronto; Miunkhen. Do 125 richchia z dnia narodzhennia Mykhaila Hrushevskoho, s. IKh – KhKh.
- Hrushevskiy, M., 1991. *Khto taki ukraintsi i choho vony khochut* [Who are Ukrainians and what do they want?]. Kyiv : T-vo «Znannia» Ukrainy.
- Hrushevskiy, M., 1992. Na porozi novoi Ukrainy, N'iu-Iork-L'viv-Kyiv-Toronto-Miunkhen, 278 s.
- Hrushevskiy, M., 2007. V simdesiati rokovyny Kyrylo-Metodiivskoi spravy [On the seventieth anniversary of the Cyril and Methodius cause]. In: *Hrushevskiy M. S. Tvory u 50 tomakh. T. 4. Kn. I. Seriya «Suspilno-politychni tvory (doba Ukrainskoi Tsentralnoi Rady berezen 1917 – kviten 1918)»*. Lviv: Svit, s. 51 – 55.
- Yeremiiv, M., 1968. Za lashtunkamy Tsentralnoi Rady (Storinky zi spohadiv) [Behind the Scenes of the Central Council (Pages from Memories)]. *Ukrainskyi istoryk*, 1–4, s. 94 – 104.
- Kopylenko, O., 1991. Peredmova [Preface]. In: *Khto taki ukraintsi i choho vony khochut*. Kyiv : T-vo «Znannia» Ukrainy.
- Romantsova, N., 2022. Natsiietvorchyi potentsial publitsystyky Mykhaila Hrushevskoho doby UTsR v konteksti istorychnoi pamiaty [The nation-building potential of Mykhailo Hrushevsky's journalism during the Ukrainian Central Democratic Republic in the context of historical memory]. *Transformatsii istorychnoi pamiaty: zbirnyk materialiv III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Vinnytsia: DonNU imeni Vasylia Stusa, s. 56–60.
- Chykalenko, Ye., 2005. Shchodennyk 1919–1920 [Diary 1919–1920] In: V. Verstiuk ta M. Antonovych (red.). Kyiv–Niu-York: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihiy.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2025 р.

N. Romantsova,
V. Romantsov

THE QUESTIONS OF FORMING THE NATIONAL HISTORICAL MEMORY OF UKRAINIANS IN THE PUBLICISTIC CREATIVITY OF THE HEAD OF THE UCR M. HRUSHEVSKY

The article analyzes the issue of the nation-building orientation of the historical and journalistic works of Mykhailo Hrushevsky during the era of the first Ukrainian People's Republic. The influence of the head of the Ukrainian Central Rada, an authoritative scientist, on the formation of the national historical memory of the Ukrainian people is highlighted. The views of M. Hrushevsky on the combination of aspects of nation-building and state-building in

the historical memory of Ukrainians, mentioned in the journalistic work of the head of the UNR, a scientist, which are relevant for our time, are considered.

The views on the formation of the historical, national memory of the Ukrainian people were expressed by the head of the Ukrainian Central Committee, an authoritative scientist, in his historical and journalistic works “Where did Ukrainianism come from and where is it going”, “Where did the name Ukrainians come from?”, “The beginnings of the new Ukrainian state”, “On the threshold of a new Ukraine”, “On the father of the Cossack Bohdan Khmelnytsky”, “The Pereyaslav Treaty of Ukraine with Moscow in 1654 Articles and texts”, “On the seventieth anniversary of the Cyril and Methodius cause”. In these journalistic investigations, M. Hrushevsky reflected the historical connection of the state-building and nation-building processes of the era of the Ukrainian revolution with the events of previous eras of Ukraine.

At the specified time, the head of the Ukrainian Central Committee, implementing plans for the revival of Ukrainian statehood, as a professional historian, turned to the historical experience of Ukraine in issues of state formation from the times of Rus', the formation of the Hetmanate of Bohdan Khmelnytsky, the nation-building ideas of representatives of the Cyril and Methodius Society until the beginning of the Ukrainian Revolution of 1917-1918.

M. Hrushevsky, as a professional historian and head of the Ukrainian Central Committee in the first period of the Ukrainian Revolution of 1917-1921, when the processes of nation-building and state-building took place in Ukraine, played an important role in the formation of the national historical memory of Ukrainians. Turning to his historical and journalistic work provided an opportunity to use the instructions of a scientist and politician, which have not lost their relevance in the conditions of modern social turbulence.

Based on the history of the Kyivan state and the era of the Khmelnytskyi region, Mykhailo Serhiyovych proved the regularity of the liberation struggles of Ukrainians in the national and social spheres, the importance of the struggle for the revival of Ukrainian statehood. Turning to historical memory as the national memory of Ukrainians, the head of the Ukrainian Central Committee called for the use of the state-building experience of the Khmelnytskyi region, focused on the ideology of the Cyril and Methodius Society and traced the commemorative connection that provides the ability to resolve complex nation-building and state-building processes in the conditions of a full-scale war with Russia, whose policy has always been threatening for Ukraine. The predictive thinking of the prominent publicist revealed the danger for Ukrainian society then in the historical past and now. The historian's reflection, aimed at comparing the Ukrainian and Great Russian peoples, once again emphasized the differences between these peoples, and historical realities record the influence of Europe on those historical processes of nation-building and state-building that M. Hrushevsky traced in his works. He called for the transformation of historical policy towards the northern neighbor, a change in political orientation to the West, because Ukraine's close ties with Europe have historical continuity.

Keywords: *national memory of Ukrainians, historical memory, nation-building, state-building, transformation of national historical memory, journalistic work of M. Hrushevsky, revival of Ukrainian statehood, Ukrainian Central Rada.*

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 327-044.247(438:477):061.1ЄС

Т.А.Єлова

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ ПОЛЬЩІ У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ШЛЯХУ УКРАЇНИ

Стаття посвячена зовнішньополітичному вектору Польщі щодо євроінтеграційного шляху України, що відображає стратегічну підтримку та активну участь у процесах, спрямованих на наближення України до Європейського Союзу. Польща, маючи значний досвід європейської інтеграції, стала важливим адвокатом України в ЄС, надаючи політичну та ідеологічну підтримку її прагненням до реформування та демократичних змін, які є необхідними для вступу в ЄС. Закцентовано, що від початку 2000-х років Польща активно пропонувала концепції, спрямовані на інтеграцію східних сусідів у Європейський Союз, зокрема України, через розширення політики Європейської політики сусідства. Польща підтримувала ініціативу Східного партнерства, прагнучи зміцнити співпрацю з країнами Східної Європи та забезпечити їхній економічний і політичний розвиток. Підкреслено, особливу роль Польща відіграла під час Помаранчевої революції в Україні 2004 року, коли польський президент Олександр Кваснєвський став важливим посередником у вирішенні політичної кризи в Україні. Цей період став знаковим для польської політики підтримки демократичних змін в Україні. Навіть після зміни адміністрації в Польщі в 2010 році, польська стратегія щодо України залишалася стабільною, хоч і стала більш обережною, але продовжувала активно підтримувати євроінтеграційні прагнення України.

Зазначено, що після анексії Криму Росією в 2014 році Польща стала одним із найбільших прихильників євроінтеграційних прагнень України, надаючи дипломатичну підтримку в рамках Європейського Союзу та сприяючи підписанню Угоди про асоціацію і безвізового режиму для українських громадян. Польща також активно брала участь у процесах реформування України, підтримуючи боротьбу з корупцією, покращення бізнес-середовища та розвиток демократичних інститутів. У результаті цього процесу, Україна змогла подати заявку на членство в ЄС у 2022 році. Польща продовжує відігравати важливу роль у зміцненні зв'язків між Україною та Європейським Союзом, сприяючи її європейській інтеграції та стабільності в регіоні. Польська політика підтримки України є важливим елементом геополітичної стабільності та розвитку на європейському континенті.

Ключові слова: Польща, Україна, Європейський Союз, євроінтеграція, європейська політика сусідства, Східне партнерство, Помаранчева революція, Угода про асоціацію, геополітична стабільність, національні інтереси, лобіювання.

DOI 10.34079/2518-1521-2025-16-41-81-98

Європейська інтеграція України є одним із ключових зовнішньополітичних пріоритетів держави, що водночас викликає стійкий інтерес з боку її сусідів, зокрема Польщі. Польща, як активний учасник європейської політики та одна з провідних країн Центрально-Східної Європи, розглядає підтримку України на шляху до Європейського

Союзу не лише як акт солідарності, але й як складову власної зовнішньополітичної стратегії. Після вступу до ЄС у 2004 році Польща отримала новий інструментарій впливу в межах європейських інституцій і стала активно просувати ідеї розширення Союзу на Схід. Для Варшави підтримка євроінтеграції України є важливою не лише з геополітичних міркувань, а й з точки зору забезпечення стабільності у регіоні, формування сприятливого безпекового середовища та економічного партнерства. Україна розглядається як потенційний партнер, який може посилити Східний вимір ЄС та стати буферною зоною між європейською спільнотою та Росією.

Варто зазначити, що Польща послідовно виступала ініціатором та активним учасником створення нових підходів до політики ЄС щодо східних сусідів, зокрема в межах Європейської політики сусідства та ініціативи «Східне партнерство». Варшава вбачає у співпраці з Україною можливість посилення власної ролі у формуванні європейської політики щодо Сходу, позиціонуючи себе як міст між Європейським Союзом та його східними партнерами. Крім того, політичні інтереси Польщі полягають і в економічному вимірі. Розширення ринків, поглиблення торговельної співпраці, а також зміцнення інфраструктурних зв'язків сприяють зростанню польської економіки та зміцненню її позицій у регіоні. Польща також зацікавлена у політичній трансформації України, адже стабільна, демократична та прогнозована держава-сусід є запорукою безпеки для самої Польщі.

Водночас не варто ігнорувати історико-культурний аспект, який часто має подвійний характер. З одного боку, спільна історія і географічна близькість створюють основу для взаєморозуміння, з іншого – певні історичні стереотипи і політичні розбіжності часом ускладнюють двосторонній діалог. Однак у стратегічній перспективі Польща розглядає партнерство з Україною як ключовий елемент політики зміцнення регіональної солідарності та європейської ідентичності. Таким чином, підтримка євроінтеграційних прагнень України відповідає як політичним, так і економічним інтересам Польщі. Варшава послідовно реалізує власну стратегічну лінію щодо поглиблення співпраці з Україною, зміцнення її європейського курсу та формування стабільного східного фронтиру Європейського Союзу.

Методологія для статті про зовнішньополітичний вектор Польщі щодо євроінтеграційного шляху України включає кілька ключових підходів. *Аналіз документів та офіційних заяв* – вивчення офіційних документів ЄС, заяв польських політиків, а також політичних програм Польщі та України, щоб з'ясувати основні етапи і напрямки співпраці між країнами; аналіз рішень, прийнятих під час самітів ЄС та двосторонніх переговорів Польщі і України; оцінка впливу ініціатив, таких як Східне партнерство, Угода про асоціацію, на процес євроінтеграції України. *Історичний підхід* – вивчення історії відносин Польщі з Україною та Європейським Союзом з 2003 року до сьогодні, з акцентом на ключові моменти, як-от Помаранчева революція, анексія Криму, підписання Угоди про асоціацію; розгляд зміни політичних стратегій Польщі з урахуванням внутрішніх політичних змін у країні, особливо після 2010 року. *Порівняльний аналіз* – порівняння зовнішньої політики Польщі щодо України з іншими країнами ЄС, зокрема з тими, хто підтримував або не підтримував євроінтеграційні прагнення України; оцінка того, як Польща, будучи новим членом ЄС, використовувала свій досвід інтеграції для підтримки євроінтеграційного процесу в Україні. *Метод контекстуального аналізу*: аналіз політичних, економічних та соціальних умов, які впливали на зовнішню політику Польщі щодо України, зокрема геополітичні обставини в Європі та на пострадянському просторі; роль Польщі в контексті глобальних змін, таких як анексія Криму, війна на сході України та зміни в європейській політиці. *Кейс-стаді* – детальний розбір конкретних кейсів польської дипломатії, зокрема щодо

підтримки України під час Помаранчевої революції, в контексті Східного партнерства, та після 2014 року, коли Польща активно сприяла реформам в Україні. *Кількісний аналіз* – використання статистичних даних для аналізу впливу польської політики на процеси євроінтеграції України, наприклад, через кількість підписаних угод, обсяги фінансування, рівень підтримки європейських інститутів.

Метою статті є дослідити зовнішньополітичний вектор Польщі щодо євроінтеграційного шляху України.

Як зазначає український дослідник інтеграційних процесів М. Шульга, для розуміння складності та динамічності сучасних політичних євроінтеграційних процесів важливо враховувати різноманітність підходів і позицій, що є необхідною умовою не тільки для глибшого аналізу цих процесів, але й для залучення українських науковців до європейських студій, що досліджують ці питання (Шульга, 2012). Це, у свою чергу, є частиною сучасного дискурсу європейського будівництва. Важливою характеристикою розвитку наукових досліджень євроінтеграційних процесів є суттєве розширення їх тематики. Особливою ознакою новітніх теорій інтеграції, які повинні адекватно пояснювати сучасні процеси та визначати напрямки їх подальшого розвитку, є усвідомлення множинності трактувань ролі та значення суб'єктів міжнародних відносин.

Інтеграцію та європейські інтеграційні процеси можна аналізувати через різні політологічні підходи. Один із них – федералізм, який передбачає інтеграцію в правовому та інституційному сенсі, із метою створення союзної держави. Представники цього підходу вважають, що створення федерації є кінцевою метою інтеграції (Білоконь, 2021). Як зазначає Ч. Пентланд у праці «Міжнародна теорія та європейська інтеграція», кінцевою метою інтеграції є створення наднаціональної держави відповідно до принципів централізації і передання політичних повноважень на найвищий рівень» (Pentland, 1973). Інший підхід – функціоналізм, представлений Д. Мітрані. Він виступав проти федерації і вважав, що інтеграція має бути деполітизованою, а співпраця – зосередженою на загальних питаннях добробуту. Функціональні організації, за його теорією, повинні мати конкретні повноваження, делеговані державами (Mitrany, 1966). Неофункціоналізм, що з'явився в 60–70-х роках, намагається пояснити унікальність ЄС. Е. Хаас підкреслював роль політичного чинника в інтеграції, визначаючи європейську інтеграцію як явище, яке не можна зводити до міждержавної співпраці (Haas, 1961).

Як зазначає М. Вахудова, складність взаємодії між внутрішніми та зовнішніми аспектами європейської інтеграції свідчить про те, що розширення ЄС є одним із найефективніших інструментів зовнішньої політики (Vachudova, 2005). А. Місіролі вважає, що розширення можна трактувати через дві основні функції. По-перше, воно є інструментом, за допомогою якого ЄС прагне зміцнити стабільність у найближчому оточенні, діючи подібно до будь-якої регіональної влади, що зацікавлена в підтримці стабільності на своїй території (Missiroli, 2004) ЄС часто використовує розширення для сприяння стабільним та демократичним перетворенням у країнах-сусідах, як це було в Греції, Португалії та Іспанії. Ту ж стратегію застосували й під час розширення на схід. ЄС не може бути впевненим у своїй безпеці, якщо решта континенту занурюється в нестабільність та бідність. Цей аргумент є основою європейської стратегії безпеки та визначає політику ЄС щодо нових сусідів (European Council, 2003).

Одна з головних цілей розширення ЄС – це поширення демократії. Попри значну кількість теоретичних досліджень, досі не було здійснено аналізу відмінностей між «обмеженим» і «широким» розумінням демократії як основи для просування її в політиці ЄС. Внутрішньо в Європейському Союзі обговорювалося питання прийняття офіційного визначення цієї концепції для зовнішніх зусиль із її просування, але на практиці цього ще не було зроблено (Meyer-Resende & Wisniewska, 2009). Таким чином, ми маємо

обмежене розуміння того, що саме забезпечує ЄС. Обговорюючи «сутність просування демократії», дослідники А. Ветцель і Я. Орбі зазначають, що під цим мається на увазі діяльність ЄС щодо третіх країн чи регіонів через різні форми співпраці, які, незалежно від результату в ЄС, можуть сприяти встановленню демократії в цих країнах. Проте, основна увага зосереджена на ліберальній демократії (Wetzel and Orbie, 2011).

Поняття «Східний вимір» (або «Східний вектор») тісно пов'язане з вивченням взаємовідносин між Україною та Польщею. Воно виникло в березні 1998 року, коли Польща в рамках ініціативної заяви щодо розширення співпраці заявила про свою готовність брати участь у розвитку такої політики. До сфери Східного виміру входять три основні категорії завдань: допомога у трансформаціях зацікавлених країн, боротьба з екологічними проблемами та вирішення питань у сфері правосуддя і внутрішніх справ, зокрема боротьба з тероризмом. Найбільші можливості для ініціативи надає перша категорія, оскільки вона передбачає створення Фонду європейської демократії (або Фонду європейської волі), що сприяло б ЄС у наданні допомоги сусіднім країнам.

Зовнішня політика Європейського Союзу та його стратегія розширення, яка набула особливої виразності на початку ХХІ століття, окреслила основні цілі для держав, що прагнули долучитися до європейського інтеграційного процесу. Польща, у свою чергу, активно використовувала політичні та ідеологічні принципи ЄС для просування своєї зовнішньої політики щодо України. Значну роль вона відіграла у передачі власного досвіду іншим країнам та у зменшенні розриву між посткомуністичними державами регіону. Цю роль підтвердив Президент Польщі Л. Качинський у своєму виступі на Генеральній асамблеї ООН у 2006 році, заявивши про підтримку реформ у країнах Східного партнерства. Він підкреслив, що Польща вже пройшла шлях до ринкової економіки та становлення громадянського суспільства, тому володіє цінним досвідом, яким готова ділитися з країнами, що впроваджують реформи або лише планують розпочати процес трансформації своїх економік та інституцій (President.pl, 2006.).

Польський міністр закордонних справ К. Скубішевській на початку 1990-х років визначив і впровадив «європейські стандарти» у двосторонніх відносинах зі східними державами. Він прагнув збалансувати стосунки з Росією як визнання неї незалежності пострадянських республік. Така політика сприяла формуванню національних держав у Східній Європі і позначилася не лише на впровадженні європейських норм у Центральній і Східній Європі, але й на їхньому самовизначенні (Klatt, 2001). Євросоюз критикували за його «сучасний західний європейський прагматизм», який приділяє першочергову увагу добрим відносинам із Росією, переслідуючи «розчарованих» політикою щодо пострадянських держав без будь-якої мотивації для країн, які намагаються знайти кути повороту в новому політичному існуванні (Ryabchuk, 2010). Польща висловлювала особливу зацікавленість розвитком відносин зі східним сусідом через розширення ЄС вже під час початку своїх переговорів щодо вступу в 1998 році.

Упродовж 1990-х років й особливо на початку ХХІ століття одним із найважливіших пріоритетів польської зовнішньої політики було зміцнення незалежності України, а у другому десятилітті ХХІ століття стало посилення європейської та євроатлантичної орієнтації України. У 1992–1993 роках Польща мала багато можливостей для покращення зв'язків з Україною. З одного боку, це було зумовлено тим, що Росія у ті роки дещо втратила інтерес до пострадянських республік, а з іншого – сама ж Україна перебувала в глибокій кризі і шукала підтримки з боку інших держав. Більшість дослідників переконана, що Польща прагнула здобути більшу вагу в ЄС за рахунок активної східної політики.

Попри офіційні заяви Києва та Варшави про відсутність історичних претензій і потребу зосередитися на майбутньому співробітництві, у польському та українському

суспільствах зберігалися усталені уявлення та стереотипи взаємної неприязні. Водночас в Україні їхній вплив на двосторонні відносини був пом'якшений тим, що після здобуття незалежності політична еліта формувалася переважно в центральних і східних регіонах, де ставлення до Польщі було загалом прихильніше, ніж на заході країни (Burant, 1993).

Таким чином, на відміну від очікувань, історичний фактор на початковому етапі майже не впливав на політичний діалог між Польщею та Україною. У 1990-х роках Польща підтримала прагнення України до європейської інтеграції — зокрема її вступ до Ради Європи та приєднання до Центральноєвропейської ініціативи. Відносини між країнами почали визначатися як «стратегічне партнерство».

У січні 2003 року Міністерство закордонних справ Польщі запропонувало розширену концепцію стратегічного партнерства у форматі non-paper – «Польські пропозиції щодо майбутньої форми політики розширеного ЄС у відношенні до східних сусідів» (Fundacjê im. Stefana Batorego, 2003). У документі Польща окреслила бачення поглиблення співпраці ЄС із країнами Східної Європи: у середньостроковій перспективі – включення Росії до Європейського економічного простору, укладення угод про співдружність з Україною, Молдовою та Білоруссю (за умови її демократизації), а також потенційну перспективу членства України в ЄС. Хоча Польща ще не була членом Євросоюзу, її пропозиції стали частиною ширшої дискусії щодо майбутнього східної політики ЄС (Война, 2009).

Після вступу до ЄС Польща активно взаємодіяла з країнами Вишеградської групи для посилення східного виміру Європейської політики сусідства (ЄПС). Це питання стало предметом спільних ініціатив також із балтійськими державами. Основна мета полягала у розробці нової концепції, яка б більше відповідала очікуванням країн-сусідів зі Сходу та переконувала «старих» членів ЄС у необхідності глибшої взаємодії з ними.

Польща також акцентувала на нерівновазі між південним та східним вимірами ЄПС, адже східний вимір не мав ефективних механізмів багатостороннього співробітництва. У результаті цих зусиль Європейська рада у грудні 2007 року схвалила польсько-литовську ініціативу щодо розвитку східного і південного напрямів ЄПС не лише у двосторонньому, але й у багатосторонньому форматі (Война, 2009).

Важливість позиції Польщі у формуванні зовнішньої політики ЄС щодо України була підтверджена офіційним документом під назвою «Східна політика Європейського Союзу в перспективі його розширення на Центральну і Східну Європу – польське бачення», підготовлений польськими експертами. Офіційна Варшава, ґрунтуючись на власному досвіді європейської інтеграції та свого бачення ситуації в регіоні, запропонувала Брюсселю по-новому подивитися на відносини з країнами на східному кордоні ЄС. Поляки хотіли зробити внесок у розробку політики ЄС щодо тих держав, перспективи котрих на членство були дуже віддаленими, у тому числі України, якій приділяли більше уваги. Три чинники, пов'язані зі стратегічним партнерством між Україною та Польщею, були визначені в документі.

По-перше, зазначалося, що у зв'язку з важливим геополітичним положенням та географічною близькістю України до Польщі, політичний діалог з Україною з питань безпеки повинен бути пріоритетним для східної політики ЄС. Незалежність України розглядалася як великий стабільний чинник, який позитивно впливає на інші країни у регіоні. По-друге, у відношенні «чужаків» Польща поділилася своїм власним досвідом і була готова розвивати співпрацю і будувати відносини з Росією, Україною та Молдовою. По-третє, успішна польсько-українська конференція з питань європейської інтеграції розглядалася як виконання одного з елементів загальної стратегії ЄС щодо України. Отже, Польща була готова продовжувати таку співпрацю, але тим самим уникати будь-яких зобов'язань, поєднаних майбутніми інституційними зв'язками України з ЄС.

Польська держава була здатна долучитися до проектів, які підпадають під План дій ЄС для Росії та України (Возняк, 1998).

На думку польського експертного середовища держава зосереджувалася на вирішенні трьох основних проблем: по-перше, офіційна Варшава виступала за подальше розширення ЄС і, в підсумку, приєднання України до ЄС (Meller, 2007). Це зусилля призвело до часткових результатів: європейський парламент двічі приймав резолюцію про можливість приєднання України (у січні 2005 року і в липні 2007 року) і характерно, що обидва рази ці документи були розроблені за активної участі польських депутатів Європарламенту. Щоправда Польща не закликала до якнайшвидшого вступу України або про миттєвий початок переговорів про приєднання, а до визнання перспективи українського членства з боку ЄС. Позиція Польщі полягала в тому, що перспектива членства в ЄС надасть відчутний імпульс для модернізації України (Szeptycki, Stachurska-Szczesiak & Misigiewicz 2008).

По-друге, з травня 2004 року Польща взяла активну й ефективну участь в обговоренні зовнішньої політики ЄС, зокрема в налагодженні діяльності щодо співробітництва зі східними європейцями в таких аспектах, як зовнішня торгівля, економіка, міжнародні відносини, правосуддя та внутрішні справи. Із-поміж ключових польських пропозицій було зміцнення стосунків між Україною та ЄС на рівні, аналогічному до відносин ЄС із Росією, а також створення Європейського фонду розвитку демократії задля сприяння впровадження програм допомоги. По-третє, ЄПС виявилася тим інструментом, за допомогою якого Польща могла забезпечити свої інтереси, виступаючи за посилення східного виміру тієї політики. У зверненні до сейму міністр закордонних справ Польщі А. Фотига зауважила, що ЄС не повинен обмежувати інтерес у співробітництві до Чорноморського регіону після того, як Румунія та Болгарія були інтегровані в ЄС. У промові посадовець зазначила: «Польща очікує на те, що східний вимір ЄПС повинен залучати Білорусь, Україну і Молдову» (Fotyga, 2008).

Характерно, що Польща, як і Україна, критично відреагувала на формування ЄПС, акцентуючи на тому, що ця політика не повинна перешкоджати українській державі здійснювати свої європейські амбіції. Польща прагнула збільшити фінансування східних сусідів у рамках європейського інструменту сусідства та партнерства і піддала критиці рішення спрямувати більше ресурсів для південних, а не східних сусідів.

У політичних колах України побутувала думка, що Угода про партнерство та співробітництво перетворилася на перешкоду розвитку двостороннього співробітництва, яке вийшло за рамки угоди. Існували думки про те, що УПС було укладене спочатку на помилковій ідеологічній основі співробітництва, а не інтеграції, що стало однією з перешкод на євроінтеграційному шляху України. Проте імплементація міждержавних відносин дозволила інституціоналізувати співробітництво на різних рівнях. Також почалася робота з адаптації української законодавчої бази до норм Євросоюзу. Зарубіжні та вітчизняні дослідники відзначали факт неготовності України виконувати умови політичної обумовленості ЄС. Навіть якщо членство України в європейській спільноті було майже реальним, то стимул був надто далеким на той момент, щоб змусити уряд виконати вимоги ЄС. Європейські чиновники наголошували на важливості демократичних свобод: свободі слова і засобів масової інформації – одних із найважливіших цінностей для ЄС. Євросоюз часто демонстрував стурбованість у зв'язку з розвитком політичної ситуації в Україні, як, наприклад щодо питання зміни Конституції тощо.

Українське питання у зовнішній політиці Польщі не залишалося осторонь й у другій половині 2000-х років, Польща продовжувала свою «місію адвоката» інтересів України в ЄС. Задля підтримки реформ і проєвропейськи орієнтованих політичних сил в

Україні, запобігаючи зростаючому відчуженню до ідеї європейської інтеграції з-поміж української еліти і громадськості, Польща хотіла переконати ЄС у необхідності створення «довготермінової перспективи для членства» України. Польська держава не могла поступитися Східною Європою Росії, оскільки у такому випадку її членство в ЄС було б оплачене історично дорогою ціною – відмовою від практично будь-якого впливу на ту частину Європи, яка в минулому формувала основний склад польської держави.

Польські депутати в Європарламенті закликали до зміцнення зв'язків між ЄС і Україною, які допомогли б підвищити прозахідні настрої. У вересні 2004 року парламент обрав М. Сівеца та Б. Кліха як очільників делегації щодо вивчення відносин з Україною і Білоруссю. Перше завдання делегації – надіслати своїх спостерігачів на президентські вибори для побудови майбутніх стосунків із Союзом. Завдання польської політики щодо України були викладені іншим членом європейського парламенту Я. Онишкевичем: «Важлива нова мета стоїть перед польською зовнішньою політикою. Це вступ до НАТО та ЄС України і, зрештою, Білорусі. Союз повинен бути готовим до такої програми Східної політики» (Gazeta Wyborcza, 2004).

Польська держава схвально відгукувалася на обговорення в ЄС формули співпраці з окремими партнерами розширеного ЄС в 2004 році. Польща надавала пропозиції щодо форми контактів розширеного Євросоюзу з партнерами на Сході: розпочала брати безпосередню участь у формуванні політики ЄС щодо країн Східної Європи (Zajackowski, 2005). Помаранчева революція в Україні здійснила відчутний вплив на відносини між Україною та Польщею. Симптоматично, що польське суспільство цікавилася подіями протестантського руху в Україні й у цілому підтримувало їх, а демонстрації проходили майже щодня у Варшаві та інших великих польських містах. Польські політики теж активно підтримали українську опозицію, як, наприклад, Президенти Л. Валенса і А. Квасневський, які взяли участь у круглому столі із врегулювання політичної кризи в Києві. Необхідно звернути особливу увагу на активну участь Президента А. Квасневського в українському посередництві і, зокрема, його розрив із політиками, які зберігали обережну позицію щодо вступу України до Євросоюзу. Серед цих людей був міністр закордонних справ Польщі А. Ротфельд, який зауважував: «Західна Європа деколи відносить кризу в Україні до категорії юридичної казуїстики, коли насправді це була політична криза, яка вимагала політичного рішення» (Rotfeld, 2006; Draus, 2011). На той час Президент Польщі А. Квасневський отримав сприяння з боку багатьох держав-членів ЄС, у тому числі провідних, які раніше скептично ставилися до участі ЄС у вирішенні проблем на пострадянському просторі. У політичній діяльності щодо України, польський уряд підтримували також Президент Литви В. Адамкус і Верховний комісар ЄС із загальної зовнішньої політики і політики безпеки Х. Солана.

Погоджуємося з поширеною думкою, що внесок Польщі у вирішення політичної кризи в Україні є одним із основних зовнішньополітичних успіхів, як з погляду її перебування в ЄС, так і досягнень польської політики щодо України. На переконання багатьох дослідників, серед яких Н. Олма (Olma, 2010), участь Польщі у вирішенні української політичної кризи восени і взимку 2004–2005 років сприяла досягненню її мирного врегулювання. Після успішного подолання політичної кризи в Україні у Польщі з'явилися надії, що її східний сусід наслідуватиме приклад Центральної Європи і стане на шлях швидких демократичних і ринкових реформ. У наступні роки співпраця продовжувала розвиватися поступово. Вступ Польщі до ЄС дав Україні новий імпульс відносин із сильним партнером – державою-членом ЄС. Крім того, Президенти Польщі та України зустрічалися багато разів і діяли в напрямку національного примирення (Olma, 2010). Характерно, що А. Квасневський і В. Ющенко упродовж 2005 року

спілкувалися на очних зустрічах щонайменше сім разів. Щоправда, активна участь Польщі в подоланні української політичної кризи призвела до серйозного погіршення відносин із Росією. Проте цей факт не викликав серйозних сумнівів у Польщі щодо продовження співробітництва з Україною.

Після перемоги на президентських перегонах Л. Качинського восени 2005 року і на парламентських виборах партії «Право і справедливість» польська політика щодо України не змінилася, оскільки новий Президент співпрацював у цьому питанні зі своїм попередником, незважаючи на політичні розбіжності між ними. Нова польська стратегія передбачала необхідність більш активної участі Польщі у процесах демократизації Східної Європи, Південного Кавказу та Центральної Азії (Pospieszna, 2010). Розширення сфери діяльності Польщі відображав консенсус донорів, який зростав, а також переконання, що стійкий економічний розвиток країн, які одержують допомогу, залежить від прогресу у функціонуванні державних інститутів, а також дотримання демократичних стандартів і прав людини. В офіційних документах МЗС був підкреслений польський акцент про допомогу демократії на додаток до діяльності, спрямованої на поліпшення соціально-економічної ситуації в країнах-одержувачах. Отже, Польща визначала лідерство у забезпеченні демократичних змін у посткомуністичному регіоні (Pospieszna, 2010).

У перші роки членства в ЄС, Польща сконцентрувала увагу на використанні можливостей, які були надані через вступ, обмежуючи при цьому пов'язані з ними витрати, а також ефективно адаптуватися, функціонуючи як новий член ЄС. Пріоритет був наданий максимально повному використанню коштів Євросоюзу: підхід, підкріплений вірою в унікальність Польщі з-поміж нових країн ЄС, яка переживає системну трансформацію і прагне наздогнати в соціально-економічному розвитку лідерів ЄС (Kolatek, 2009).

Визначити польські переваги і вплив на кожен аспект політики Європейського Союзу дуже складно. Деякі дослідники, як от Н. Копсі і К. Поморська, вважають, що слід концентрувати увагу на сфері формування політики, що було найбільшим стратегічним інтересом Польщі, а саме відносинами зі західними сусідами ЄС (Corsey & Pomorska, 2010). Вони вважають, що були яскраві амбіції з боку польських політиків та широкої зовнішньополітичної спільноти у Варшаві, аби опинитися серед тих, хто формуватиме східну політику ЄС, не в останню чергу через історичний досвід Польщі (Corsey & Pomorska, 2010). Багато чинників впливали на зміни у підході з боку ЄС щодо сприяння демократії у відносинах із сусідами, однак вплив нових членів ЄС виявився досить вагомим. Зацікавленість Польщі у підтримці своїх прикордонних сусідів була сильнішою, ніж щодо інших країн, зважаючи на історію, культуру, географічне положення між Сходом і Заходом, а також значну польську меншину в цих країнах.

Політична еліта, представляючи урядовий і неурядовий сектори Польщі, піддавала критиці підхід ЄС щодо своїх східних сусідів, стверджуючи, що він не співвідноситься з новою ситуацією в євроспільноті після розширення ЄС. Польська еліта підтримувала відповідні методи впливу на ситуацію у регіоні та погоджувалася, що це дуже важливо для полегшення контактів між товариствами та країнами ЄС зі Східної Європи через зустрічі, візити й освітні програми, а також бізнес та соціальних контакти. На їхню думку, такий підхід сприяє прискоренню демократичних процесів у цих країнах і стимулює перехід до демократії. Визнаючи економічну сферу як одну з найбільш важливих ділянок співробітництва між ЄС та країнами Східної Європи у рамках ЄПС, було запропоновано нові угоди, які не зосереджені виключно на лібералізації торгівлі товарами і послуг, але також повинні були забезпечити усунення нетарифних бар'єрів. Країни з Центрально-Східної Європи змінили підхід ЄС щодо сприяння демократії на

більш політичний (Carothers, 2009), оскільки вони роблять акцент на своїй політиці сприяння демократії в посткомуністичних країнах. Також поляки виступили за лібералізацію візового режиму ЄС для українських громадян. Як наслідок – у липні 2007 року Україна та ЄС підписали угоду про звільнення деяких українських груп (наприклад, членів офіційних делегацій, журналістів, студентів, спортсменів й ін.) від візових зборів (Wspolna Deklaracja, 2006).

Для фінансування діяльності в рамках ЄПС у 2007 році запроваджується новий *«Інструмент європейського сусідства й партнерства»* (ІЄСП) (Андрусевич, 2008), який згодом замінить чинні програми технічної допомоги «ТАСІС» і «МЕДА» в країнах ЄПС і в Росії. Його мета – надання допомоги Європейським Співтовариством з метою розвитку зони процвітання та добросусідства та її ефективнішого використання. На період 2007–2013 років ІЄСП має новий спеціальний компонент для підтримки транскордонного співробітництва на кордонах ЄС. До 2006 року включно для фінансування транскордонної співпраці Комісія буде спрямовувати кошти за допомогою чинних інструментів у так звані «Програми сусідства».

Висловлювання польських політиків і державних діячів щодо України демонстрували значну увагу Польщі до України. Наприклад, у березні 2008 року тогочасний польський Прем'єр-міністр Д. Туск, відвідавши Київ, стверджував, що польсько-українські відносини знаходяться в центрі уваги польської зовнішньої політики. Пізніше Президент Л. Качинський підтвердив незмінну підтримку Польщі щодо інтеграції України до ЄС та НАТО. Із-поміж підписаних угод у цей проміжок часу варто акцентувати на таких: «Угоді про співпрацю в галузі охорони здоров'я», «Угоді про малий прикордонний рух», «Протоколі про наміри з питань двостороннього співробітництва, що стосуються процесу української інтеграції в ЄС», а також «Угоді про співробітництво в питаннях державної служби» (Olma, 2010).

У 2008 році після засідання Європейської ради у відповідь на рішення створити Середземноморський союз, тогочасний польський міністр закордонних справ Р. Сікорський пообіцяв представити пропозицію поглиблення відносин зі східними сусідами, охопленими ЄПС. Польща сподівалася на те, що після прийняття ініціативи, метою якої було пожвавлення південного виміру ЄПС, легше буде отримати згоду ЄС на поглиблення стосунків із державами-сусідами (Война, 2009).

Після травневого засідання Ради із загальних питань і зовнішніх зв'язків ЄС Польща зосередилася на здобутті підтримки ініціативи Східного партнерства як у євросоюзних установах, так і серед держав-членів. Країна проводила з Європейською комісією інтенсивні консультації, метою яких було внесення пропозицій, уміщених в ініціативі, а також у комюніке, підготовленому комісією про Східне партнерство. Вона прагнула також до створення «фронту» держав, які підтримують ініціативу. У Варшаві відбулася зустріч держав Вишеградської групи, а також Болгарії, Литви, Латвії, Румунії та Швеції. Її учасники виступили за те, щоб ЄС запропонував східним сусідам нові форми співпраці у рамках Східного партнерства з метою їх наближення до євросоюзівських стандартів, зокрема, утворення зон вільної торгівлі, ініціювання процесу полегшення пересування людей зі скасуванням віз у довготерміновій перспективі. Вони висловили підтримку ідеї створення спеціального координатора з питань Східного партнерства, а також організації регулярних зустрічей міністрів та експертів (Visegrad Group, 2008; Война, 2009).

Польща вела також інтенсивні консультації з Німеччиною. Окрім того, тему Східного партнерства розглядали також під час зустрічей на різних рівнях з іншими державами ЄС, зокрема, з Францією і Великою Британією. Велася також переговори із сусідами, зокрема, з Україною. У 2009 році Республіка Польща організувала

консультації Вишеградської групи з Росією, у тому числі на тему Східного партнерства (Война, 2009).

Польсько-шведська ініціатива і дії, спрямовані на її усупільнення, вписувалися в логіку зовнішньої політики Польщі. Відсутність згадки про розширення ЄС у пропозиції спочатку викликало зауваження деяких польських політичних сил. Найбільша опозиційна партія – «Право і справедливість» – визнала проект малообіцяючим і «тактично захисним» (Prawo i Sprawiedliwość, 2009). З'явилися також критичні голоси в лавах правлячої Громадянської платформи. Побоювання висловлювали також політики Селянської партії у зв'язку з планованим формуванням зони вільної торгівлі ЄС – Україна і можливістю дотування сільськогосподарського виробництва за межами ЄС. Зрештою, однак, жодна з політичних сил у Польщі не виступила проти Східного партнерства (Война, 2009).

У тодішній формі Східне партнерство мало служити суттєвому наближенню адресатів цієї ініціативи до ЄС, а у випадку держав, які висловлюють такі прагнення і демонструють відповідний рівень рішучості, навіть їхній підготовці до інтеграції. Велике значення мають договори про асоціацію ЄС із сусідами, лібералізація візового режиму, а також створення поглибленої зони вільної торгівлі. Про те, що Польща не залишала прагнення до розширення ЄС на схід, свідчать інформаційні повідомлення про зовнішню політику, представлені сейму міністром Р. Сікорським у 2008 і 2009 роках (Война, 2009).

Прийняття Європейською радою Східного партнерства не завершило спроб Польщі розвинути власну ініціативу й успішно її реалізувати. Польське МЗС спланувало здійснювати перші пілотажні проекти, що фінансуються з національного бюджету. Вони стосувалися, зокрема, пропаганди поваги до прав людини, регіонального розвитку та захисту культурної спадщини. Польща підкреслювала також значення скоординованих дій держав-членів та Європейської комісії в галузі допомоги на розвиток, наданої бенефіціаріями Східного партнерства. Вона пропонувала посилення обміну інформацією на цю тему і об'єднання проектів держав-членів з ініціативами ЄК. Як і раніше, актуальні польські вимоги створення посади спеціального координатора з питань партнерства, а також виділення малого секретаріату, принаймні збільшення персоналу ЄК, що займається Східним партнерством. Польща пропонувала також створення фінансового механізму, що дозволив би встановити співпрацю в реалізації Східного партнерства з державами, що знаходяться за межами ЄС, зокрема, зі США, Канадою та Японією (Война, 2009).

Польща та інші нові члени ЄС успішно довели свою роль у політичній діяльності Європейського парламенту, Європейської комісії та ради, як це відбулося, наприклад, під час «кольорових революцій» в Україні і Грузії. Роль Центральної та Східної Європи у мирних революціях і перетвореннях на шляху до демократії та ринкової економіки впливала на їхню оцінку зовнішньої політики. Крім того, однією з найважливіших частин успішного просування демократії є розуміння конкретних умов для країни, в яку експортуються демократичні цінності. Становище Польщі на міжнародній арені, її історичні зв'язки дали можливість припустити: вона була найбільш сприятливою для розроблення моделі демократії, яку ЄС просував на східному напрямі (Klatt, 2001).

Після зміни польського керівництва у 2010 році Варшава також змінила «агресивну» активність у відносинах з Україною на спокійну і розмірену політику співпраці. Вона, як і раніше, заявляла про готовність підтримати українську державу на шляху до вступу в ЄС, але вже не форсувала події і давала Києву і Брюсселю час для підготовки. Важливим у цьому зв'язку була заява Президента Польщі Б. Коморовського після зустрічі зі своїми американським і українським колегами на саміті країн

Центральної та Південно-Східної Європи у Варшаві влітку 2011 року. Глава Польщі тоді зазначив, що Україна на саміті не була предметом дискусії або занепокоєння, а була суб'єктом, і суб'єктом активним. Були далекосяжні висловлювання про процес наближення України до вимог євроінтеграції, а також питання, що стосуються розвитку демократії в цій країні. Приймаємо це із задоволенням і ставимося до цього, як до великого обов'язку Польщі. Йдеться про продовження зусиль у справі наближення України до стандартів Західного світу. У ролі голови ЄС Польща (її керівництво почалося в липні 2011 року) одним зі своїх пріоритетів назвала співпрацю зі східними сусідами, зокрема, реалізацію програми «Східне партнерство», у якій бере участь Україна. Саміт країн-учасниць програми відбувся восени 2011 року у Варшаві і став ще одним кроком до зміцнення зв'язків Євросоюзу з Києвом. Очевидно, що Польща в ході свого головування спробувала максимально прискорити підписання договору про асоціацію між Україною та ЄС, хоча між сторонами залишалися розбіжності щодо створення зони вільної торгівлі. Зокрема, Київ не влаштовував розмір квот на експорт сільськогосподарської продукції.

У межах домовленостей, досягнутих під час Паризького саміту Україна–ЄС, у 2009 році було розроблено та затверджено Порядок денний асоціації (ПДА), який замінив План дій Україна–ЄС. Цей документ мав на меті стати орієнтиром для проведення реформ в Україні в контексті підготовки до імплементації майбутньої Угоди про асоціацію. Реалізація ПДА дозволила розпочати втілення узгоджених положень Угоди ще до її офіційного підписання.

Під час 15-го Саміту Україна–ЄС, що відбувся у Києві у 2011 році, сторони оголосили про завершення переговорів щодо Угоди про асоціацію, а вже у 2012 році її текст був парафований главами переговорних делегацій України та ЄС.

Після 2014 року, з огляду на агресію Росії проти України, Польща стала одним із найбільш активних прихильників євроінтеграційних прагнень Києва. Враховуючи стратегічну важливість стабільності і безпеки в Центрально-Східній Європі, а також власні політичні та економічні інтереси, Варшава здійснила ряд дипломатичних кроків, спрямованих на підтримку європейського шляху України. Важливим моментом у зовнішньополітичній стратегії Польщі стало активне лобіювання європейських інтересів України в рамках Європейського Союзу. Польща послідовно підтримувала включення України до європейських структур, виступаючи за надання Києву безвізового режиму з ЄС, а також підтримку економічних та політичних реформ в Україні. Польська дипломатія виступила ініціатором і одного з основних двигунів ініціативи «Східне партнерство», яка стала важливим інструментом для України у процесі євроінтеграції. Особливе значення для двосторонніх відносин мали події 2014 року, коли Росія анексувала Крим та розпочала конфлікт на сході України. Польща виступила з рішучою підтримкою України на міжнародній арені, закликаючи до введення санкцій проти Росії та посилення політичної і економічної підтримки Києва. Варшава активно працювала над забезпеченням твердої позиції ЄС щодо російської агресії, водночас прагнучи зміцнити позиції України в рамках європейської політики (Pogodda, Ginty Mac and Richmond, 2021).

Важливим етапом на шляху євроінтеграції України стало підписання Угоди про асоціацію з ЄС у 2014 році, що відкривало нові можливості для співпраці України з європейськими державами. Польща була одним із основних союзників України в цьому процесі. Варшава активно підтримувала кандидатуру Києва для підписання Угоди, виступаючи за швидке завершення переговорного процесу та ратифікацію документу. Політичну частину Угоди підписали 21 березня 2014 року, економічну – 27 червня 2014 року. 16 вересня того ж року Угоду синхронно ратифікували Верховна Рада України та

Європейський Парламент. Повна чинність Угоди про асоціацію можлива лише після її ратифікації всіма країнами-членами ЄС. Водночас процес європейської інтеграції України значно ускладнився внаслідок військових дій на Сході, що залишає питання подальшого вступу України до ЄС відкритим.

У січні 2016 року, після підписання Угоди, Польща також активно брала участь у реалізації її положень, включаючи питання реформування українських державних інститутів, боротьби з корупцією та покращення бізнес-середовища. Польські експерти активно співпрацювали з українськими колегами, обмінюючись досвідом в процесах трансформації та модернізації державних інститутів. Польща доклала значних зусиль для того, щоб допомогти Україні отримати безвізовий режим з ЄС. Польська сторона підтримувала активну лінію щодо надання Україні безвізу, підкреслюючи важливість цієї перемоги як символу належності до європейської спільноти. Відзначаючи значення безвізового режиму для розвитку міжлюдських зв'язків, економічного співробітництва та культурного обміну, Польща сприяла впровадженню реформ, які були необхідні для цього кроку (Polegki, 2021).

У 2017 році Україна приступила до реалізації положень Угоди про асоціацію, що передбачала низку реформ у відповідності з європейськими стандартами. Одним з основних напрямків була адаптація українського законодавства до законів і норм ЄС. Зокрема, уряд України активно працював над реформами в енергетичному секторі, транспорту, митній політиці та боротьбі з корупцією. Також велику увагу приділяли боротьбі з організованою злочинністю та забезпеченню прав людини, що є одними з ключових принципів ЄС (Pogodda, 2021).

Однією з головних цілей Угоди про асоціацію є створення глибоких політичних та економічних зв'язків між Україною та ЄС. Вона передбачає поступове приведення економічних стандартів України до європейських, що включає зміни в податковій системі, приватизації державних підприємств, сільському господарстві та ін. Протягом перших років імплементації важливими досягненнями стали стабільне зростання української економіки, покращення торговельних відносин з ЄС, а також сприятливий вплив на малий та середній бізнес. Один із важливих аспектів зовнішньополітичної стратегії Польщі полягав у підтримці економічної стабільності України. Варшава активно лобіювала для України можливість отримання фінансової допомоги від ЄС та міжнародних організацій, що забезпечувало економічну підтримку у важкі часи. Польща виступала за надання фінансових кредитів, що були необхідні для стабілізації економічної ситуації в Україні, а також за підтримку реформ в таких сферах, як енергетика, сільське господарство та інфраструктура (Goldberg, Brosius and Vreese, 2021).

Одночасно з економічними реформами Україна активно працювала над політичними змінами. Одним з найважливіших завдань було реформування судової системи, яке передбачало не тільки очищення суддівського корпусу від корупції, а й підвищення прозорості та незалежності суддів. Паралельно із судовою реформою велися зміни в боротьбі з корупцією, зокрема створення нових органів, таких як Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), що стало важливою частиною співпраці з ЄС. Польща також була важливим гравцем у формуванні європейської політики щодо Східної Європи та Східного партнерства. Польська дипломатія активно працювала над забезпеченням більш тісних зв'язків між Україною та Європейським Союзом, а також за формування нових механізмів співпраці, зокрема в рамках Вишеградської групи. Польща розглядала співпрацю з Україною як важливу частину стратегічної безпеки ЄС, спонукаючи до поглиблення політичних та економічних відносин між державами (Olech, 2021).

Протягом останніх 10 важких років війни України з агресією РФ, Польща відігравала ключову роль у підтримці євроінтеграційних прагнень України. Польська політика спрямована на інтеграцію України в європейські структури, зміцнення політичної та економічної співпраці між двома державами, а також на забезпечення стабільності та безпеки в Центральній-Східній Європі. Варшава активно просуvalа українські інтереси в рамках ЄС, сприяючи підписанню Угоди про асоціацію та забезпеченню безвізового режиму для українських громадян. Таким чином, Польща виступала не лише як надійний партнер для України, але й як один із основних адвокатів її європейських прагнень, формуючи вектор євроінтеграції України в контексті загальноєвропейської політики (Bharti, Aryal and Kutsyk, 2024).

Однак шлях повної імплементації Угоди про асоціацію не був без труднощів. Один із основних викликів – це війна в Україні, що значно ускладнює проведення реформ, оскільки потребує значних ресурсів для відновлення інфраструктури та підтримки внутрішньо переміщених осіб. Крім того, збройний конфлікт в Україні зробив країну вразливою до зовнішніх загроз, що вимагало зміни зовнішньополітичного курсу і адаптації до нових реалій. Іншим значним викликом стала корупція, яка була важким спадщиною минулих років. Хоча значні зусилля були спрямовані на її подолання, багато структур ще зберігали старі корупційні зв'язки, що ускладнювало проведення реформ. Водночас економічні та політичні труднощі вимагали термінових рішень, а для багатьох реформ процеси адаптації до європейських стандартів здавалися повільними.

Проте на сьогоднішній день можна стверджувати, що значна частина положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС була успішно реалізована. Завдяки співпраці з Європейським Союзом Україна отримала доступ до європейського ринку, що сприяло розвитку економіки, зокрема, в таких галузях, як енергетика, інформаційні технології та промисловість. Позитивні зміни також відбулися в законодавчій та судовій системах. У 2022 році Україна подала заявку на членство в Європейському Союзі, і отримала статус кандидата на вступ. Це свідчить про значний прогрес у виконанні вимог Угоди про асоціацію та бажання України стати частиною європейської родини. У 2024 році, Україна продовжувала проводити реформи та адаптувати своє законодавство до вимог ЄС, водночас перебуваючи в умовах війни з Росією. Уряд України має перед собою завдання завершити повну імплементацію Угоди про асоціацію та досягнути повного відповідності з європейськими стандартами.

Зовнішньополітичний вектор Польщі щодо євроінтеграційного шляху України відображає стратегічну підтримку та активну участь у процесах, спрямованих на наближення України до Європейського Союзу. Польща, з огляду на свій досвід європейської інтеграції, стала важливим адвокатом України в ЄС, сприяючи її реформам і підтримуючи демократичні зміни, що є необхідними для вступу в ЄС.

Починаючи з 2003 року, Польща активно пропонувала концепції, що включали інтеграцію східних сусідів у ЄС, зокрема Україну. Важливим аспектом польської політики була підтримка східного виміру Європейської політики сусідства, що дозволило зміцнити співпрацю з Україною, зокрема через ініціативу Східного партнерства. Польща виступала за більш активну фінансову і політичну підтримку цих країн для забезпечення їхнього економічного і політичного розвитку. Зокрема, Польща відіграла значну роль під час Помаранчевої революції 2004 року, підтримуючи демократичні зміни в Україні. Олександр Квасневський, польський президент, став важливим посередником у вирішенні політичної кризи в Україні. Подальша підтримка польської політики щодо України зберігалася навіть після зміни адміністрації в Польщі в 2010 році, коли стратегія стала більш обережною, але продовжувала підтримувати євроінтеграційні прагнення України.

Після анексії Криму Росією в 2014 році Польща стала одним із головних прихильників євроінтеграційних прагнень України, підтримуючи Угоду про асоціацію та безвізовий режим для українців. Польща також активно брала участь у реформуванні України, сприяючи її трансформації та боротьбі з корупцією. Загалом, Польща, продовжуючи свою політику підтримки України, відіграє ключову роль у зміцненні зв'язків між Україною та Європейським Союзом, сприяючи її європейській інтеграції, що є важливим елементом геополітичної стабільності в регіоні. Процес повної імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС є складним і багатограним. Однак, незважаючи на труднощі та виклики, Україна значно просунулася у виконанні своїх євроінтеграційних зобов'язань. Підтримка ЄС і втілення реформ дозволяють Україні наближатися до стандартів Європейського Союзу. У майбутньому цей процес обіцяє не лише зміцнення економіки та політичних інститутів України, а й створення міцної основи для її інтеграції до ЄС.

Бібліографічний список

- Білоконь, М., 2021. Формування європейської та євроатлантичної перспективи України у контексті реалізації національних інтересів. *Державне будівництво*, 1. DOI: 10.34213/db.21.01.28.
- Возняк, Т., 1998. Україна-Польща: Роль та місце у європейській інтеграції. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. Число 14. [online]. Доступно: <<http://www.ji.lviv.ua/n14texts/n14-ukr-p.htm>>.
- Война, Б., 2009. Восточное партнерство новая инициатива сотрудничества ЕС с восточными соседями. *Европа*, 9, 1(30), с. 39-43.
- Андрусевич, Н. (ред.), 2008. *Інструмент європейського сусідства і партнерства – нові можливості для України*. Львів.
- Шульга, М., 2012. Підходи та позиції у дослідженні сучасних політичних євроінтеграційних процесів. *Український науковий журнал «Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації»*, 2, с. 132.
- Bharti, S. Sh., Aryal, S. K. and Kutsyk, A., 2024. The Ukraine crisis: Poland as a strategic crossroad in Eastern Europe. *Eastern Journal of European Studies*, 15(1), p.324-344
- Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, 2006. Wspólna Deklaracja Prezydentów Rzeczypospolitej Polskiej i Ukrainy w sprawie rozwoju współpracy w energetyce. Kyiv. 28 February 2006, [online]. Available at: <www.bbn.gov.pl>.
- Burant, S., 1993. Problematyka wschodnia. Studium porównawcze stosunków polski z Litwą, Białorusią i Ukrainą. In: *Polski instytut spraw międzynarodowych*. Warszawa, s. 26.
- Carothers, Th., 2009. Democracy Assistance: Political vs. Developmental? *Journal of Democracy*, 20(1), p. 5-19.
- Copsey, N. & Pomorska, K., 2010. Poland's power and influence in the European Union: The case of its eastern policy. *Comparative European Politics*, 8(3), p. 305.
- Draus, J., 2011. Polish-Ukrainian relations after independence. *New Ukraine. A Journal of History and Politics*, 10, p. 65-66.
- European Council, 2003. A Secure Europe in a Better World: European Security Strategy, Brussels, 12 December, [online]. Available at: <<http://ue.eu.int/uedocs/cmsUpload/78367.pdf>> (Accessed 18 June 2008).
- Fotyga, A., 2008. Government Information on Polish Foreign Policy in 2007. Sejm meeting by Foreign Minister Anna Fotyga, *Yearbook of Polish Foreign Policy*, p. 11.
- Fundacja im. Stefana Batorego, 2003. Non-paper z polskimi propozycjami w sprawie przyszłego kształtu polityki rozszerzonej UE wobec nowych wschodnich sąsiadów. In:

- Polityka rozszerzonej Unii Europejskiej wobec nowych sąsiadów*. Warszawa, p. 93-107. [online]. Available at: <www.batory.org.pl/doc/nowi_s.pdf>.
- Gazeta Wyborcza, 2004. Interview with Janusz Onyszkiewicz, "Zachodem na Wschód! 30 October – 1 November.
- Goldberg, A. C., Brosius, A. and Vreese de C. H., 2021. Policy responsibility in the multilevel EU structure – The (non-)effect of media reporting on citizens' responsibility attribution across four policy areas. *Journal of European Integration*. [online]. Available at: <<https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/07036337.2020.1863959>>.
- Haas, E.B., 1961. International Integration: the European and the Universal Process. *International Organization*, 15(3), p. 366–377.
- Klatt, M., 2001. Poland and its Eastern Neighbours: Foreign Policy Principles. *Journal of Contemporary European Research*, 7(1), p. 9-10.
- Kolatek, R., 2009. Success Without a Strategy for the Future: An Attempt to Evaluate the Five Years of Poland's Presence in the European Union. *The Polish Quarterly of International Affairs*, 4, p. 43.
- Meller, S., 2007. Government Information on Polish Foreign Policy in 2006. Sejm meeting by Foreign Minister Stefan Meller, *Yearbook of Polish Foreign Policy*, p. 9.
- Meyer-Resende, M. & Wisniewska, J. (2009). *Democracy Revisited. Which Notion of Democracy for the EU's External Relations?* Brussels: Office for Promotion of Parliamentary Democracy.
- Missiroli, A., 2004. The EU and Its Changing Neighbourhood: Stabilization, Integration and Partnership In: Dannreuther, R. (ed.). *European Union Foreign and Security Policy: Towards a Neighbourhood Strategy*. London & New York, Routledge.
- Mitrany, D.A., 1966. *Working Peace System: An Argument for the Functional Development of International Organization*. Chicago: Quadrangle Books, 221 p.
- Olech, A., 2021. The role of Poland in the Ukrainian conflict [online]. Available at: <<https://ine.org.pl/en/the-role-of-poland-in-the-ukrainian-conflict/>>
- Olma, N., 2010. The polish-ukrainian special partnership 1990– 2010. p.17-19
- Pentland, C., 1973. *International Theory and European Integration*. London: Faber and Faber, 346 p
- Pogodda, S., Ginty Mac, R. and Richmond, O., 2021. The EU and critical crisis transformation: the evolution of a policy concept. *Conflict, Security & Development* [online]. DOI: <https://doi.org/10.1080/14678802.2020.1854442>
- Polegkyi, O., 2021. The Intermarium in Ukrainian and Polish Foreign Policy Discourse. *East/West*, 8(2), 29–48. [online]. DOI: <https://doi.org/10.21226/ewjus562>
- Pospieszna, P., 2010. When recipients become donors. *Problems of Post-Communism*, 57(4) [online]. Available at: <<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.2753/PPC1075-8216570401>>
- Prawo i Sprawiedliwość, 2009. Nowoczesna, solidarna, bezpieczna Polska. Program Prawa i Sprawiedliwosci, *Krakow 2009. p. 179*, [online]. Available at: <www.pis.org.pl>.
- President.pl, 2006. *Speech by the President «May our Efforts be Inspired by Solidarity»* [online]. Available at: <http://www.president.pl/x.node?id=6042877>
- Rotfeld, A. D., 2006. *Polska w niepewnym świecie*. Warsaw.
- Ryabchuk, M., 2010. The Ukrainian "Friday" and the Russian "Robinson". *Canadian-American Slavic Studies*, 44 (2010), 7–24. [online]. Available at: <https://www.academia.edu/3781293/The_Ukrainian_Friday_and_the_Russian_Robinson_The_Uneasy_Advent_of_Postcoloniality>
- Szeptycki, A., Stachurska-Szczesiak, K. & Misigiewicz, J., 2011. Perspektywy integracji Ukrainy z Uni. *Europejska Polityka Sąsiedztwa Unii Europejskiej. Unia Europejska i jej*

bliscy sqsiedzi. Lublin.

Vachudova, M.A., 2005. *Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration after Communism*. Oxford & New York, Oxford University Press.

Visegrad Group, 2008. *Joint Statement of the Foreign Ministers of the Visegrad Group Countries and of Bulgaria, Estonia, Lithuania, Latvia, Romania and Sweden*. [online]. Available at: <https://www.visegradgroup.eu/2008/joint-statement-of-the-110412-4>.

Wetzel, A. and Orbie, Ja., 2011. Promoting Embedded Democracy? Researching the Substance of EU Democracy Promotion. *European Foreign Affairs Review*, 16, p. 566-567.

Zajaczkowski, W., 2005. Polish-Ukrainian Relations. *Yearbook of Polish Foreign Policy* (English Edition) (Yearbook of Polish Foreign Policy), 1, p. 125.

References

Andrusevych, N. (red.), 2008. *Instrument yevropeiskoho susidstva i partnerstva – novi mozhyvosti dlia Ukrainy [European Neighbourhood and Partnership Instrument – New Opportunities for Ukraine]*. Lviv. (in Ukrainian)

Bharti, S. Sh., Aryal, S. K. and Kutsyk, A., 2024. The Ukraine crisis: Poland as a strategic crossroad in Eastern Europe. *Eastern Journal of European Studies*, 15(1), p.324-344

Bilokon, M., 2021. Formuvannia yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi perspektyvy Ukrainy u konteksti realizatsii natsionalnykh interesiv [Formation of the European and Euro-Atlantic Perspective of Ukraine in the Context of National Interests Implementation]. *Derzhavne budivnytstvo*, 1. DOI: 10.34213/db.21.01.28 (in Ukrainian)

Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, 2006. Wspólna Deklaracja Prezydentów Rzeczypospolitej Polskiej i Ukrainy w sprawie rozwoju współpracy w energetyce. Kyiv. 28 February 2006, [online]. Available at: www.bbn.gov.pl.

Burant, S., 1993. Problematyka wschodnia. Studium porównawcze stosunków polski z Litwą, Białorusią i Ukrainą. In: *Polski instytut spraw międzynarodowych*. Warszawa, s. 26.

Carothers, Th., 2009. Democracy Assistance: Political vs. Developmental? *Journal of Democracy*, 20(1), p. 5-19.

Copsey, N. & Pomorska, K., 2010. Poland's power and influence in the European Union: The case of its eastern policy. *Comparative European Politics*, 8(3), p. 305.

Draus, J., 2011. Polish-Ukrainian relations after independence. *New Ukraine. A Journal of History and Politics*, 10, p. 65-66.

European Council, 2003. A Secure Europe in a Better World: European Security Strategy, Brussels, 12 December, [online]. Available at: <http://ue.eu.int/uedocs/cmsUpload/78367.pdf> (Accessed 18 June 2008).

Fotyga, A., 2008. Government Information on Polish Foreign Policy in 2007. Sejm meeting by Foreign Minister Anna Fotyga, *Yearbook of Polish Foreign Policy*, p. 11.

Fundacja im. Stefana Batorego, 2003. Non-paper z polskimi propozycjami w sprawie przyszłego kształtu polityki rozszerzonej UE wobec nowych wschodnich sąsiadów. In: *Polityka rozszerzonej Unii Europejskiej wobec nowych sąsiadów*. Warszawa, p. 93-107. [online]. Available at: www.batory.org.pl/doc/nowi_s.pdf.

Gazeta Wyborcza, 2004. Interview with Janusz Onyszkiewicz, "Zachodem na Wschód! 30 October – 1 November.

Goldberg, A. C., Brosius, A. and Vreese de C. H., 2021. Policy responsibility in the multilevel EU structure – The (non-)effect of media reporting on citizens' responsibility attribution across four policy areas. *Journal of European Integration*. [online]. Available at: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/07036337.2020.1863959>.

Haas, E.B., 1961. International Integration: the European and the Universal Process. *International Organization*, 15(3), p. 366–377.

- Klatt, M., 2001. Poland and its Eastern Neighbours: Foreign Policy Principles. *Journal of Contemporary European Research*, 7(1), p. 9-10.
- Kolatek, R., 2009. Success Without a Strategy for the Future: An Attempt to Evaluate the Five Years of Poland's Presence in the European Union. *The Polish Quarterly of International Affairs*, 4, p. 43.
- Meller, S., 2007. Government Information on Polish Foreign Policy in 2006. Sejm meeting by Foreign Minister Stefan Meller, *Yearbook of Polish Foreign Policy*, p. 9.
- Meyer-Resende, M. & Wisniewska, J. (2009). *Democracy Revisited. Which Notion of Democracy for the EU's External Relations?* Brussels: Office for Promotion of Parliamentary Democracy.
- Missiroli, A., 2004. The EU and Its Changing Neighbourhood: Stabilization, Integration and Partnership In: Dannreuther, R. (ed.). *European Union Foreign and Security Policy: Towards a Neighbourhood Strategy*. London & New York, Routledge.
- Mitrany, D.A., 1966. *Working Peace System: An Argument for the Functional Development of International Organization*. Chicago: Quadrangle Books, 221 p.
- Olech, A., 2021. The role of Poland in the Ukrainian conflict [online]. Available at: <<https://ine.org.pl/en/the-role-of-poland-in-the-ukrainian-conflict/>>
- Olma, N., 2010. The polish-ukrainian special partnership 1990– 2010. p.17-19
- Pentland, C., 1973. *International Theory and European Integration*. London: Faber and Faber, 346 p
- Pogodda, S., Ginty Mac, R. and Richmond, O., 2021. The EU and critical crisis transformation: the evolution of a policy concept. *Conflict, Security & Development* [online]. DOI: <https://doi.org/10.1080/14678802.2020.1854442>
- Polegkyi, O., 2021. The Intermarium in Ukrainian and Polish Foreign Policy Discourse. *East/West*, 8(2), 29–48. [online]. DOI: <https://doi.org/10.21226/ewjus562>
- Pospieszna, P., 2010. When recipients become donors. *Problems of Post-Communism*, 57(4) [online]. Available at: <<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.2753/PPC1075-8216570401>>
- Prawo i Sprawiedliwość, 2009. Nowoczesna, solidarna, bezpieczna Polska. Program Prawa i Sprawiedliwosci, Krakow 2009. p. 179, [online]. Available at: <www.pis.org.pl>.
- President.pl, 2006. *Speech by the President «May our Efforts be Inspired by Solidarity»* [online]. Available at: <http://www.president.pl/x.node?id=6042877>
- Rotfeld, A. D., 2006. *Polska w niepewnym świecie*. Warsaw.
- Ryabchuk, M., 2010. The Ukrainian “Friday” and the Russian “Robinson”. *Canadian–American Slavic Studies*, 44 (2010), 7–24. [online]. Available at: <https://www.academia.edu/3781293/The_Ukrainian_Friday_and_the_Russian_Robinson_The_Uneasy_Advent_of_Postcoloniality>
- Shulha, M., 2012. Pidkhody ta pozytsii u doslidzhenni suchasnykh politychnykh yevrointehratsiinykh protsesiv [Approaches and Positions in the Study of Contemporary Political European Integration Processes]. *Ukrainskyi naukovyi zhurnal «Osvita rehionu. Politolohiia. Psykholohiia. Komunikatsii»*, 2, s. 132. (in Ukrainian).
- Szeptycki, A., Stachurska-Szczesiak, K. & Misigiewicz, J., 2011. Perspektywy integracji Ukrainy z Uni. *Europejska Polityka Sqsiedztwa Unii Europejskiej. Unia Europejska i jej bliscy sqsiedzi*. Lublin.
- Vachudova, M.A., 2005. *Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration after Communism*. Oxford & New York, Oxford University Press.
- Visegrad Group, 2008. *Joint Statement of the Foreign Ministers of the Visegrad Group Countries and of Bulgaria, Estonia, Lithuania, Latvia, Romania and Sweden*. [online]. Available at: <https://www.visegradgroup.eu/2008/joint-statement-of-the-110412-4>.

- Voyna, B., 2009. Vostochnoye partnerstvo novaya initsiativa sotrudnichestva YES s vostochnymi sosedyami [Eastern Partnership: A New Initiative of EU Cooperation with Eastern Neighbors]. *Yevropa*, 9, 1(30), с. 39-43. (in Russian)
- Vozniak, T., 1998. Ukraina-Polshcha: Rol ta mistse u evropeiskii integratsii. Nezalezhnyi kulturolohichniy chasopys «I». Chyslo 14 [Ukraine–Poland: Role and Place in European Integration. *Independent Cultural Journal "Yi"*, Issue 14] [online]. Available at: <<http://www.ji.lviv.ua/n14texts/n14-ukr-p.htm>>. (in Ukrainian)
- Wetzel, A. and Orbie, Ja., 2011. *Promoting Embedded Democracy? Researching the Substance of EU Democracy Promotion. European Foreign Affairs Review*, 16, p. 566-567.
- Zajackowski, W., 2005. Polish-Ukrainian Relations. *Yearbook of Polish Foreign Policy* (English Edition) (Yearbook of Polish Foreign Policy), 1, p. 125.

Стаття надійшла до редакції 20.04.2025 р.

T. Yelova

FOREIGN POLICY NATIONAL INTERESTS OF POLAND IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION PATH

Abstract. *The article is dedicated to Poland's foreign policy vector regarding Ukraine's European integration path, reflecting strategic support and active participation in processes aimed at bringing Ukraine closer to the European Union. Poland, with its significant experience in European integration, has become an important advocate for Ukraine within the EU, providing political and ideological support for its efforts toward reform and democratic changes, which are necessary for EU membership. It is emphasized that since the early 2000s, Poland has actively proposed concepts aimed at integrating Eastern neighbors, including Ukraine, into the European Union through the expansion of the European Neighborhood Policy. Poland supported the Eastern Partnership initiative, striving to strengthen cooperation with Eastern European countries and ensure their economic and political development. The special role Poland played during the 2004 Orange Revolution in Ukraine is highlighted, when Polish President Aleksander Kwaśniewski became a key mediator in resolving the political crisis in Ukraine. This period became significant for Poland's policy of supporting democratic changes in Ukraine. Even after the change of administration in Poland in 2010, the Polish strategy regarding Ukraine remained stable, though it became more cautious, continuing to actively support Ukraine's European integration aspirations.*

It is noted that after Russia's annexation of Crimea in 2014, Poland became one of the strongest supporters of Ukraine's European integration ambitions, providing diplomatic support within the European Union and promoting the signing of the Association Agreement and visa-free regime for Ukrainian citizens. Poland also actively participated in Ukraine's reform processes, supporting the fight against corruption, improving the business environment, and developing democratic institutions. As a result of this process, Ukraine was able to apply for EU membership in 2022. Poland continues to play a vital role in strengthening ties between Ukraine and the European Union, promoting its European integration and stability in the region. Poland's policy of supporting Ukraine is an important element of geopolitical stability and development on the European continent.

Keywords: *Poland, European integration, Ukraine, European Union, European Neighborhood Policy, Eastern Partnership, Orange Revolution, national interests, geopolitical stability, political support, lobbying.*

УДК [327.82:004.738.5:316.74/.77](100)"20"(091)

І.О. Земан

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МЕДІАДИПЛОМАТІЇ НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто особливості виникнення медіадипломатії та її розвитку до першої чверті XXI століття. Розглянуто тенденції впливу ЗМІ на класичну дипломатію впродовж XX ст.

Простежено особливості розвитку та взаємозв'язку засобів комунікації та дипломатії, що привело до формування категорії «медіадипломатія». Подано аналіз базових критеріїв цього поняття та вплив таких подій, як війна в Перській затоці, терористична атака на Всесвітній торговий центр, Арабська весна, на формування медіадипломатії. Підкреслено, що з появою цифрових платформ комунікації дипломатія набула нового виміру.

Окрему увагу приділено сучасним тенденціям розвитку медіадипломатії в умовах епідемії COVID-19, та інформаційного протиборства, під час повномасштабного вторгнення Росії в Україну.

Виявлено, що інформаційні технології прискорили та розширили глобальні взаємовідносини між країнами, а соціальні медіа перетворилися з пасивної мережі інформаційної комунікації на динамічну платформу. Визначено, що в сучасному середовищі комунікації, яке поєднує класичні міжнародні майданчики та віртуальний простір, діяльність медіадипломатії стає більш персоналізованою і затребуваною.

Підкреслено, що в сучасному глобалізованому світі медіа відіграють важливу роль не лише у формуванні громадської думки, а й у здійсненні міжнародної дипломатії.

Ключові слова: медіадипломатія, засоби масової інформації, комунікаційні технології, медіаплатформа, інтернет.

DOI 10.34079/2226-2830-2025-16-41-99-105

Актуальність. Перша чверть XXI століття стала періодом трансформації медіадипломатії, яка змінила способи комунікації між державами, міжнародними організаціями та громадськістю. Розвиток технологій і засобів масової інформації призвів до процесів глобалізації і регіоналізації, значно збільшив можливості суспільства контролювати діяльність уряду завдяки інтеграції цифрових технологій, соціальних медіа та інноваційних підходів, які характеризуються значним впливом на міжнародну аудиторію.

Однак, незважаючи на такий розвиток інформаційних технологій, на сьогодні розширенню ролі ЗМІ в дипломатії приділено мало уваги в дисциплінах з політології та міжнародних відносин. Зауважимо, що сучасний вплив засоби масової інформації здобули далеко не одразу.

Становлення та розвиток медіадипломатії у різні історичні періоди були об'єктом дослідження українських та закордонних учених серед яких можна відзначити роботи А.Юнака, В. Коцюби, О. Пробийголови, Й. Коена, Е. Гільбоа, Ю. Л. Ліма, Г. Абраші.

Для кращого розуміння еволюції медіадипломатії необхідно звернути увагу на основні етапи в розвитку ЗМІ, а саме: перший етап – епоха газет, з якою пов'язують виникнення поняття громадської думки; другий етап – епоха радіо, яка дозволяє

впливати на більшу кількість населення одночасно; третій етап – телебачення, використання звуку і зображення створило ефект синергії у впливі медіа на людей; останній етап – ознаменувався появою Інтернету.

Перші приклади впливу ЗМІ на дипломатію датуються XIX століттям, коли французька, британська та американська преса почала приділяти увагу іноземній інформації (Cohen, 1986, pp.11-12); однак «концепції медіадипломатії були мало вивчені з точки зору міжнародної комунікації» (Lim, 2017, p.11).

До XX ст. дипломатія була більш конфіденційною та таємною. У знаменитій промові «Чотирнадцять пунктів» 1918 року президент США, Вудро Вільсон виступив за відкриті мирні договори, зазначивши: «Скасування таємних міжнародних угод, мирні договори та їх обговорення мають бути відкритими, а дипломатія завжди буде діяти відверто на очах у всіх». Відкрита дипломатія для ЗМІ та громадської думки створила «нову дипломатію» з новими правилами та величезними наслідками для урядовців, дипломатів, журналістів і громадськості (Gilboa, 2000, p.275).

Починаючи з 1980 р., у США почала фігурувати концепція безперервного цілодобового мовлення новин під назвою «ефект CNN» (кабельна мережа новин). Зокрема, важливим ключовим моментом в історії CNN стало організоване в січні 1991 року висвітлення війни в Перській затоці. Попри небезпеку, яка загрожувала репортерам, вперше масштабна війна демонструвалася у прямому телеєфірі. CNN була єдиною мережею, яка тримала своїх репортерів у Багдаді під час авіаударів, і коли почалося бомбардування, троє репортерів CNN транслювали в прямому ефірі те, що вони бачили. Одне відео в колекції CNN під назвою «Повітряна війна» містить інтерв'ю з цими репортерами, а також кадри з їхніх прямих ефірів (Kamioka, 2001, p.77).

Експерти припускають, що такі зміни взаємовідносин у політиці та комунікації створили окрему систему управління. Річард Лугар назвав цю систему «медіалізмом», а Девід Герген назвав її «теледемократією» (Gergen, 1990).

Згідно визначення сформульованого Ейтаном Гілбоа (Eytan Gilboa), медіа-дипломатія – це використання офіційними особами засобів масової інформації для спілкування з державними та недержавними суб'єктами, для побудови довіри та просування переговорів, а також для мобілізації громадської підтримки угод (Gilboa, 2001, p.10).

Як зазначають дослідники: «Висвітлення у ЗМІ переговорів та зустрічей на високому рівні змінило традиційну дипломатію. Всесвітні глобальні мережі, такі як CNN International, BBC World, Sky News та Al Jazeera, здатні транслювати, часто в прямому ефірі майже кожен значний розвиток у світових подіях» (Мальський, Мороз та Іжнін, 2021, с.93).

Технологічний прогрес в комунікаційних технологіях, започаткував нову епоху в еволюції медіадипломатії. Можливість транслювати, часто в прямому ефірі, майже всі важливі події світових подій в будь-яку точку земної кулі призвели до глобалізації журналістики та значного зростання мереж, станцій і споживачів зв'язку в усьому світі (Mowlana, 1996, p.104). Традиційні ЗМІ попередніх епох відчутно втратили свої монопольні позиції, адже тепер з'явилася нова верства людей, блогерів, які поширюють інформацію і зазвичай швидше за традиційні ЗМІ.

Початок XXI століття став переломним періодом, коли епоха традиційних газет та радіомовлення відходить у минуле. Новітні форми та моделі реалізації міжнародних відносин передбачають дедалі більше медійне освітлення та публічність. Однією з перших глобально значущих подій, які засвідчили зростання та значення ЗМІ у проведенні міжнародної політики стали події 11 вересня 2001 року, а саме терористична атака на Всесвітній торговий центр у США (Do, 2018, p.40). Можна говорити «11 вересня

змінити Америку», терористичні атаки захопили екрани телевізорів, відповідно це привернуло цілодобову увагу ЗМІ до того, що стало відомим як «колективна травма», передаючи жажливі події того дня по всьому світі за лічені секунди. Відповідно, після 11 вересня медіа-ландшафт різко змінився, адже світ побачив що засоби масової інформації можуть транслювати у прямому ефірі події будь якого контенту (Holman, 2021).

У швидкозмінному ландшафті міжнародних відносин дипломатія набула нового виміру з появою цифрових платформ комунікації, відбулася трансформація способів спілкування між народами, ведення переговорів та дипломатичних контактів. Цифрові платформи відіграють дедалі помітнішу роль у формуванні глобального, міжнародного, політичного порядку денного (Jorge, 2024). Тепер політичні лідери, міністерства закордонних справ та дипломати можуть безпосередньо управляти інформаційними потоками, тоді як в епоху традиційних ЗМІ та в еру до Інтернету, повідомлення, які мали поширюватися публічно, повинні були проходити через засоби масової інформації такі як газети, радіо і телебачення (Hasan, 2022, p.11).

В. Коцюба зазначає, що цікавою є різниця у користувацькому контенті старих та нових медіа. Якщо комунікація «традиційних медіа» відбувається на підставі схеми від одного до багатьох, то комунікація «нових медіа» — від багатьох до багатьох» (Коцюба, 2024, с.34). Прикладом «нових медіа» є сервіси *YouTube*, *iTunes*; соцмережі *Facebook*, *Instagram*, *LinkedIn*, *Twitter* (X), *Tumblr*; китайський соцмедійний застосунок *TikTok*; офіційні сайти телеканалів.

Варто зауважити, що термін «нові медіа» також часто зустрічаються як «конвергентні медіа», основними характеристиками яких є те, що вони децентралізовані і велика кількість споживачів інформації отримують можливість одночасно брати участь у її створенні та контролі, а також процеси їх зберігання, відтворення та трансляції, що відбувається завдяки використанню цифрових технологій (Коцюба, 2024, с.34).

Гіллари Клінтон у одній із промов заявила: «Подібно до того, як Інтернет змінив практично всі аспекти того, як люди в усьому світі живуть, навчаються, споживають і спілкуються, технології зв'язку змінюють стратегічний контекст дипломатії в 21-му столітті» (Kluz and Firlej, 2015).

Наступною ключовою подією, яка ознаменувала початок ери цифрових платформ, стала Арабська весна (кінець 2010 протягом 2011 року). Широке використання протестувальниками на Близькому Сході та в Північній Африці платформ соціальних мереж (*Twitter* і *Facebook*), для організації демонстрацій і обміну інформацією підкреслило, силу цифрових технологій у формуванні та координації політичних рухів. Уряди в усьому світі звернули увагу на роль, яку соціальні медіа зіграли в Арабській весні, і почали інвестувати в цифрову дипломатію, для того щоб краще взаємодіяти з іноземною громадськістю та просувати свої національні інтереси через мережу (Jorge, 2024).

Не менш важливим фактором, який ще більше посилив вплив комунікаційних технологій, соціальних медіа та інтернет-платформ, таких як *Twitter*, *Facebook* та *Instagram*, на дипломатичні відносини стала пандемія COVID -19. Пандемія вплинула на багато сфер життя; дипломатична сфера не є винятком. Після поширення коронавірусу дипломатичні відносини між державами перемістилися з конференц-зал в онлайн-простір. Дипломати швидко перейшли на формат онлайн-зустрічей. Для цього потрібно було прийняти нові правила протоколу та модифікувати вже існуючі. Крім того, дипломати повинні були освоїти нове робоче середовище, зрозуміти яким чином ефективно реалізувати дипломатичні місії у цьому середовищі, як ділитися своєю думкою в Інтернеті та який інструмент зв'язку на міжнародному рівні є найкращим і найнебезпечнішим.

Внаслідок цього відбулося багато змін у сфері дипломатичної діяльності. Наприклад, дипломати повинні швидко адаптуватися до нових навичок через появу нового виду дипломатії. Отже урядові заяви та міжнародні новини, які раніше поширювались через телебачення, радіо та друковані видання, дедалі більше перемістились в цифрове середовище.

Ключовим етапом розвитку стала медіадипломатія як інструмент інформаційного протистояння, демонстративним прикладом, якої є повномасштабне вторгнення Росії в Україну. Враховуючи міжнародні зміни, виклики та загрози, медіадипломатія в Україні дещо видозмінилась, хоча раніше медіадипломатія в Україні сприймалась як складова Стратегії публічної дипломатії та визначалась більше через «комунікаційний вимір» (Omelianenko, 2023). Наприклад, виступи президента України перед іноземними парламентами в умовах війни, перш за все були спрямовані на отримання військової допомоги для своєї країни.

Засоби масової інформації, зокрема глобальне телебачення, соціальні мережі, стали центральним джерелом інформації. Національна рада з питань телебачення і радіомовлення дозволила мовникам на час дії воєнного стану відступити від своїх програмних концепцій. З 25 лютого 2022 року Міністерство культури та інформаційної політики оголосило про початок безперервного мовлення всеукраїнського телемарафону, який з часом почали транслювати майже усі українські телеканали, які робили це на добровільній і безоплатній основі (Ніколаєць, 2024, с.47).

За словами Людмили Долгоновської – радниці зі стратегічних комунікацій Головнокомандувача Збройних Сил України Валерія Залужного (липень 2021 – березень 2023) «Новини від ЗСУ стали важливими для людей, вони давали надію й силу триматися. Українські й іноземні медіа підхоплювали наші публікації. Ми розуміли значення інформації й викладалися максимально, готували оперативні зведення Генштабу, заяви й повідомлення Головнокомандувач, організовували допуск журналістів у райони бойових дій, координували зусилля з колегами сектору безпеки та оборони, центральними органами та місцевою владою, лідерами думок» (Долгоновська, 2024, с.17).

Враховуючи такий інформаційний потік, підкреслимо, що для сучасного глобалізованого світу медіа відіграють важливу роль не лише у формуванні громадської думки, а й у здійсненні міжнародної дипломатії. Вони стали потужним інструментом комунікації, який має досить позитивний вплив на міжнародні відносини.

У ХХІ столітті медіадипломатія стала ключовим елементом у формуванні міжнародних відносин. У середовищі глобальної комунікації, яка розвивається швидкими темпами, медіадипломатія стала трансформаційною силою міжнародних відносин.

У силу різних глобально-значущих, історико-політичних подій та різноманітних тематичних досліджень і сучасних тенденцій, комунікаційні технології працюють в сучасному геополітичному ландшафті. На відміну від традиційних каналів, ЗМІ все більше переміщуються у нову еру цифрових платформ, завдяки яким вплив медіа на міжнародні відносини має вирішальне значення як для політиків, дипломатів, так і для науковців.

Зрештою, ми можемо підкреслити глибокий вплив соціальних медіа щодо сучасної дипломатичної практики та міжнародних відносин, необхідність адаптивної стратегії у дедалі більше взаємопов'язаному світі. Поява платформ «нових медіа», зокрема соціальних мереж, докорінно змінила спосіб взаємодії держав та їхнього спілкування з громадськістю. Соціальні медіа сприяють прямому спілкуванню у режимі реального часу як з внутрішньою, так і з міжнародною аудиторією. Віртуальні

комунікації дозволяють політичним лідерам виступати на різних політичних заходах в онлайн-форматі, тим самим просуваючи інтереси власної країни.

Таким чином, взаємопов'язані зміни в політиці, міжнародних відносинах і масовій комунікації значно розширили роль ЗМІ в дипломатії. У такому взаємозалежному світі національні уряди усвідомили важливість Інтернету та інших нових медіа-інструментів, а цифрові платформи та соціальні мережі стали відображенням «нових медіа».

Бібліографічний список

- Долгоновська, Л. Г., 2024. *Залізний генерал. Уроки людяності*. Х. : Віват.
- Коцюба, В. В., 2024. *Медіа дипломатія в зовнішньополітичних стратегіях держави*. Доктор філософії. Дисертація. Луцьк.
- Мальський, М. З., Мороз, Ю. М. та Іжнін, І. І., 2021. *Сучасна дипломатія. Термінологічний словник*. Львів-Дрогобич, Коло.
- Ніколаєць, Ю. О., 2024. Державна інформаційна політика України в умовах повномасштабного воєнного вторгнення Російської Федерації: суспільно-мобілізаційний потенціал і ефективність. *Політичні дослідження*, 1, с. 42-67. Доступно: <<http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001492854>>
- Cohen, Y., 1986 (2005). *Media diplomacy. Foreign office in the Mass Communication Age*. London: Frank Cass.
- Do, H. T., 2018. Power of media, public diplomacy and foreign policy in the 21st century. *Proceedings of the World Conference on Media and Mass Communication*, 4(1), pp. 35 –45.
- Gergen, D., 1990. Diplomacy in a Television Age: The Dangers of Teledemocracy', in Serfay (ed.), *The Media and Foreign Policy*, pp. 47 – 63.
- Gilboa, E., 2000. Mass communication and diplomacy: A theoretical framework. *Communication Theory*, pp. 275 –309.
- Gilboa, E., 2001. Diplomacy in the Media Age: Three models of Uses and Effects, *Diplomacy and Statecraft*, 2(2), pp. 1-28.
- Hasan, S., 2022. Rethinking media diplomacy and public diplomacy towards a new concept: digital media diplomacy. *Online journal modelling the new Europe*, 39, pp. 1-24.
- Holman, A., 2021. Collective trauma. How 9/11 changed America. UC Irvine News. 120 Theory, Suite 100 Irvine, September 9. [online] Available at: <<https://news.uci.edu/2021/09/09/how-9-11-changed-america/>>
- Jorge, R., 2024. The Evolution of Digital Diplomacy in the 21st Century (Academic). *Club of diplomacy & International relations*. [online] Available at: <<https://www.linkedin.com/pulse/evolution-digital-diplomacy-21st-century-gycyc/>>
- Kamioka, N., 2001. Support Our Troops: The U.S. Media and the Narrative of the Persian Gulf War. *The Japanese Journal of American Studies*, 12, pp. 65–81.
- Kluz, A. and Firlej, M., 2015. The Impact of Technology on Foreign Affairs: Five Challenges'. Foreign Policy association. [online] Available at: <<https://foreignpolicyblogs.com/2015/12/22/the-impact-of-technology-on-foreign-affairs-five-challenges/>>
- Lim, Y. J., 2017. Conceptual Models of Media Diplomacy: For the Resolution of International Communication Conflict, *Outlook on Communication*, 7(1), pp. 11-21.
- Mowlana, H., 1996. *Global Communication in Transition: The End of Diversity*. London: Sage Publications, pp. 233.

Omelianenko, V., 2023. EU's and Ukraine's approaches to digital diplomacy in the geopolitics of technologies. *Ukrainian Prism*, p. 20. [online] Available at: <https://prismua.org/wp-content/uploads/2023/05/Digitalization_Ukraine_EU.pdf>

References

- Cohen, Y., 1986 (2005). *Media diplomacy. Foreign office in the Mass Communication Age*. London: Frank Cass.
- Do, H. T., 2018. Power of media, public diplomacy and foreign policy in the 21st century. *Proceedings of the World Conference on Media and Mass Communication*, 4(1), pp. 35–45.
- Dolhonovs'ka, L. H., 2024. *Zaliznyy heneral. Uroky lyudyansti [The Iron General. Lessons of Humanity]* KH: Vivat, 208 s. (in Ukrainian)
- Gergen, D., 1990. Diplomacy in a Television Age: The Dangers of Teledemocracy', in Serfay (ed.), *The Media and Foreign Policy*, pp. 47–63.
- Gilboa, E., 2000. Mass communication and diplomacy: A theoretical framework. *Communication Theory*, pp. 275–309.
- Gilboa, E., 2001. Diplomacy in the Media Age: Three models of Uses and Effects, *Diplomacy and Statecraft*, 2(2), pp. 1-28.
- Hasan, S., 2022. Rethinking media diplomacy and public diplomacy towards a new concept: digital media diplomacy. *Online journal modelling the new Europe*, 39, pp. 1-24.
- Holman, A., 2021. Collective trauma. How 9/11 changed America. *UC Irvine News*. 120 Theory, Suite 100 Irvine, September 9. [online] Available at: <<https://news.uci.edu/2021/09/09/how-9-11-changed-america/>>
- Jorge, R., 2024. The Evolution of Digital Diplomacy in the 21st Century (Academic). *Club of diplomacy & International relations*. [online] Available at: <<https://www.linkedin.com/pulse/evolution-digital-diplomacy-21st-century-gycyc/>>
- Kamioka, N., 2001. Support Our Troops: The U.S. Media and the Narrative of the Persian Gulf War. *The Japanese Journal of American Studies*, 12, pp. 65–81.
- Kluz, A. and Firlej, M., 2015. The Impact of Technology on Foreign Affairs: Five Challenges'. *Foreign Policy association*. [online] Available at: <<https://foreignpolicyblogs.com/2015/12/22/the-impact-of-technology-on-foreign-affairs-five-challenges/>>
- Kotsyuba, V. V., 2024. Media dyplomatiya v zovnishn'opolitychnykh stratehiyakh derzhavy [Media diplomacy in foreign policy strategies of states]. *Doktor filosofii. Dysertatsiia*. Luts'k, s. 272. (in Ukrainian)
- Lim, Y. J., 2017. Conceptual Models of Media Diplomacy: For the Resolution of International Communication Conflict, *Outlook on Communication*, 7(1), pp. 11-21.
- Malskyi, M. Z., Moroz, Yu. M. ta Izhnin, I. I., 2021. *Suchasna dyplomatiia. Terminolohichniy slovnyk [Modern Diplomacy. Terminological Dictionary]*. Lviv-Drohobych, Kolo.
- Mowlana, H., 1996. *Global Communication in Transition: The End of Diversity*. London: Sage Publications, pp. 233.
- Nikolayets', YU. O., 2024. Derzhavna informatsiyna polityka Ukrayiny v umovakh povnomasshtabnoho voyennoho vtronnennya Rosiys'koyi Federatsiyi: suspil'no-mobilizatsiynyy potentsial i efektyvnist' [State Information Policy of Ukraine in the Conditions of a Full-Scale Military Invasion of Russian Federation: Social Mobilization Potential and Efficiency]. *Politychni doslidzhennya*, 1, s. 42-67. Available at: <<http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001492854>> (in Ukrainian)

Omelianenko, V., 2023. EU's and Ukraine's approaches to digital diplomacy in the geopolitics of technologies. *Ukrainian Prism*, p. 20. [online] Available at: <https://prismua.org/wp-content/uploads/2023/05/Digitalization_Ukraine_EU.pdf>

Стаття надійшла до редакції 04.03.2025 р.

I.O. Zeman

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE MEDIA DIPLOMACY AT THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY

The article analyzes the features of the emergence of media diplomacy and its development until the first quarter of the 21st century. The trends of the influence of the media on classical diplomacy throughout the 20th century are highlighted.

The features of the development and interrelation of means of communication and diplomacy which led to the formation of the category of "media diplomacy" are tracked. The article analyzes the basic criteria of this concept and the influence of such events as the Gulf War, the terrorist attack on the World Trade Center, and the Arab Spring on the formation of media diplomacy. It is focused that with the advent of digital communication platforms, diplomacy has acquired a new dimension.

Special attention is paid to modern trends in the development of media diplomacy in the context of the COVID-19 epidemic and information confrontation during Russia's full-scale invasion of Ukraine.

The article highlights that information technologies have accelerated and expanded global relations between countries, and social media has transformed from a passive information communication network into a dynamic platform. It is determined that in the modern communication environment, which combines classic international platforms and virtual space, Media diplomacy becomes more personalized and necessary.

It is confirmed that in the modern globalized world, the media play an important role not only in the formation of public opinion, but also in the conducting of international diplomacy.

Key words: media diplomacy, mass media, communication technologies, media platform, Internet.

УДК 327.5

Н. В. Матвійчук

**ДЕСТРУКТИВНІ ТРЕНДИ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА ЇХ ВПЛИВ
НА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ**

У статті розглядаються деструктивні тренди глобального розвитку та їх вплив на міжнародні відносини. Серед ключових проблем проаналізовано: збройні конфлікти, гібридне протистояння, геополітичне протиборство, виклики, що несуть технологічні зміни. Окреслені в дослідженні чинники суттєво загострюють відносини між країнами, провокуючи посилення напруженості, що несе загрозу міжнародній безпеці та співробітництву.

Ключові слова: глобальний розвиток, деструктивний тренд, міжнародні відносини

DOI 10.34079/2518-1521-2025-16-41-106-112

Сучасна система міжнародних відносин зазнає постійних трансформацій, які різні за характером, силою, інтенсивністю, масштабами тощо. Поряд із постійним впливом позитивних факторів глобального розвитку, дедалі частіше спостерігається й дія деструктивних тенденцій, які змінюють міжнародні відносини в цілому. Студіювання деструктивних тенденцій дозволить мінімізувати їх негативний вплив на систему міжнародних відносин.

Метою дослідження є аналіз деструктивних трендів глобального розвитку, вивчення їх впливу на сучасні міжнародні відносини.

Проблему впливу трендів глобального розвитку, їх значення у міжнародних відносинах досліджували зарубіжні науковці: Н. Генон (Genon, 2024), Р. Горнер (Horner, 2017), М. Стеянович, П. Павлічевіч, Н. Вуїнович (Stevanović, M., Pavličević, P., Vujićević, N., 2023), П. Теодосєв (Teodosiev, 2024), та українські вчені: О. Брусиловська (Брусиловська та ін., 2020), Л. Герасіна Л. та М. Требін (Герасіна та Требін, 2008), О. Довгаль, та Г. Довгаль (Довгаль та Довгаль, 2012), О. Коппель, О. Пархомчук (Коппель, 2020; Коппель та Пархомчук, 2022). Водночас майже відсутні праці, що присвячені аналізу саме деструктивних трендів та їх впливу.

У взаємопов'язаному світі відзначається взаємовплив факторів розвитку на всі сфери. Міжнародні відносини також зазнають певних трансформацій під дією цих чинників. Водночас варто зауважити, що деструктивні тренди (фактори, чинники) глобального розвитку – це певні негативні тенденції, що виникають у процесі розвитку і впливають на стабільність, безпеку, сталий розвиток тощо. Деструктивні тренди можуть мати різний характер: політичний, економічний, соціальний та ін. Відтак проявляються в різних сферах і можуть здійснювати вплив різної інтенсивності. Чинячи вплив в цілому, деструктивні тренди глобального розвитку призводять і до змін у сфері міжнародних відносин.

До вже «усталених» негативних тенденцій, наприклад, кліматичних змін та нерівномірності економічного розвитку країн, додалися, відносно “нові”: технологічні зміни, гібридні впливи, чергове поширення політичного популізму та авторитаризму тощо. Ці та інші деструктивні тенденції у комплексі трансформують міжнародні

відносини та здійснюють вагомий вплив на сучасну міжнародну політику, створюючи нові виклики та загрози.

Примітно, що деструктивні тренди глобального розвитку впливають на різних рівнях, від двостороннього (на рівні кожної держави) до глобального (чинять вплив на діяльність та функціонування міжнародних організацій, підриваючи усталені принципи співпраці, посилюючи напруженість в міжнародних відносинах). Відтак ці явища змушують міжнародне співтовариство до пошуку шляхів та механізмів подолання деструктивних впливів та забезпечення сталого розвитку, на важливості якого наголошують в ООН.

Вивчаючи тренди глобального розвитку чи мегатенденції сучасності, одним із провідних та визначальних факторів є глобалізація. Попри безперечні позитивні впливи цієї мегатенденції на життя окремих індивідів, розвиток держав тощо, все більш очевидними стають ті прояви глобалізаційних процесів, що негативним чином впливають як на окрему країну, так і на міжнародні відносини в цілому.

Більш очевидним, на перший погляд, є негативний вплив глобалізації в економічній сфері. Спостерігаються процеси нерівномірного розвитку країн, що призводять до посилення глобальної нерівності та спричиняють надмірні концентрації капіталу в окремих державах. Відтак це може викликати напруженість або нерівноправність між акторами міжнародних відносин.

Надмірна інтеграція в світову економіку та долучення до глобальних ринків, крім економічних вигод, спричиняє й те, що окремі країни можуть бути вразливими у разі виникнення глобальних економічних криз, що призводить до втрати прибутків, зниження темпів економічного розвитку, падіння рівня ВВП і т. д.

Іншими факторами, які здійснюють позитивний вплив на розвиток світової економіки, але й, за певних умов, є загрозою її розвитку, можна виокремити: усталені ланцюги постачання товарів, користування спільними платіжними системами для здійснення міжнародних фінансових операцій, “прив'язаність” у міжнародній торгівлі до окремих національних валют, концентрація виробництва у певних країнах чи регіонах та ін. Негативний вплив цих факторів став очевидним у часи пандемії COVID-19, оскільки розриви ланцюгів постачання та значна інфляція продемонстрували вразливість світової економіки і значну взаємозалежність учасників міжнародних відносин. Аналізовані процеси можуть провокувати кризові ситуації уже на політичному рівні.

Водночас важливими є й інші сфери. Наприклад, глобалізаційні процеси можуть проявлятися в культурному середовищі, призводячи до домінування певних культур. Такі явища негативні з точки зору можливості втрати ідентичності окремими націями та етносами, що є загрозою для стабільності міжнародних відносин, адже може спровокувати початок конфліктів. Ще С. Хантінгтон писав про культурно-історичне суперництво, позначаючи цей процес “зіткненням цивілізацій”, вказуючи на вирішальне значення для світового порядку (Герасіна та Требін, 2008, с. 142).

На сьогодні в цілому спостерігаємо посилення тенденцій конфліктогенності та конфронтаційності у системі міжнародних відносин. Водночас міжнародні відносини останніх десятиліть характеризуються зростанням нестабільності та частим виникненням конфліктів різного масштабу й інтенсивності. Ця деструктивна тенденція глобального розвитку є однією із ключових проблем сучасності.

Збільшення конфліктності підсилює інші негативні тренди, які також впливають на міжнародні відносини. Водночас змінюється природа конфліктів, відбуваються їх структурні зміни, зростає кількість асиметричних конфліктів (в яких сторони мають очевидну різницю потенціалів та ресурсів), посилюється геополітична конкуренція,

відбувається провокування гонки озброєнь. Ці фактори вимагають постійної уваги акторів міжнародних відносин.

В останні роки очевидним став факт зміни (або поєднання) «традиційних» війн на гібридні протистояння (які поєднують в собі військові, економічні, технологічні, інформаційні, психологічні та інші засоби). Природа конфлікту стає дедалі складнішою. Водночас конфлікти є різними, виходячи і з певних регіональних особливостей та залученості окремих акторів міжнародних відносин до їх перебігу. Наприклад повномасштабна російсько-українська війна яскраво демонструє зміну підходів до воєнних дій, залучення новітнього технологічного озброєння, як вагової переваги над противником.

Негативним фактором є й те, що в черговий раз міжнародне співтовариство стало свідком не дієвості окремих міжнародних організацій. В першу чергу ООН, яка не здатна ефективно попереджати появу конфліктів.

Водночас, характерним трендом глобального розвитку є надважливий вплив сучасних технологій. Поряд із очевидними чисельними позитивними впливами технологічного розвитку, ці процеси несуть і загрози: кібератаки, неконтрольований розвиток можливостей штучного інтелекту, залежність від цифрових технологій тощо. Потенціал сучасних технологій може бути використаний і для ескалації конфліктів, організації протестних акцій, поширення пропаганди.

Очевидно й те, що змінюється баланс сил в глобальному контексті, посилюються геополітичні протистояння, провідні учасники системи міжнародних відносин намагаються зберегти та збільшити свій вплив, здобути контроль над важливими ресурсами й отримати (різним способом) нові території. Поряд із «традиційними» методами геополітичного протистояння, на перший план сьогодні виходять застосування кібератак, продукування дезінформації, маніпуляція громадською думкою (особливо до таких методів вдаються росія, Північна Корея, Іран та ін.).

Поряд із геополітичним протистоянням, відбувається й конфронтація в гео економічній сфері. На сьогодні трендом є гео економічна конфронтація між країнами, поширеними стали торговельні війни; актори міжнародних відносин вдаються й до протекціоністських заходів, водночас спостерігається широке застосування різноманітних санкцій та обмежень. Відтак ці аспекти посилюють напруженість у відносинах між країнами та провокують виклики для глобальної економіки в цілому.

Загальний тренд глобального розвитку – посилення конфліктогенності, провокує й виникнення іншого – певне поновлення темпів нарощування озброєнь. Сучасні міжнародні відносини знову мілітаризуються. Посилення геополітичного протистояння, про яке йшлося вище, між ключовими гравцями системи міжнародних відносин, розпад/вихід із ключових угод з контролю над озброєнням, нарощування військових бюджетів та інші фактори є свідченням можливого початку глобального протистояння. Наслідки цих процесів є дуже загрозливими: ризики глобального конфлікту, дестабілізація безпекової ситуації на регіональному рівні, нарощування озброєння, переорієнтація економіки.

Водночас до вище аналізованих трендів додається питання ядерної безпеки, яке з новою силою постало після повномасштабного вторгнення РФ на територію України. Загрозливими для міжнародних відносин є маніпулювання росією питаннями ядерної безпеки, використання цієї сфери для шантажу, захоплення російськими військовими діючих атомних електростанцій, співпраця з іншими країнами, які володіють чи працюють над отриманням/удосконаленням власної зброї, що має ядерну складову, обмін ядерними технологіями тощо. Всі ці аспекти призводять до того, що країни намагаються розвивати ядерне озброєння: будівництво нових атомних човнів та

стратегічних бомбардувальників Сполученими Штатами Америки, нарощування ядерного арсеналу Китаєм, випробування міжконтинентальних гіперзвукових ракет Росією та ін. Питання контролю над ядерним озброєнням і ядерне стримування є важливим не лише для сфери міжнародних відносин, а й для всього людства в цілому, адже, гіпотетичне застосування таких видів озброєнь несе загрозу фізичного зникнення. Вище проаналізовані тренди ставлять перед міжнародним співтовариством питання збереження безпекового середовища.

Поряд із військовими конфліктами, потрібно відповідати на виклики іншого характеру: гібридні війни, кібератаки, міжнародний тероризм тощо. На рівні з цими викликами загрозливою залишається тенденція до зміни клімату. Зміни клімату варто розглядати у контексті і національної, і міжнародної безпеки (Тихомирова, 2018, с. 22). Негативні прояви в екологічній сфері можуть спровокувати соціальне напруження в певних регіонах, викликати численні потоки мігрантів, що може загрожувати стабільності в певних країнах. Кліматичні зміни вимагають узгоджених дій міжнародної спільноти для подолання згубних наслідків. Для досягнення сталого результату потрібно докладати значних зусиль усіх акторів міжнародних відносин. Однак в питаннях кліматичних змін на сьогодні не існує консенсусу. Попри розуміння важливості міжнародного регулювання цієї сфери, окремі країни не дотримуються раніше встановлених норм щодо викидів в атмосферу та ін. або ж виходять із раніше ратифікованих міжнародних кліматичних угод. Ці чинники сприяють посиленню напруженості в екологічній, економічній, геополітичній сферах.

Дуже важливими для будь якого актора міжнародних відносин продовжують залишатися доступні ресурси. Сьогодні спостерігаємо те, що питання доступу до них (продовольчих, сировинних, енергетичних та ін.) продовжує все більше політизуватися, і, часто, використовується учасниками міжнародних відносин як засіб тиску (подекуди й шантажу) один на одного.

Деструктивним трендом, який впливає і на міжнародні відносини є ускладнення та видозміна суспільних відносин. Суспільства окремих країн є дуже поляризованими та розділеними, що може спровокувати внутрішні протистояння, які, безумовно, можуть загрожувати дестабілізації ситуації із країнами-сусідами чи регіону в цілому. Водночас на сьогодні в багатьох країнах спостерігаються тенденції впровадження зі сторони влади цензури, утиски свободи слова, застосування дискримінаційних заходів за різними ознаками. Відтак загально можна говорити про загрозу для панування демократії, прав та свобод людини. Ці аспекти впливають на відносини між країнами, ускладнюючи та змінюючи їх.

В цілому провідним трендом сучасності є наростання дисбалансу в системі міжнародних відносин, продовження системного протистояння між провідними акторами міжнародних відносин, перебудова існуючих зв'язків в середині підсистем, намагання окремих учасників системи змінити конфігурацію сил і перелаштувати світовий порядок, суперництво між державами на всіх рівнях системи, намагання окремими акторами використати кризові ситуації як «вікно можливостей».

На сьогодні спостерігаємо існування цілого ряду деструктивних тенденцій глобального розвитку, що здійснюють суттєвий вплив на сучасні міжнародні відносини. Значущими серед них є: збройні конфлікти, гібридні протистояння, геополітичне та гео економічне протиборство, зміна парадигми безпеки, технологічні виклики, зміни клімату тощо. Ці та інші чинники провокують напруженість між учасниками міжнародних відносин і створюють виклики для міжнародної безпеки та подальшого співробітництва.

Подолання негативних впливів деструктивних тенденцій глобального розвитку вимагає співпраці усіх учасників міжнародних відносин на глобальному рівні. Лідери країн змушені реагувати на ці виклики, враховуючи триваючі процеси зміни світового порядку. Розв'язання аналізованих трендів вимагає політичної волі, дотримання норм міжнародного права й глибокого розуміння взаємозв'язку та взаємовпливів усіх сфер глобального розвитку.

Бібліографічний список

- Брусиловська, О. І. та ін., 2020. *Глобальні тренди міжнародних відносин: монографія*. Київ: Вадекс.
- Герасіна, Л. М. та Требін, М. П., 2008. Деструктивні мегатенденції сучасності: глобальний конфлікт, глобалізація злочинності, міжнародний тероризм. *Український соціум*. [онлайн] 4(27), сс. 140-148. Доступно: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2008/10/140-148_no-4_vol-27_2008_UKR.pdf [Дата звернення 27 лютого 2025].
- Довгаль, О. та Довгаль, Г., 2012. Тенденції розвитку глобального економічного простору: Альтернатива вибору. *Вісник Міжнародного слов'янського університету, Серія «Економічні науки»*. [онлайн], 1. Доступно: https://www.researchgate.net/publication/337562342_Tendencii_rozvitku_globalnogo_ekonomichnogo_prostoru_alternativa_viboru [Дата звернення 20 лютого 2025].
- Коппель, О. А., 2020. Глобальні тренди світової політики. *Регіональні студії*. [онлайн], 20, сс. 109-114. Доступно: <http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/20/20.pdf> [Дата звернення 24 лютого 2025].
- Коппель, О. А. та Пархомчук, О. С., 2022. Мегатренди глобального розвитку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 56(2), сс. 10-15.
- Тихомирова, Є., 2018. Зміна клімату як складова міжнародних програм безпеки. *Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини»*, 44, сс. 22-31.
- Horner, R., 2017. What is global development? *Global Development Institute Working Paper 2017-20*. [online]. Available at: https://hummedia.manchester.ac.uk/institutes/gdi/publications/workingpapers/GDI/GDI_WP2017020_Horner.pdf [Accessed 11 February 2025].
- Genov, N., 2024. Conceptualizing Global Trends. *World Futures*. [online], 80(8), pp. 615-641. Available at: <https://www.tandfonline.com/doi/figure/10.1080/02604027.2024.2402040?scroll=top&needAccess=true> [Accessed 16 February 2025].
- Stevanović, M., Pavličević, P., Vujinović, N. et al., 2023. International relations challenges and sustainable development in developing countries after 2022: conceptualization of the risk assessment model. *Energy, Sustainability and Society*, 13. doi.org/10.1186/s13705-023-00430-3.
- Teodosiev, P., 2024. Trends In The Development Of Modern International Relations. The New Challenges For Diplomacy. *Diplomacy. Environment. Technologies. Resources. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*. DOI:10.17770/etr2024vol4.8207.

References

- Brusylovska O. I. ta in., 2020. Hlobalni trendy mizhnarodnykh vidnosyn: monohrafiia. Kyiv: Vadeks. (in Ukrainian).
- Genov, N., 2024. Conceptualizing Global Trends. *World Futures*. [online], 80(8), pp. 615-641. Available at:

- <https://www.tandfonline.com/doi/figure/10.1080/02604027.2024.2402040?scroll=top&needAccess=true> [Accessed 16 February 2025].
- Herasina, L. M. ta Trebin, M. P., 2008. Destruktyvni mehatendentsii suchasnosti: hlobalnyi konflikt, hlobalizatsiia zlochynnosti, mizhnarodnyi teroryzm. *Ukrainskyi sotsium*. [online] 4(27), ss. 140-148. Dostupno: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2008/10/140-148__no-4__vol-27__2008__UKR.pdf (in Ukrainian).
- Horner, R., 2017. What is global development? *Global Development Institute Working Paper 2017-20*. [online]. Available at: https://hummedia.manchester.ac.uk/institutes/gdi/publications/workingpapers/GDI/GDI_WP2017020_Horner.pdf [Accessed 11 February 2025].
- Dovhal, O., Dovhal, H., 2012. Tendentsii rozvytku hlobalnoho ekonomichnoho prostoru: Alternatyva vyboru. *Visnyk Mizhnarodnoho slovianskoho universytetu, Seriia «Ekonomichni nauky»*. [online], 1. Dostupno: https://www.researchgate.net/publication/337562342_Tendencii_rozvitku_globalnogo_ekonomichnogo_prostoru_alternativa_viboru (in Ukrainian).
- Koppel, O. A., 2020. Hlobalni trendy svitovoi polityky. *Rehionalni studii*. [online], 20, ss. 109-114. Dostupno: <http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/20/20.pdf> (in Ukrainian).
- Koppel, O. A., 2020. Hlobalni trendy svitovoi polityky. *Rehionalni studii*. [online], 20, ss. 109-114. Dostupno: <http://regionalstudies.uzhnu.uz.ua/archive/20/20.pdf> (in Ukrainian).
- Stevanović, M., Pavličević, P., Vujinović, N. *et al.*, 2023. International relations challenges and sustainable development in developing countries after 2022: conceptualization of the risk assessment model. *Energy, Sustainability and Society*, 13. doi.org/10.1186/s13705-023-00430-3.
- Teodosiev, P., 2024. Trends In The Development Of Modern International Relations. The New Challenges For Diplomacy. *Diplomacy. Environment. Technologies. Resources. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*. DOI:10.17770/etr2024vol4.8207.
- Tykhomyrova, Ye., 2018. Zmina klimatu yak skladova mizhnarodnykh proham bezpeky. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia «Mizhnarodni vidnosyny»*, 44, ss. 22-31.(in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 06.03.2025р.

N. Matviichuk

DESTRUCTIVE TRENDS OF GLOBAL DEVELOPMENT AND THEIR IMPACT ON INTERNATIONAL RELATIONS

International relations, like other areas, are undergoing constant change. The dynamics, scale, and course of transformational processes occurring in the system of international relations necessitate an understanding of the trends of global development that influence it.

Along with the constant influence of positive factors of global growth, the effect of destructive trends that are changing international relations is increasingly observed. Studying destructive trends will minimize their negative impact on international relations. Destructive trends in global development are certain negative trends that arise in the development process and affect stability, security, sustainable development, etc.

Among the key trends, it is worth highlighting the negative impacts of globalization (increasing global inequality, dependence on certain currencies, excessive concentration of

production in certain regions, etc.). Globalization processes can also manifest themselves in the cultural environment, leading to the dominance of certain cultures. Such phenomena are negative in terms of the possibility of loss of identity by individual nations and ethnic groups, which threatens the stability of international relations.

Today, we are generally observing an increase in conflict-prone and confrontational tendencies in the system of international relations. This destructive trend in global development is one of the key problems of our time. At the same time, the increase in conflict reinforces other negative trends that also impact international relations: changing the nature of conflicts, increasing the number of asymmetric conflicts, intensifying geopolitical and geoeconomic competition, provoking an arms race, and the significant influence of modern technologies.

The balance of power in the global context is changing, geopolitical confrontations are intensifying, and leading participants in the system of international relations are trying to maintain and increase their influence, gain control over important resources, and obtain (in various ways) new territories.

In general, the leading trend of modernity is the growth of imbalance in the system of international relations. The continuation of systemic confrontation between the leading actors of international relations, the restructuring of existing ties within subsystems, and the efforts of individual participants in the system to change the configuration of forces. It also rearranges the world order.

Keywords: *global development, destructive trend, international relations*

УДК 327.7(477):32:316.77(6)

О.В. Мендрін

КОМУНІКАЦІЙНИЙ ВИМІР ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ УКРАЇНИ В АФРИЦІ

У статті розглядається трансформація дискурсів публічної дипломатії України щодо держав Африканського континенту в контексті зовнішньополітичної переорієнтації після 2022 року. Аналізуються ключові нормативні документи – Стратегія публічної дипломатії МЗС, Стратегія зовнішньополітичної діяльності та Комунікаційна стратегія Україна – держави Африки, які визначають динаміку формування дискурсу публічної дипломатії України. Емпіричний зріз охоплює динаміку академічних публікацій і досліджень аналітичних центрів, фіксуючи обмежену експертну підтримку та недостатній ріст фахових публікацій. Особлива увага приділяється практичним зусиллям української дипломатії по формуванню практичної площини реалізації нормативно затверджених настанов, але, водночас, демонструють лише часткову ефективність через ресурсні обмеження. Робиться висновок, що стійка результативність публічної дипломатії України в Африці потребує інтегрованої моделі, яка синхронізує нормативний, фаховий, експертний, академічний і практичний вектори.

Ключові слова: публічна дипломатія, комунікаційна стратегія, міжнародні відносини, державна політика, стратегічні комунікації, Україна, Африка.

DOI 10.34079/2518-1521-2025-16-41-113-124

Останнім часом держави Африканського континенту перебувають у фокусі системних дипломатичних зусиль Міністерства закордонних справ України, спрямованих на інституціоналізацію та поглиблення двосторонніх відносин. Інтенсифікація політичного діалогу України як на рівні Африканського Союзу, так і в контексті білатеральної взаємодії з окремими країнами-членами, визначилася в якості важливого вектору зовнішньополітичної стратегії, починаючи з 2022 року (Кулеба, 2022). Даний процес не лише відображає адаптацію до геополітичних викликів, зумовлених збройною агресією, але й сприяє інтеграції України в систему глобальної політики, зокрема через консолідацію її міжнародно-правової суб'єктності та посилення ролі в структурі сучасних міждержавних відносин.

Незважаючи на певне посилення академічної уваги щодо дослідження африканського вектору вітчизняної дипломатії, як у її традиційних, так і публічних формах, наукова рефлексія щодо цієї проблематики залишається нестійкою та фрагментарною. Втім, можемо виокремити публікації окремих дослідників, таких як О. Мішин, Ю. Олійник, М. Олійник-Дьомочко, Н. Хома та Д. Панова, що присвячені різним аспектам міжнародної співпраці та розгляду комунікативної стратегії та практик МЗС України у африканському регіоні.

Мета цієї розвідки полягає у дослідженні трансформації офіційного, експертного та академічного дискурсів публічної дипломатії щодо держав Африки. Офіційний дискурс ми інтерпретуємо широко, як сукупність нормативно закріплених положень, офіційної комунікації, скерованої на досягнення певних змін у реалізації публічної дипломатії та трансформацію державної політики у цьому напрямі, певну комунікативну практику, що безпосередньо виступає дією по зміні політичного курсу. Така

комунікативна практика, зокрема, націлена на забезпечення змін у діяльності основних політичних акторів, що беруть участь у визначені та реалізації зовнішньої політики.

Аналіз динаміки наукового дискурсу свідчить про те, що посилення акценту на африканському напрямку зовнішньої політики з боку Міністерства закордонних справ України мало обмежений у часі вплив на інтенсифікацію наукового інтересу вітчизняних дослідників до даної проблематики. Квантитативний аналіз даних індексу Google Академія, отриманих за пошуковим запитом, що поєднує поняття «Африка» з інституційними аспектами діяльності Міністерства закордонних справ показує незначне зростання кількості публікацій у 2023 році (на 31,8 відсотка від загально середнього показника (239) кількості публікацій за 2020-2022 та 2024 роки). Слід зауважити, що суттєвого відхилення у кількості усіх типів публікацій не спостерігається, а відсотки зростання кількості публікацій: +0,84 у 2020, +3,77 у 2021 та +9,62 у 2024 роках дорівнюють відсотку зниження їхньої кількості: – 14,23 у 2022 році, що дозволяє говорити про доволі помірний інтерес академічної спільноти. Кількісні показники Національного репозитарію академічних текстів (НРАТ) також демонструють вкрай помірний інтерес до вивчення міжнародного співробітництва та політико-економічного розвитку країн Африки. Зокрема, у зазначений період 2020-2024 рр., у репозитарії зареєстрована лише одна картка науково-дослідної роботи, і звіт щодо неї, захищено чотири дисертаційних роботи, що торкаються даної проблематики. Зазначена динаміка може формувати певну проблему для реалізації «Стратегії зовнішньополітичної діяльності України», затвердженої у 2021 році, п.153 якої передбачає проведення політики, «спрямован[ої] на реалізацію [...] наукового потенціалу України» (Міністерство закордонних справ України, 2021а). Відсутня системна академічна репрезентація даного напрямку обумовлює дефіцит експертного потенціалу для: 1) концептуалізації окремих векторів двосторонньої взаємодії; 2) комплексного аналізу регіональних трансформаційних процесів; 3) забезпечення аналітичного супроводу зовнішньополітичних ініціатив держави та інших політичних акторів.

Аналіз тематики наявних публікацій свідчить про багатоаспектність наукового інтересу до африканського регіону, який розглядається через призму:

- історичних досліджень колоніальної спадщини;
- сучасної геополітичної інтерпретації, зокрема конкуренції міжнародних акторів (ЄС, РФ, Китай, Ізраїль) за вплив у регіоні, з акцентом на інструменти «гібридної» боротьби (дезінформація, маніпуляції);
- зовнішньополітичних стратегій України та інших держав, де Африка фігурує як об'єкт економічної дипломатії, інфраструктурних інвестицій (Китай) або сфера «м'якої сили» (Норвегія);
- реакції африканських держав на глобальні конфлікти та виклики (в тому числі, нейтралітет під час російсько-української війни).

Пріоритетними напрямками досліджень виступають: конкуренція за ресурси та міжнародний вплив, зокрема через економічні проекти (Китай) або інформаційні кампанії (Російська Федерація, далі – РФ); деколонізаційні процеси та їх наслідки для сучасної політики країн Африки; стратегічні комунікації України, спрямовані на подолання російської дезінформації та розширення партнерства з африканськими державами.

В цілому, можна побачити, що африканський вектор у дослідженнях демонструє трансдисциплінарний підхід, поєднуючи історичний, політологічний та економічний напрями досліджень. Ключовим трендом є вивчення адаптації країн регіону до глобальних викликів, зокрема в умовах зростання впливу незахідних акторів (Китай, РФ) та пошуку Україною нових союзників у контексті протистояння російській агресії.

Наявні публікації націлені на пошук способів глибшого залучення африканських держав до міжнародних інституційних структур та розробки альтернативних моделей співробітництва, що враховують локальні особливості регіону.

Сталим є і експертний дискурс щодо проблематики вибудовування україно-африканських відносин, а також наявних на цьому шляху перешкод. Серед експертних центрів, які скеровували свою увагу на окреслене коло питань можна виокремити: Національний інститут стратегічних досліджень (Борділовська, 2023) в тому числі, у співробітництві із Інститутом сходознавства ім. А. Ю. Кримського (Паламарчук, Гавриленко, Юлдашев, Яворська, Парахонський та Бобровицький, 2020), Незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень «Борисфен Інтел» (Борисфен Інтел, 2025), а також незалежний аналітичний центр «Український інститут майбутнього» (Український інститут майбутнього, 2024). Переважною більшістю, увага аналітиків була скерована на пріоритетні напрями зовнішньополітичної діяльності України у африканському регіоні, як це зазначено у пп. 152-159 «Стратегії зовнішньополітичної діяльності України» (Указ президента України, 2021) та розділі «Ключові країни» «Комунікаційної стратегії Україна-держави Африки» (Міністерство закордонних справ України, 2023а) розвитку відносин, а саме: розвиток економічної співпраці та мінімізація впливу деструктивної діяльності в регіоні і забезпечення протидії агресії РФ політико-дипломатичними засобами.

Від 2021 року активізувалась і спільнота професійних дипломатів, що намагались представити власний досвід у вибудовуванні міжнародних зв'язків України та країн їхньої акредитації. До цієї ж частини дискурсу варто віднести й численні виступи Міністра закордонних справ України (2020-2024 рр.) Д. Кулеби. Слід зазначити, що саме за часів його перебування на посаді очільника МЗС, африканський регіон не тільки став предметом сталого інтересу і активної розбудови відносин, що засвідчують чотири великих турне країнами континенту (2022-2024 рр.), включення розвитку відносин з Африкою до Стратегії зовнішньополітичної діяльності (2021 р.), ухвалення окремої Стратегії щодо розвитку таких відносин (2022 р.) і Комунікаційної стратегії Україна – держави Африки (2023 р.), але й відбулось виведення публічної дипломатії на перший план діяльності МЗС, в тому числі, через велику увагу, яка приділялась її розвитку, а також нормативне закріплення, представлене ухваленням «Комунікаційної стратегії МЗС України» (2021 р.) та «Стратегії публічної дипломатії України» (2021 р.). Розвиток україно-африканських відносин Д. Кулеба розглядав як складову одного з стратегічних орієнтирів зовнішньої політики України, пов'язаних із «глобалізацією українських інтересів» (Кулеба, 2023, с. 53).

Фахова увага до практичної реалізації поставлених В. Зеленським та Д. Кулебою завдань щодо активізації розвитку африканського напрямку вітчизняної зовнішньої політики також охоплювала питання розвитку публічної дипломатії. Зокрема, О. Зуб, Тимчасово повірений у справах України у Федеративній Демократичній Республіці Ефіопія наголошував на активізації освітньої дипломатії як на рівні зусиль Дипломатичної академії України ім. Геннадія Удовенка, так і закладів вищої освіти України (Зуб, 2023, с. 270). Водночас, Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Сенегал, Республіці Гвінея, Республіці Гвінея-Бісау, Республіці Кот-д'Івуар і Республіці Ліберія Ю. Пивоваров зазначав щодо доволі важкої роботи з «переоцінки» «суспільної свідомості населення [...] держав» Західної Африки щодо України, а отже важливості публічної дипломатії і скерованості значних зусиль вітчизняної дипмісії саме у цьому напрямі (Пивоваров, 2023, с. 378-383). Отже, в практичній реалізації зовнішньополітичних ініціатив українського керівництва в африканському регіоні можна побачити чітко окреслений дипломатами комплексний підхід, що поєднує

інституційні зусилля окремих підрозділів МЗС України, з одночасною постійною роботою послів як на рівні контактів з керівництвом країн їхньої акредитації, так і з населенням, експертними колами, представниками бізнесу тощо.

На рівні нормативного закріплення Африки в якості партнера можемо бачити відбиття вже зазначеної динаміки інтересу до держав континенту з боку України. Аналіз нормативно-правових актів, що регулюють зовнішньополітичний курс України, демонструє еволюцію підходів до співробітництва з африканськими державами. У Постанові Верховної Ради України «Про Основні напрями зовнішньої політики України» від 02.07.1993 року (чинність якої припинилася у 2010 р.), африканський вектор залишався периферійним, спрямованим виключно на формування взаємодії з ключовими регіональними акторами з метою диверсифікації міжнародних зв'язків та забезпечення економічної незалежності (Постанова Верховної Ради України № 3360-ХІІ, 1993).

Сучасний етап розвитку відносин, зафіксований введенням в дію «Стратегії публічної дипломатії МЗС України» (2021 р.), свідчить про більш диференційований підхід, що передбачає її скерованість як на регіональну співпрацю (Субсахарська Африка), так і на вибір основних країн для інтенсифікації двосторонніх відносин (акцент на Єгипті, Марокко та Нігерії). Проте з семи напрямів (культурної дипломатії, залучення інвестицій, просування українського експорту, просування освітніх можливостей, розвитку туристичного потенціалу, науково-експертної дипломатії, цифрової дипломатії), африканські країни були пріоритетними лише у трьох, що стосувались: 1) розвитку туристичного потенціалу (Єгипет); 2) просування освітніх можливостей (Марокко, Нігерія) та 3) продукції українського експорту (Субсахарська Африка) (Міністерство закордонних справ України, 2021b). Такий інструментальний підхід свідчить про переважно утилітарне сприйняття африканського напрямку, де пріоритет віддавався обмеженій кількості способів співробітництва з домінуванням програм економічної співпраці.

Загальну скерованість на поглиблення та розгалуження співпраці демонструють такі ухвалені в подальшому документи як «Стратегія зовнішньополітичної діяльності України» (2021 р.), «Комунікаційна стратегія Україна – держави Африки» (2023 р.) та, за твердженнями самого МЗС України «Стратегія розвитку відносин України з державами Африки» (ухвалена в 2022 році, але відсутня в публічному доступі). Зокрема, можна зазначити, що відповідно до «Стратегії зовнішньополітичної діяльності України», партнерство України з державами Близького Сходу та Африки зазнає якісної трансформації, еволюціонуючи від традиційних торговельно-економічних відносин до комплексної багаторівневої взаємодії, що охоплює п'ять ключових векторів (Міністерство закордонних справ України, 2021a):

1) у економічній сфері – перехід від експорту сировинних товарів до високотехнологічних продуктів, зокрема в авіакосмічній галузі та відновлюваній енергетиці, що свідчить про прагнення до структурної модернізації торговельного балансу;

2) інвестиційна співпраця, яка переорієнтовується на стратегічні сектори інфраструктурного розвитку та енергетичної безпеки, і формує довгостроковий підхід до економічної інтеграції;

3) політико-дипломатичний вектор набуває особливого значення в контексті формування коаліційної підтримки в рамках регіональних організацій (Африканський союз, Ліга арабських держав), демонструючи інституціалізацію співпраці у міжнародних форматах;

4) освітня та гуманітарна складова реалізується через системну роботу з академічними обмінами, і націлена на формування довгострокових культурно-інтелектуальних зв'язків.

5) військово-технічне співробітництво, зокрема у сфері підготовки кадрів, скероване на поглиблення співпраці як на ринку військових технологій, так і співробітництві на фаховому рівні.

Така багатовимірна модель взаємодії свідчить про стратегічне переосмислення Україною свого місця в системі міжнародних відносин, де африканський напрям із периферійного трансформується у важливий компонент зовнішньополітичної стратегії. Водночас із дискурсивно окресленою важливістю розвитку африканського напрямку варто зазначити і відсутність згадки про нього у затвердженому Кабінетом міністрів України у 2023 році «Плані дій з реалізації Стратегії зовнішньополітичної діяльності України» (Розпорядження Кабінету Міністрів України, 2023).

Одним із найбільш важливих документів, що визначив напрями та способи реалізації публічної дипломатії України в регіоні стала вже згадувана «Комунікаційна стратегія Україна – держави Африки». Представлена широкому загалу її публічна частина, дозволяє високо відзначити значення документу для трансформації іміджу України в африканському дискурсивному просторі через механізми стратегічних комунікацій.

Характеризуючи зазначений документ, можна зазначити, що він побудований за чіткою логікою аналізу та планування державної політики: від проблемного опису (поточна ситуація та визначення наявних «вікон можливостей») через декларацію основних принципів реалізації Стратегії – до операціоналізованих цілей з прив'язкою до часових рамок протягом 2024–2026 рр. Формування публічного дискурсу, передбачене Стратегією, можна структурувати як певну послідовність, яка включає: а) геополітичне обґрунтування (пов'язане з наративом про спільний антиколоніальний досвід України й африканських держав); б) нормативно-ціннісне ядро (представлене зазначеними принципами проактивності, взаємності, «єдиного голосу», достовірності, адаптивності та інноваційності, прагматичної «орієнтованості на результат»); в) інструментальний модуль (що передбачає регіоналізація, врахування кадрово-мовних спроможностей, визначений перелік каналів комунікацій та індикативний перелік пріоритетних країн); г) блок моніторингу й оцінювання результативності із визначеними індикаторами та способами їхнього вимірювання (Міністерство закордонних справ України, 2023а). Варто зазначити, що така багаторівнева структура забезпечує як стратегічну цілісність, так і гнучкість для можливого корегування, що відповідає сучасним підходам до здійснення державної стратегічної комунікації.

Змістовний аналіз Стратегії дозволяє виокремити шість основних напрямів реалізації публічної дипломатії: 1) репутаційний – націлений на формування образу України як суверенної держави та надійного міжнародного партнера; 2) безпековий – пов'язаний із просуванням Української формули миру і запобіганням деструктивним впливам РФ на Африканському континенті, в тому числі, обумовленим зростанням військової присутності; 3) торгівельно-економічний – що має забезпечити просування аграрного, інвестиційного та оборонно-промислового потенціалу України в регіоні; 4) гуманітарний – представлений як демонстрація здатності України надавати допомогу й сприяти продовольчій безпеці країн Африки; 5) культурно-ціннісний, який передбачає розвиток культурної дипломатії з акцентом на спільному антиколоніальному дискурсі; 6) медіа-інформаційний – здатний забезпечити системну протидію дезінформації шляхом мультиканальної, багатомовної присутності, зокрема в медіапросторі а також відкриття

нових посольств і залучення локальних партнерів до протистояння інформаційним загрозам.

Представлені в останньому розділі Стратегії критерії оцінки передбачають як кількісні, так і якісні індикатори, які скеровані на дослідження різних типів аудиторій: урядовців та представників кіл, від яких залежить прийняття політичних рішень в окремих африканських країнах; представників бізнесу; місцевих журналістів та ЗМІ і окремих лідерів думок; інтелектуалів, студентів і широку громадськість. Формування оцінки ефективності положень Стратегії передбачає залучення різних інструментів, а сам процес проведення моніторингу та оцінки покладається на Департамент публічної дипломатії та комунікації МЗС із річним циклом аудиту, застосуванням онлайн-аналітики, опитувань громадської думки й медіамоніторингу (Міністерство закордонних справ України, 2023а). Отже, забезпечити виконання стратегії можливо за умови укріплення інституційної здатності до злагодженої та системної роботи, самоаналізу та прийняття коригуючих рішень, що висуває високі вимоги до кадрового та фінансового забезпечення.

Тож, затверджена Стратегія має всі передумови стати каталізатором якісного етапу української публічної дипломатії, забезпечивши гідну реакцію вітчизняної зовнішньої політики на геополітичний виклик посилення «Глобального Півдня» у поєднанні із сучасними комунікаційними практиками. Розширення мережі посольств, інституційний перехід від реактивної до проактивної комунікації, а також увага до формування локалізованих, багатомовних наративів дозволять підсилити м'яку силу України й зменшити асиметрію інформаційного впливу РФ в регіоні. Водночас, ключовими ризиками залишаються дефіцит людського капіталу зі знанням місцевих мов та потреба у сталій бюджетній підтримці. Водночас, Стратегія дозволяє реалізувати наявний потенціал для перетворення комунікативної складової зовнішньої політики на системний інструмент формування союзницьких мереж, економічного просування та реалізації символічної політики України в Африці.

Говорячи про оцінку вибудовування офіційного дискурсу, слід звернути увагу й на його організаційно-інституційне забезпечення, що уможливорює безпосередню комунікацію основних акторів. В плані практичної реалізації поживавлення комунікації, можна виокремити наступні напрями: 1) активна присутність вітчизняних дипломатів у інформаційному просторі країн їхньої акредитації, як комунікація зі широким колом урядовців, експертів, журналістів, так і публічні виступи у ЗМІ, в тому числі, скеровані на реагування на інформаційні загрози: пропагандистські акції країни-агресора (Пивоваров, 2023, с. 379-381); 2) комунікація з представниками африканських ЗМІ на трьох рівнях: а) зустрічей із Президентом України (Офіс Президента України, 2023), б) проведення престурів Міністра закордонних справ, представників вітчизняного депутатського корпусу (Міністерство закордонних справ України, 2024а); в) регулярні зустрічі із спеціальним представником України з питань Близького Сходу та Африки (Міністерство закордонних справ України, 2024б); 3) організація та проведення освітніх програм на рівні Дипломатичної академії України ім. Геннадія Удовенка при МЗС України (Міністерство закордонних справ України, 2023б); 4) взаємодія з європейськими партнерами України з метою узгодження стратегічних комунікацій з державами Африки і вироблення спільної позиції для протидії наявним загрозам (Міністерство закордонних справ України, 2023с).

Звертаючи увагу на ефективність здійснення комунікацій в рамках реалізації «Стратегії публічної дипломатії МЗС України» та діючих комунікаційних стратегій, слід зазначити, що вона все ще зберігає потенціал для покращення. До такого висновку спонукають як твердження вітчизняних дипломатів, акредитованих у африканських

країнах (Зуб, 2023; Пивоваров, 2023), так і результати щорічної незалежної оцінки іміджу та сприйняття країн у світі «The Anholt-Ipsos Nation Brands Index». Відповідно до наведених у звіті за 2023 рік даних, рейтинг привабливості України, суттєво знизився, що обумовлено, відповідно до звіту, зниженням показників за такими критеріями як «Governance» (показник що будується на критеріях «сприйняття компетентності та чесності уряду, його ставлення до громадян та поваги до їхніх прав, а також глобальній оцінці у сферах міжнародного миру та безпеки, захисту довкілля та скорочення бідності у світі») та «People» («загальна оцінка дружелюбності країни вимірюється тим, чи почувалися б респонденти бажаними гостями під час візиту до країни») (Ipsos, 2023a). Варті уваги й показники сприйняття російсько-української війни, представлені Ipsos. Зокрема, показники підтримки України у ПАР (єдиної африканської країни у звіті) показують помірні, якщо взагалі наявні успіхи вітчизняної публічної дипломатії в найбільшій країні Південної Африки. Можемо бачити закріплення настроїв дотримання нейтралітету щодо ймовірного військового втручання (77% проти), уникнення економічної підтримки України (79%), і не бажання стикатись із наслідками санкційної політики, в тому числі більшими цінами на паливе (згодних лише 45%) (Ipsos, 2023b).

Отже, дискурсивний ландшафт україно-африканської публічної дипломатії можемо представити на декількох рівнях його розгортання, кожен з яких характеризується відмінною динамікою та потребує подальшого розвитку задля забезпечення сталого просування публічної дипломатії України. Такий багаторівневий дискурс демонструє: на академічному рівні – поступове розширення тематичного репертуару досліджень із домінуванням трансдисциплінарного підходу, що поєднує гуманітарні та соціальні напрями досліджень; в експертному сегменті – кумулятивне зростання аналітичних ресурсів, однак із фрагментарною тематичною структурою; на фаховому рівні – поступову рефлексію власної діяльності і її представлення в публічному просторі, намагання вибудовування комунікації в країнах акредитації у вкрай несприятливих умовах і з обмеженнями у фінансуванні; у нормативному вимірі – стрімке нормативне закріплення напрямів та принципів мультиканальної комунікації, що контрастує з обмеженою фінансово-інституційною спроможністю їх упровадження і певними обмеженнями в формуванні широкої експертної дискусії щодо ініціатив основних акторів; у практичній площині – пошук нових форм взаємодії з представниками країн Африки, намагання залучити їх до інституціональної взаємодії в процесі вибудовування взаємовигідних міжнародних відносин. Отже, основний виклик полягає в синхронізації цих п'яти векторів для переходу від реактивної до проактивної моделі дискурсивної присутності України в Африці. Подальша реалізація ухвалених рішень, що закріплені в розглянутих нормативно-правових документах, необхідність їхнього коригування, з огляду на нові виклики, а також забезпечення експертизи ефективності поточної політики формують перспективу подальшого вивчення комунікаційних аспектів реалізації публічної дипломатії України в державах Африки.

Бібліографічний список

- Борділовська, О., 2023. Позиція Південно-Африканської Республіки як приклад ставлення нейтральних країн Глобального Півдня до російсько-української війни. *Національний інститут стратегічних досліджень*, [онлайн] 23 лютого. Доступно: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-02/230222_par-i-viyna-v-ukraini.pdf> [Дата звернення 07 квітня 2025].
- Борисфен Інтел, 2025. Африка (Категорія). [онлайн] 11 листопада. Доступно: <<https://bintel.org.ua/category/publication/regions/afrika/>> [Дата звернення 06 квітня 2025].

- Постанова Верховної Ради України Про Основні напрями зовнішньої політики України № 3360-ХІІ, 1993. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text>> [Дата звернення 6 квітня 2025].
- Зуб, О., 2023. Представляти Україну в Ефіопії. *Україна дипломатична. Науковий щорічник*, 24, с. 264-274.
- Кулеба, Д., 2022. Війна і нові горизонти України. Промова міністра закордонних справ України. *Офіційний портал Міністерства закордонних справ України*, [онлайн] 23 грудня. Доступно: <<https://mfa.gov.ua/news/promova-ministra-zakordonnih-sprav-ukrayini-dmitra-kulebi-na-konferenciyi-posliv-ukrayini>> [Дата звернення 06 квітня 2025].
- Кулеба, Д., 2023. Стратегічні орієнтири української зовнішньої політики. *Україна дипломатична. Науковий щорічник*, 24, с. 48-61.
- Міністерство закордонних справ України, 2021. Стратегія публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України 2021-2025. *Офіційний портал Міністерства закордонних справ України*, [онлайн] 26 березня. Доступно: <<https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97/public-diplomacy-strategy.pdf>> [Дата звернення 06 квітень 2025].
- Міністерство закордонних справ України, 2023а. Комунікаційна Стратегія «Україна - держави Африки». *Офіційний портал Міністерства закордонних справ України*, [онлайн] 30 грудня. Доступно: <<https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/strategiya-afrika-1.pdf>> [Дата звернення 06 квітня 2025].
- Міністерство закордонних справ України, 2023б. Україна продовжує підготовку дипломатичних кадрів для потреб країн Африки. *Офіційний портал Міністерства закордонних справ України*, [онлайн] 19 квітня. Доступно: <<https://mfa.gov.ua/news/ukrayina-prodovzhuje-pidgotovku-diplomaticnih-kadriv-dlya-potreb-krayin-afriki>> [Дата звернення 20 березня 2025].
- Міністерство закордонних справ України, 2023с. Україна та Німеччина обговорили взаємодію у сфері стратегічних комунікацій щодо Африки. *Офіційний портал Міністерства закордонних справ України*, [онлайн] 12 липня. Доступно: <<https://mfa.gov.ua/news/ukrayina-ta-nimechchina-obgovorili-vzayemodiyu-u-sferi-strategichnih-komunikacij-shchodo-afriki>> [Дата звернення 20 березня 2025].
- Міністерство закордонних справ України, 2024а. Завершився другий престур для африканських журналістів, який організувало Міністерство закордонних справ України. *Офіційний портал Міністерства закордонних справ України*, [онлайн] 26 листопада. Доступно: <<https://mfa.gov.ua/news/zavershivsya-drugij-prestur-dlya-afrikanskih-zhurnalistiv-yakij-organizuvalo-ministerstvo-zakordonnih-sprav-ukrayini>> [Дата звернення 21 березня 2025].
- Міністерство закордонних справ України, 2024б. Максим Субх провів зустріч із представниками провідних ЗМІ Південно-Африканської Республіки. *Офіційний портал Міністерства закордонних справ України*, [онлайн] 07 березня. Доступно: <<https://mfa.gov.ua/news/maksim-subh-proviv-zustrich-iz-predstavnikami-providnih-zmi-pivdenno-afrikanskoji-respubliki>> [Дата звернення 21 березня 2025].
- Офіс Президента України, 2023. Україна готова бути стратегічним партнером країн Африки – Володимир Зеленський під час спілкування з представниками африканських ЗМІ. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*, [онлайн] 15 листопада. Доступно: <<https://www.president.gov.ua/news/ukrayina->

- gotova-buti-strategichnim-partnerom-krayin-afriki-v-87041> [Дата звернення 05 квітня 2025].
- Паламарчук М. Гавриленко Н. Юлдашев Р. Яворська Г. Парахонський Б. Бобровицький А., 2020. Близький Схід та Північна Африка як сфера інтересів України. *Національний інститут стратегічних досліджень*, [онлайн] 01 липня. Доступно: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-07/e-book_orient_complete.indd_.pdf> [Дата звернення 06 квітня 2025].
- Пивоваров, Ю., 2023. Ініціатива тут за нами. *Україна дипломатична. Науковий щорічник*, 24, с. 378-390.
- Розпорядження Кабінету Міністрів України Про затвердження плану дій з реалізації Стратегії зовнішньополітичної діяльності України № 327-р, 2023. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-2023-%D1%80#n13>> [Дата звернення 15 березня 2025].
- Указ Президента України Стратегія зовнішньополітичної діяльності України № 448/2021, 2021. *Верховна Рада України*, [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/2021#Text>> [Дата звернення 15 березня 2025].
- Український інститут майбутнього, 2024. Росія в Африці: точки напруги та позиція Кремля. *Український інститут майбутнього*, [онлайн] 30 грудня. Доступно: <<https://uifuture.org/publications/rosiya-v-afryczy-tochky-naprugy-ta-rozyczya-kremlya/>> [Дата звернення 07 квітня 2025].
- Ipsos, 2023a. The Anholt-Ipsos Nation Brands Index. Press Release - Supplement Report (November 2023). *Ipsos*, [онлайн] 01 листопада. Доступно: <<https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2023-10/NBI-2023-Press-Release-Supplemental-Deck-December-23.pdf>> [Дата звернення 07 квітня 2025].
- Ipsos, 2023b. Реакція світу на війну в Україні. Опитування Global Advisor у 28 країнах (січень 2023). *Ipsos*, [онлайн] 01 січня. Доступно: <https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2023-01/ukr_Global%20Advisor%20-%20War%20in%20Ukraine%20-%20Jan%202023%20-%20Graphic%20Report.pdf> [Дата звернення 07 квітня 2025].

References

- Bordilovska, O., 2023.pozytsiia Pivdenno-Afrykanskoï Respubliky yak pryklad stavlennia neitralnykh krain Hlobalnoho Pivdnia do rosiisko-ukrainskoï viiny. *National Institute for Strategic Studies*, [online] 23 February. Available at: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-02/230222_par-i-viyna-v-ukraini.pdf> [Accessed 07 April 2025]. (in Ukrainian).
- Borysfen Intel, 2025. Africa (Category). *Borysfen Intel*, [online] 11 November. Available at: <<https://bintel.org.ua/category/publication/regions/afrika/>> [Accessed 06 April 2025]. (in Ukrainian).
- Ipsos, 2023a. The Anholt-Ipsos Nation Brands Index. Press Release - Supplement Report (November 2023). *Ipsos*, [online] 01 November. Available at: <<https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2023-10/NBI-2023-Press-Release-Supplemental-Deck-December-23.pdf>> [Accessed 07 April 2025]. (in English).
- Ipsos, 2023b. Reaktsiia svitu na viinu v Ukraini. Opytuvannia Global Advisor u 28 krainakh (January 2023). *Ipsos*, [online] 01 January. Available at: <<https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2023->

- 01/ukr_Global%20Advisor%20-%20War%20in%20Ukraine%20-%20Jan%202023%20-%20Graphic%20Report.pdf> [Accessed 07 April 2025]. (in Ukrainian).
- Kuleba, D., 2022. Viina i novi horyzonty Ukrainy. Promova ministra zakordonnykh sprav Ukrainy. *Official portal of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine*, [online] 23 December. Available at: <<https://mfa.gov.ua/news/promova-ministra-zakordonnih-sprav-ukrayini-dmitra-kulebi-na-konferenciyi-posliv-ukrayini>> [Accessed 06 April 2025]. (in Ukrainian).
- Kuleba, D., 2023. Strategic targets of Ukrainian foreign policy. *Diplomatic Ukraine. Scientific Yearbook*, 24, pp. 48-54. (in Ukrainian).
- Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, 2021. Stratehiia publichnoi dyplomatii Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy 2021-2025. *Official portal of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine*, [online] 26 March. Available at: <<https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97/public-diplomacy-strategy.pdf>> [Accessed 06 April 2025]. (in Ukrainian).
- Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, 2023a. Komunikatsiina Stratehiia «Ukraina - derzhavy Afryky». *Official portal of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine*, [online] 30 December. Available at: <<https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/strategiya-afrika-1.pdf>> [Accessed 06 April 2025]. (in Ukrainian).
- Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, 2023b. Ukraina prodovzhuie pidhotovku dyplomatychnykh kadriv dlia potreb krain Afryky. *Official portal of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine*, [online] 19 April. Available at: <<https://mfa.gov.ua/news/ukrayina-prodovzhuye-pidgotovku-diplomatchnih-kadriv-dlya-potreb-krayin-afriki>> [Accessed 20 March 2025]. (in Ukrainian).
- Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, 2023c. Ukraina ta Nimechchyna obhovoryly vzaemodiiu u sferi stratehichnykh komunikatsii shchodo Afryky. *Official portal of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine*, [online] 12 July. Available at: <<https://mfa.gov.ua/news/ukrayina-ta-nimechchina-obgovorili-vzayemodiyu-u-sferi-strategichnih-komunikacij-shchodo-afriki>> [Accessed 20 March 2025]. (in Ukrainian).
- Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, 2024a. Zavershyvsia druhyi prestur dlia afrykanskykh zhurnalistiv, yakyi orhanizovalo Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy. *Official portal of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine*, [online] 26 November. Available at: <<https://mfa.gov.ua/news/zavershivsyia-drugij-prestur-dlya-afrikanskikh-zhurnalistiv-yakij-organizovalo-ministerstvo-zakordonnih-sprav-ukrayini>> [Accessed 21 March 2025]. (in Ukrainian).
- Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, 2024b. Maksym Subkh proviv zustrich iz predstavnykamy providnykh ZMI Pivdenno-Afrykanskoi Respubliki. *Official portal of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine*, [online] 07 March. Available at: <<https://mfa.gov.ua/news/maksim-subh-proviv-zustrich-iz-predstavnikami-providnih-zmi-pivdenno-afrikanskoyi-respubliki>> [Accessed 21 March 2025]. (in Ukrainian).
- Office of the President of Ukraine, 2023. Ukraine is ready to be a strategic partner of African countries – Volodymyr Zelenskyy during a conversation with African media. *President of Ukraine. Official Website*, [online] 15 November. Available at: <<https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-gotova-buti-strategichnim-partnerom-krayin-afriki-v-87041>> [Accessed 05 April 2025]. (in Ukrainian).
- Palamarchuk M. Havrylenko N. Yuldashev R. Yavorska H. Parakhonskyi B. Bobrovytskyi A., 2020. Blyzkyi Skhid ta Pivnichna Afryka yak sfera interesiv Ukrainy. *National Institute for Strategic Studies*, [online] 01 July. Available at:

- <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-07/e-book_orient_complete.indd_.pdf> [Accessed 06 April 2025]. (in Ukrainian).
- Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy Pro Osnovni napriamy zovnishnoi polityky Ukrainy № 3360-XII, 1993. *Verkhovna Rada of Ukraine*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text>> [Accessed 06 April 2025]. (in Ukrainian).
- Pyvovarov, Y., 2023. We are taking initiative. *Diplomatic Ukraine. Scientific Yearbook*, 24, pp. 378-390. (in Ukrainian).
- Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro zatverdzhennia planu dii z realizatsii Stratehii zovnishnopolitychnoi diialnosti Ukrainy № 327-p, 2023. *Verkhovna Rada of Ukraine*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-2023-%D1%80#n13>> [Accessed 15 March 2025]. (in Ukrainian).
- Ukaz Prezydenta Ukrainy Stratehiia zovnishnopolitychnoi diialnosti Ukrainy № 448/2021, 2021. *Verkhovna Rada of Ukraine*, [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/2021#Text>> [Accessed 15 March 2025]. (in Ukrainian).
- Ukrainian Institute for the Future, 2024. Russia in Africa: Tension Points and the Kremlin's Position. *Ukrainian Institute for the Future*, [online] 30 December. Available at: <<https://uifuture.org/publications/rosiya-v-afryczy-tochky-naprugy-ta-pozycziya-kremlya/>> [Accessed 07 April 2025]. (in Ukrainian).
- Zub, O., 2023. Representing Ukraine in Ethiopia. *Diplomatic Ukraine. Scientific Yearbook*, 24, pp. 264-274. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 10.04.2025 р.

O. Mendrin

THE COMMUNICATIVE DIMENSION OF UKRAINE'S PUBLIC DIPLOMACY IN AFRICA

In recent years, Ukraine's diplomatic efforts to develop relations with the states of the African continent have noticeably intensified. This process, which has acquired a systemic character since 2022, reflects a strategic reconsideration of the African vector in Ukraine's foreign policy, conditioned by both the geopolitical challenges of Russian aggression and the ambition to integrate more fully into global political processes. The article examines the transformation of official (normative), expert, professional, and academic discourses of Ukraine's public diplomacy towards Africa, as well as analyzes key documents such as the «Strategy of Ukraine's Foreign Policy Activity» (2021), the «Communication Strategy Ukraine–African States» (2023), and other regulatory acts which establish the institutional frameworks for cooperation.

The academic discourse on this issue remains fragmented, as evidenced by the limited number of publications and dissertations. Nevertheless, there is a gradual expansion of the thematic spectrum, particularly through transdisciplinary studies combining historical, political, and economic approaches. Major research foci include the competition of international actors (EU, Russia, China) for influence in the region, Ukraine's strategic communications, and the reactions of African states to global conflicts, especially the Russian-Ukrainian war.

The expert discourse, represented by analytical think tanks (the National Institute for Strategic Studies, «Borysfen Intel», the «Ukrainian Institute for the Future»), centers on the priorities of Ukraine's foreign policy in Africa, notably economic diplomacy, countering

Russian disinformation, and building institutional ties. However, a lack of systemic coverage of these issues limits the potential for deep conceptualization of cooperation strategies.

The professional discourse, shaped by diplomats and Ministry of Foreign Affairs representatives, highlights the practical aspects of public diplomacy's implementation—through educational programs, media communication, and institutional initiatives. A critical element is engaging African media and opinion leaders to overcome Russian propaganda and create a positive image of Ukraine. Nevertheless, limited resources—both financial and human—hinder the full realization of these objectives.

The normative discourse has undergone a significant evolution: from Africa's peripheral status in Ukraine's 1990s foreign policy to a comprehensive approach enshrined in contemporary strategic documents. The «Communication Strategy Ukraine–African States» outlines six key domains: reputational, security, economic, humanitarian, cultural-value, and informational. At the same time, the absence of the African vector in the «Action Plan for the Implementation of the Strategy of Ukraine's Foreign Policy Activity» (2023) reveals certain discrepancies between declarations and their practical realization.

The practical discourse of public diplomacy is marked by the search for new interaction formats, particularly via digital platforms, educational exchanges, and cooperation with European partners. Nevertheless, findings from independent studies (such as «The Anholt-Ipsos Nation Brands Index») point to the limited effectiveness of these efforts, especially in building a positive image of Ukraine in Africa.

In conclusion, the further development of Ukrainian–African public diplomacy requires synchronization of five vectors: academic, expert, professional, normative, and practical. Key tasks include strengthening institutional capacity, ensuring stable funding, and achieving a deeper integration of the African direction into Ukraine's overall foreign policy strategy.

Keywords: *public diplomacy, communication strategy, international relations, public policy, strategic communication, Ukraine, Africa.*

УДК 323.14+323.28–047.88(477–25Одеса)

С. Пахоменко
І. Грідіна
К. Балабанов

ПОЛІТИКА ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ В УКРАЇНИ І РЕФЛЕКСІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ (ПРИКЛАД ОДЕСИ)

У статті досліджено практичні заходи з деколонізації в Україні в умовах повномасштабної війни з Росією, зокрема на прикладі міста Одеса як простору із суперечливим історичним і культурним контекстом, де перетинаються імперська, українська, радянська та пострадянська спадщина. Крізь призму поєднання постколоніальної теорії та теорії сек'юритизації та постструктуралістського дискурсивного аналізу у роботі показано, як українська держава і громадянське суспільство відповідають на агресію Кремля, здійснюючи демонтаж імперських і радянських символів, водночас перетворюючи деколонізацію на частину стратегії мнемонічної безпеки. Автор зосереджується на кейсі Одеси як прикладі конфлікту між антиколоніалізмом і локальними проявами гібридної історичної пам'яті. Особливу увагу приділено ролі органів місцевого самоврядування в цьому конфлікті і суперечностям між загальнонаціональною сек'юритизованою логікою та локальними формами спротиву, зумовленими культурною специфікою міста. Підкреслюється, що після 2022 року деколонізація набула рішучо антиколоніального спрямування, змістившись у бік домінування україноцентричного наративу, тоді як простір для гібридності історичної пам'яті суттєво звузився. При цьому Одеса виступає як приклад мнемонічної «фронди» де точиться боротьба між уніфікуючим державним баченням і локальними проявами гібридної ідентичності.

Ключові слова: деколонізація, політика пам'яті, сек'юритизація, антиколоніалізм, Одеса, міська рада, територіальна громада, збройна агресія, обласна державна (військова) адміністрація

DOI 10.34079/2518-1521-2025-16-41-125-141

Російсько-українська війна характеризується не тільки військовим протистоянням, а й значною інформаційною та ідеологічною боротьбою, в якій історичні наративи стали потужною зброєю. Кремль активно використовує «історичні» аргументи, щоб виправдати та легітимізувати свою агресію проти України. У своїх промовах Путін часто повторює, що Україна не має традицій державності, стверджує, що українці та росіяни є одним народом, і звинувачує Україну в симпатіях до нацизму (путин, 2022). Спроби України переосмислити або оновити свою інтерпретацію історії розглядаються Кремлем як ворожий акт, що ставить під сумнів «історичну правду», і, отже, підлягає покаранню (путин, 2022).

На тимчасово окупованих територіях ці ідеї реалізуються через знищення українських культурних пам'яток, зміни демографічного та символічного ландшафту та нав'язування російських історичних наративів (Pakhomenko, 2022; Российское историческое общество, 2025; Колебякина-Усманова та Казакова, 2023; Первомайськ. Info, 2022; Жук, 2022).

Реакція України проявляється в радикалізації та інтенсифікації практик декомунізації та дерусифікації. У сукупності ці процеси відповідають деколонізаційній

політичній та медійній риторики і легітимізуються відповідним законодавством (наприклад, «Законом України про переслідування та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні та деколонізацію топоніміки» від 2023 року) (Закон України № 317-VIII від 09.04.2015; Закон України № 3005-IX від 21.03.2023).

З одного боку, деколоніальний дискурс є особливо актуальним у контексті російсько-української війни, оскільки він дає глибше розуміння історичних коренів конфлікту, його сучасних проявів і відображає екзистенційний характер українського опору агресії – як боротьби за виживання нації, держави та ідентичності. З іншого боку, гостра риторика ЗМІ, радикалізація історичної політики та деколонізаційних практик створюють умови для домінування єдиного офіційного наративу, нівелювання тих елементів історичної пам'яті, що не вписуються в нього, а відтак, це породжує певний опір в тих територіальних громадах, які характеризуються специфікою і амбівалентністю історичного минулого.

Питання деколонізації історичної пам'яті в українському контексті безпосередньо пов'язане з теорією сек'юритизації, оскільки розуміння минулого в умовах конфлікту перетворюється на політично заряджений дискурс безпеки. Сек'юритизація і деколонізація в умовах російсько-української війни функціонують як паралельні, але взаємозалежні процеси – ланки одного ланцюга, які взаємно підсилюють одна одну.

В її основі лежить ідея, що пам'ять «повинна бути захищена» (Mälksoo, 2015). За Мальксоо, така інструменталізація пам'яті називається «мнемонічною безпекою», а будь-які законодавчі ініціативи, що закріплюють певну версію історичної «правди», слугують інструментами державного контролю над пам'яттю. Їхня мета – забезпечити впровадження «правильних» версій історичних наративів. Ці «правильні» версії конструюються штучно, залежно від характеру екзистенційної загрози. Кожен оборонний наратив є контрнاراتивом до концепцій, висунутих деструктивним наративом. Саме на цьому ґрунті виникає сек'юритизація «делегітимізованих» ворогом (опонентом) національного історичного наративу, національних міфів, героїв і символів (Mälksoo, 2015).

Проте, я вважаю, що цей процес не зводиться лише до оборонної реакції. Він водночас є актом деколонізації, оскільки з цього сек'юритизованого наративу свідомо вилучаються елементи імперського і радянського минулого, яке дедалі частіше визнається колоніальною спадщиною. Сек'юритизація й деколонізація стають взаємопідживлюваними: що жорсткіше російський дискурс делегітимує українську ідентичність, то рішучішою стає українська відповідь – у формі радикальнішого очищення історичної пам'яті. Ця відповідь постає у рамках антиколоніалізму, який функціонує як форма самозахисту (Törnquist-Plewa and Yurchuk, 2019).

Антиколоніалізм означає не лише протистояння колоніалізму, а вивищення національних цінностей над універсальними імперськими; це не просто заперечення колоніалізму, а схвалення протилежного. Принципово важлива риса антиколоніалізму – наслідування структур мислення та письма колоніалізму, тобто він здобуває полемічної виразності й політичної заангажованості «шляхом прямого успадкування структур колоніалізму» (Kolesnyk, 2024).

Саме з цієї перспективи Торнквіст-Плева і Юрчук визначили амбівалентність політики пам'яті в Україні після Революції Гідності 2013 – 2014 рр. (до широкомасштабного вторгнення – прим. авт.) Аналізуючи два сюжети політики пам'яті – Другу Світову війну і діяльність українських націоналістичних організацій – ОУН і УПА, автори виокремлюють як елементи антиколоніальності (впровадження націоналістичної візії) так і гібридності (залишки радянського наративу), т. зв. «третього простору» (Törnquist-Plewa and Yurchuk, 2019).

Метою цієї статті є з'ясування характеру та викликів української політики деколонізації в умовах повномасштабної війни з Росією, зосереджуючи увагу на кейсі Одеси. - простору з особливим історичним і культурним контекстом, де перетинаються українська імперська, радянська та пострадянська спадщина.

Випадок Одеси є показовим для суперечливого розуміння деколонізації як з боку уряду так і з боку суспільства. З одного боку, місто стало мішенню російських ракет з самого початку вторгнення. З іншого боку, у XIX та на початку XX століття воно було одним з центрів російської економіки і імперської культури, саме цією культурою просякнутий публічний простір Одеси, що в свідомості певної частини містян і є історичним «обличчям» міста.

Історія Одеси є важливою складовою не лише українського, але й ширшого постімперського історичного дискурсу. Одеса з часу свого формального заснування в 1794 році постає об'єктом ідеологічного переосмислення, де точка конфлікту – це інтерпретація її походження, ролі у формуванні імперського простору та місця в національній історії України. Традиційно офіційною датою заснування міста вважається 2 вересня 1794 року – день, коли за указом російської імператриці Катерини II почалося будівництво порту (Natkovich, S., 2016, p. 853). Сучасні українські дослідники, зокрема історик Євген Маціборко, доводить, що ця дата є радше елементом імперського міфу, сформованого в XIX столітті з метою легітимації російського контролю над регіоном. У цьому контексті історик Апполон Скальковський навмисно пов'язав дату заснування Одеси з днем коронації Миколи I, створивши символічну прив'язку до династичної спадкоємності імперської влади (Історик піддав сумніву імперську версію дати заснування Одеси, 2022).

Насправді територія сучасної Одеси була заселена задовго до 1794 року. Ще з XV століття тут існував порт Хаджибей, що згадується в архівних документах 1415 року. У XVIII столітті він був османським форпостом, який у 1789 році під час російсько-турецької війни був захоплений російськими військами під командуванням Хосе де Рібаса. Лише в 1795 році на мапах офіційно з'являється назва «Одеса», що на думку українських істориків також свідчить про штучність імперської «дати народження» міста (Бачинська, Вегерчук та Самойлов, 2012). Вони вважають, що російський наратив «заснування» Одеси був спрямований на символічне стирання попередньої історії регіону та утвердження його як чистого аркуша імперського проекту (Richardson, 2005, p. 13-16).

Тим не менш, слід визнати, економічне і соціокультурне обличчя Одеси формувалося під домінуючим впливом російського імперського впливу. Одеса дуже швидко стала важливим стратегічним і культурно-економічним центром імперії. У 1819 році вона отримала статус порто-франко, що стимулювало інтенсивну торгівлю та приплив іноземного капіталу (Natkovich, 2016). Управлінська еліта міста формувалася здебільшого з вихідців із Західної Європи: герцог де Рішельє, граф Ланжерон тощо. Ці постаті сприяли модернізації міста за західноєвропейськими зразками, що лише підсилювало образ Одеси як «вікна до Європи» на південних кордонах імперії. Російська влада активно інвестувала в інфраструктуру, архітектуру, освіту та культуру Одеси, розвиваючи її як опорний пункт імперського впливу на півдні. Імперський дискурс представив Одесу як зразковий простір «цивілізаторської місії» Росії, де досягнення модерності було можливим лише завдяки присутності імперії (Richardson, 2017, p. 3-6).

Але з іншого боку, цей наратив суттєво спрощує реальну історію міста, ігноруючи його мультикультурну ідентичність та зв'язки з українським культурним простором. Одеса з самого початку була мозаїкою національностей – українців, євреїв, росіян, греків, болгар, італійців, німців, поляків, вірмен, татар (Городілов та Громович, 2023).

Така етноконфесійна строкатість створила підґрунтя для особливого урбаністичного типу – міста з унікальною мовною, побутовою та культурною традицією. Саме в цьому контексті формувався так званий «одеський міф» – образ міста як території свободи, гумору, життєрадісності, підприємливості й самоіронії (Kabanen, 2023.). Його активно транслювали в літературі, театрі та кінематографі, й хоча багато в чому цей образ був експортований у межах радянської культурної політики, він виростав із реальної міської повсякденності.

Важливо зазначити, що значна кількість уродженців Одеси відіграла помітну роль у формуванні російської імперської та пізніше радянської культури. Мова йде, зокрема, про таких постатей, як Ісак Бабель, Леонід Утьосов, Костянтин Паустовський, Михайло Жванецький, Ілля Ільф і Євген Петров. Їхній доробок формувався в умовах домінування російської мови та культури, і вони часто самі себе ідентифікували в межах загальноросійського або радянського культурного простору. Багато одеситів дотепер вважають цих діячів частиною локальної ідентичності, вбачаючи в них втілення одеського типу інтелігенції – дотепного, інтернаціонального, ексцентричного. Однак у межі сучасного українського історико-культурного дискурсу така спадщина трактується як вияв російського колонізаторського впливу, коли Одеса – замість бути повноцінним українським містом – «вливалася» в імперську культуру, працюючи на її розширення та культурну гегемонію. Це створює напругу між ностальгійним образом «старої Одеси» та сучасним переосмисленням історичного наративу в постколоніальному контексті.

Попри спроби імперської русифікації, в Одесі ще з кінця XIX століття активно діяли українські інтелектуали. Тут у 1905 році виникла перша українська «Просвіта», в місті виходили українські газети, проводилися театральні вистави українською мовою (Herlihy, 2019, p. 74-82). Таким чином, Одеса не була лише «російським містом» на Чорному морі, а простором, у якому виявлялися і розвивалися українські національні ідеї. З Одесою пов'язані життя і творчість видатних фігур загальноукраїнського наративу. До міста щосезону навідувалась Леся Українка, а у перші десятиліття радянської влади тут працювали кінорежисер Олександр Довженко, письменник Юрій Яновський режисер та драматург Лесь Курбас. Втім, і за комуністичних часів, і навіть десятиліття української незалежності українська візія Одеси залишалася на маргінесі, а українські історичні і культурні діячі майже не були представлені у мнемонічному ландшафті міста, де домінував імперсько-радянський сентимент (Большакова, 2025).

Складне переплетення сюжетів і наративів історії міста доповнюється специфічною етномовною структурою. Одеса – яскравий приклад не збіг етнічної і мовної ідентичностей. Сучасна етнічна структура міста залишається надзвичайно строкатою. За переписом 2001 року (останній на цей час офіційний перепис населення в Україні), українці становили близько 62% населення, росіяни – приблизно 29%, євреї, болгари, молдовани, вірмени, греки, гагаузи та представники інших національностей склали решту (Одеса в цифрах, 2025). Тим не менш у мовному сенсі, за тим же переписом, понад 85% мешканців Одеси вказували російську як рідну мову (Одеса в цифрах, 2025). Проте в останнє десятиліття, зокрема після повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році, українська мова суттєво посилила свої позиції в освіті, медіа, культурі та публічному просторі (Зубар та Голда, 2023). Хоча мовна політика і динаміка розвитку мовної ситуації не входять до питань цього дослідження, зазначимо, що мовна українізація вважається промодернізаційною політикою деколонізації однією із заповорок переформатування ідентичності міста у бік україноцентричності.

Втім така політика напштовхується на потужний контрнاراتивний спротив в якому не все пов'язане з російським і радянським є чужим і іншим, а деякі елементи

імперського нарративу позиціонуються як власні, притаманні специфічній одеській ідентичності

При цьому, Одеса, де вплив комунізму не настільки проник у свідомість переважно орієнтованої на приватну власність та торгівлю масу одеситів, досить легко відмовилась від частини комуністичних маркерів ще у 1990-х роках, перебуваючи у дещо несподіваний спосіб суголосно з західними областями України. Але місце комуністичним пам'ятникам та назвам найчастіше поставали російсько-імперські, що позиціонувалося як відтворення «справжньої» історії міста і активно підтримувалося і навіть зініціювалося міською владою. В руслі російського імперського нарративу діяли навіть ті представники місцевого самоврядування, що належали до українських національно центричних партій. Так, мер Одеси у 1994 – 1998 та 2005 – 2010 р., єврей за походженням Едуард Гурвіц, близький до партії Народний Рух України ініціював встановлення пам'ятника Катерині II у місті (Петков та ін., 2024).

Враховуючи слабку присутність комуністично-радянського сентименту декомунізаційні закони 2015 р. не спричинили серйозного зіткнення конкуруючих нарративів (націоцентричного і радянського) саме на основі їх змісту і сенсу. Декомунізація тоді служила скоріше прикриттям політичного протистояння між виборною міською радою і органом центральної влади – обласною державною адміністрацією (HORNET-INFO, 2025).

Але після початку повномасштабної збройної агресії і прийняття «деколонізаційного» закону 2023 р. мнемонічна боротьба є сутністю конкуруючих візій одеської ідентичності – або за допомогою сек'юритизації і антиколоніального націоналізму вона буде вписана в українськоцентричний нарратив або збереже певні елементи амбівалентності.

Акторами першої візії виступає держава у вигляді Українського Інститут національної пам'яті, обласна державна (військова) адміністрація і ряд громадських організацій – «Одесі 600, «Не робить мені нерви», «Деколонізація. Одеса» тощо. Головна ідея позбавлення російської спадщини має виражений безпековий характер і обґрунтовує делегітимізацію російського нарративу з позицій сек'юритизації. За словами активіста деколонізаційного руху, юриста Артема Карташова: «У час, коли Росія офіційно проголошує, що її кордони – «там, де російська мова й культура», ідентичність кожного українського міста перестає бути символічною. Це – питання національної безпеки. Російська мова, культура, «пам'ять» і «традиції» вже давно не є просто елементами «м'якої сили» – це маркери територій, на які Кремль претендує у своєму неоімперському проєкті» (Карташов, 2025).

При чому обґрунтування деколонізаційного підходу в Одесі з боку місцевих прихильників деколонізаційного дискурсу є навіть більш акцентованою на сек'юритизацію і антиколоніалізм ніж на центральному рівні, хоча і не виходить за рамки діючого законодавства. Вочевидь, це пов'язане з глибоким вкоріненням імперської історичної пам'яті, що за логікою антиколоніального націоналізму потребує радикального очищення. До того ж, неодноразові заяви Кремля про Одесу як історично російське місто зумовлюють підвищення градусу антиколонізаційної риторики і дій (Harward et al., 2025).

У цьому плані показовим є роз'яснення логіки деколонізації, у спеціальному довіднику «Герої одеських вулиць», що його підготувала військова адміністрація і в якому міститься пояснення кожного випадку перейменування (Петков та ін., 2024). По-перше, автори маркують імперський і радянський періоди історії Одеси не тільки як колоніальні, але і як окупаційні. Втім, така характеристика не є присутньою, ані в українському законодавстві, ані в загальноукраїнському деколонізаційному дискурсі. По

друге, в довіднику українська деколонізація пов'язується із світовим антиколоніальним рухом з посиланням на боротьбу Азії і Африки проти імперського поневолення. По-третє, автори, вони ж актори деколонізації, однозначно пов'язують вибір тих локальних персоналій для увічнення їх у топонімічному просторі з їх участю та внеском в українське державотворення, українську незалежність, культуру, самосвідомість, або ж боротьбою з імперським або радянським режимом (Петков та ін., 2024).

«Деколонізація – це тотальне переформатування свідомості українців від малоросійськості, меншовартості на глибинні українські сенси, – вважає Олександр Музичко, історик, один із авторів довідника, член топонімічної групи з перейменування при Одеській обласній (військовій) адміністрації (Філіпова, 2025).

Акцентованим є увічнення пам'яті сучасних українських воїнів, уродженців Одеси, або дотичних до нього, що загинули у боротьбі з російською збройною агресією (Петков та ін., 2024). З одного боку, це додає моральної обґрунтованості і ваги процесу деколонізації, а з іншого допомагає позбавитися домінуючого героїчного наративу 2 світової війни в його радянському вияві. В рамках цього напрямку антиколоніальних зусиль перейменуванню або демонтажу підлягають об'єкти, названі на честь радянських військових, які хоча і доклалися до вигнання з Одеси нацистських загарбників, але займали високі посади у радянській військово-політичній ієрархії, тобто представників радянського генералітету, що загалом відповідає букві деколонізаційного закону. З інших пам'ятників воїнам Радянської Армії прибирається радянська символіка, найчастіше це комуністичні зірки (Intent, 2025).

Також згідно з логікою місцевих авторів деколонізації, яка слідує відповідному закону бекграунд причетності до радянських спецслужб або вихваляння радянського ладу слугує аргументом для усунення з публічного простору ряду персон, які посідають помітне місце у одеській культурній матриці ХХ ст. – Бабеля, Паустовського, Жванецького тощо (Пленчук та Стрельцова, 2025). Згідно ж цієї логіки промоція імперської політики і роль маркера імперського колонізаційного впливу унеможливають присутність російського поета Олександра Пушкіна в мнемонічному ландшафті міста. І хоча пам'ятник Пушкіну був визнаний об'єктом культурної спадщини і за законом не підлягав деколонізації, активісти домоглися виключення його, а також пам'ятника князю Воронцову з офіційного Державного реєстру нерухомих пам'яток культурної спадщини національного значення (Кушнір, 2023).

Пояснюючи таку завзятість своїх зусиль актори деколонізації наполягають на тому, що топонімія та пам'ятники – це найвища форма вшанування і пов'язаний з Одесою літературний доробок або історичний внесок не може переважити проведення імперської політики або боротьбу з українською незалежністю на початку ХХ ст. чи глорифікацію і виправдання тоталітарних режимів (Петков та ін., 2024). Тому хоча місце в історії Одеси і Катерини II, і Воронцова і Жванецького визнається, але воно має буде представлене не в топоніміці та меморіалізації, а в бібліотеках, музеях, підручниках «Бо ми будемо Україну, яка відстоює українські інтереси та мову, хоча в топоніміці ми врахували і представників інших національностей, неукраїнських, для яких рідна мова була, наприклад, не українська. Але ці люди обов'язково мали бути прихильними до України (Голда та Гаврилова, 2024).

В той же час деколонізація не торкнулася діячів-іноземців, що займали посади в імперській адміністрації і проводили імперську політику. Яскравий приклад – це пам'ятник Дюку Ришельє. Незважаючи на його зв'язок з Російською імперією, прихильники деколонізації вважають, що його можна адаптувати до сучасної української наративи, прямо вказуючи, що в цьому сенсі закон можна інтерпретувати вільно, підкреслюючи внесок Ришельє в розвиток європейської культури в місті. Хоча,

насправді, справа в тому, що пам'ятник Дюку – це візитна картка Одеса, настільки впізнавано місце пам'яті, що навіть, якщо б його прототип в реальності і насаджував русифікацію, навряд чи в цьому випадку варто було б суворо дотримуватися букви закону. Більш того, коли з початком великої війни постало питання про захист пам'ятника, волонтери швидко зібрали кошти на його охорону, називаючи його «нашим герцогом». Для багатьох одеситів він перестав асоціюватися з російським імперіалізмом, а став символом місцевої ідентичності (The Economist, 2024). Це приклад того, як частина імперської спадщини була інтегрована в місцевий український дискурс без втрати історичної глибини. Втім, кейс Ришельє, це скоріше виключення з правила, що пояснюється його непересічною вагою у свідомості одеситів і іноземним походженням прототипа.

Справа в тому, що не тільки Ришельє, але й ряд інших представників одеського імперського наративу, як і загалі той російсько імперський міф, який складався протягом двох століть, сприймаються частиною одеситів як природний базис локальної ідентичності. Тому опозиція антиколоніальному проекту в Одесі виглядає потужнішою ніж в інших містах і вдається до зворотної сек'юритизації власної візії історичного минулого. Акторами цього контрнративу є Одеська міська рада та ряд місцевих активістів. Міська рада намагалася діяти через логіку амбівалентності. З одного боку, міська рада у відповідності із законом перейменувала два райони міста, 210 вулиць та провулків, десять топонімічних об'єктів – алеї, сквери, площі та меморіали – отримали нові назви. Було проведено демонтаж 18 пам'ятників, присвячених встановленню радянської влади, діячам російської історії й культури, зокрема «засновникам Одеси», Леніну, Фрунзе, Дмитрію Донському, Пушкіну, по два – Горькому і Карлу Марксу, сім – Суворову (Плетенчук, 2024).

З іншого боку, вона пропонувала давати вулицям нейтральні назви і намагалася залишити в публічному просторі міста певні елементи пов'язані з імперсько-радянським наративом, які є важливим, на її погляд, для одеської культурної спадщини. Це стало приводом для критики з боку прихильників повної ліквідації імперського фокусу одеської минувшини, які бачили в цьому свідоме затягування деколонізації, спробу зберегти колоніальні елементи в камуфльованій формі, і ігнорування україноцентричного наративу. Ярослава Різникова, представниця Одеської обласної адміністрації висловила розчарування з приводу деяких пропозицій, які обласна влада вже отримала від органів місцевого самоврядування. На її думку, процес дерусифікації та деколонізації – слушний момент для увічнення українських діячів, але натомість з'являються численні "лісові, морські, сонячні, затишні" тощо (Одеська обласна державна адміністрація, 2024). Ця позиція пояснюється акторами деколонізації таким чином: «Будь-які абстракції утворюють сутнісну порожнечу, яка обов'язково буде заповнена, і з огляду на історію століть російсько-українських відносин, навіть після нашої перемоги росія не полишить спроб впливати на наше середовище, у тому числі монументальне та топонімічне» (Петков та ін., 2024).

Ситуація загострилася після того як функції змін публічного простору перейшли до Одеської державної військової обласної адміністрації, яка діяла в руслі антиколоніалізму. Комісія Обласної державної військової адміністрації не проводила громадських слухань, а рішення про демонтаж пам'ятників Пушкіну і Бабелю стали основними тригерами суперечки двох «таборів» і зумовило дії по сек'юритизації пам'яті вже з боку противників деколонізації. Вони звернулися з відкритим листом до ЮНЕСКО і до Президента України, з проханням призупинити «несвоєчасний демонтаж культурної спадщини» і відкласти ці процеси до мирного часу, коли буде можливість проводити широкі експертні обговорення та здійснювати громадський контроль (Piliavsky et al.,

2022). І апелюючи до того, що пам'ятники Пушкіну і Бабелю знаходяться в історичному центрі Одеси, який включений до списку об'єктів світової культурної спадщини UNESCO (UNESCO, 2025).

На думку противників деколонізації, Пушкін для Одеси так само важливий, як герцог Ришельє. Саме тут він розпочав роботу над «Євгенієм Онегіним» і пов'язав себе з римським поетом Овідієм, вигнаним до Понту. Тому його творчість і присутність у міському ландшафті є не тільки спадщиною Росії, а й частиною культурної матриці Одеси (Гусєв, 2025).

Ця суперечка вийшла на сторінки іноземних медіа. Так журнал Економіст опублікував розлогу статтю про підводні камені одеської деколонізації. В статті дві опонуючі сторони були названі «ультранационалістами» та «космополітами», є доволі спрощеною і некоректною характеристикою, адже позиції опонентів більш складні і неоднозначні. Питання про пам'ятники Одеси та перейменування вулиць не можна зводити до конфлікту між прихильниками українського націоналізму та космополітизму чи ба більше – російського імперіалізму, оскільки в дебатах беруть участь і багато інших груп. Навіть серед проукраїнських мешканців Одеси існують різні інтерпретації національного наративу, причому деякі наголошують на праві місцевої громади обирати своїх героїв, оскільки це конституційно закріплене право на самоврядування (Гусєв, 2025).

Помірковані опоненти деколонізації закликають до збереження «культурного коду» міста – символів багатонаціонального минулого, літературної спадщини, а також виступають за перенесення пам'ятників у музейний простір, а не їх знищення. Одеський історик Кирило Ліпатов є одним із прихильників концепції «незручного минулого». У цьому контексті він посиляється на проблемні питання міської історії, які існують у кожному урбанізованому ландшафті і не завжди вписуються в нову національну наратив. У своїх публічних виступах та фахових коментарях Кирило Ліпатов демонструє критичну позицію щодо нинішніх деколонізаційних процесів в Одесі, наголошуючи на їхній фрагментарності, кулуарності та реактивності. Ліпатов підкреслює, що важливі архітектурні об'єкти, які є частиною історичного ансамблю, не можна демонтувати без усвідомлення їхнього значення у міському культурному ландшафті. Водночас він визнає важливість деколонізаційних ініціатив, але застерігає від презентизму – історіографічного підходу, що трактує минуле крізь призму сучасних цінностей (Большакова, 2025).

Радикальніша опозиція – серед яких міський голова Труханов, журналіст Леонід Штекель вдаються до звинувачень опонентів у культурній революції. Штекель обурюється тим, що перейменовували вулиці, названі на честь письменників, які входили до Одеської школи: Катаєв, Бабель, Паустовський, Ільф і Петров. «Звісно, вони були дуже неоднозначними. Але вибачте, будь ласка, вся Українська спілка письменників – це все люди, які мали перед собою такий багаж, таку шафу зі скелетами, що там можна цілий цвинтар зробити» (Стасюк, 2025).

Тобто, в контексті Одеси проявляється вся складність застосування антиколоніальної практики. З одного боку у сучасної України відбувається зміна позицій: наратив, який раніше був субальтерним – україноцентричний, – тепер вибудовує нову гегемонію, тоді як імперський (і загалом, російський) дискурс опиняється в позиції захисту і маргіналізації. Проте, в Одесі імперський наратив має глибоку вкоріненість у локальній пам'яті, зокрема серед певної частини одеситів, для яких образи Пушкіна, Бабеля та ін. є не символами колоніального панування, а частиною культурної ідентичності міста. Одеський випадок демонструє перетворення політики на антагонізм – коли відмінність між позиціями не сприймається як легітимна, а як ворожа.

У гегемонічному проєкті деколонізації відбувається чітке окреслення меж прийнятного і «свого»: російське, імперське – це інше, що має бути викреслено. Водночас противники деколонізації вибудовують контргегемонічний дискурс, що також претендує на істинність, закликаючи до збереження «справжньої» Одеси як багатонаціонального космополітичного утворення. Це створює конфігурацію, де не існує нейтрального «центру» – обидві сторони претендують на гегемонію і відмовляють одна одній у праві на легітимне бачення історії.

Треба відзначити, що обидві сторони використовують один і той самий наратив про мультикультурність Одеси як центральний у своїй аргументації. Кардинально різні трактовки міфу про мультикультурність Одеси доповнюються однаковим бажанням залучити національні меншини на свій бік і позиціонувати себе як виразників їхньої мнемонічної позиції.

Противники деколонізації вважають, що вона витіснить пам'ять про мультикультурний характер міста (часто посиляються на те, що Бабель, Жванецький, Ільф і Петров та ін. були євреями і оспівували єврейський колорит Одеси). Як зауважує журналістка Антоніна Полетті твори Бабеля прославили місто як центр багатонаціональної культури, описавши єврейське гетто, грубіянських контрабандистів і мистецьку богему, де співіснували люди різних мов і віросповідань. На її думку, відмова від такого культурного коду може призвести до спрощення історії та втрати туристичної привабливості, адже саме «одухотворені нариси Бабеля» зробили Одесу відомою на весь світ (Тіравський, 2025).

Їхні опоненти твердять, що за фасадом апеляцій до мультикультурності часто приховується прагнення зберегти домінування російської культури, яке усталилося в радянську добу. Актори деколонізації вважають, що саме вони просувають у наратив мультикультурності, намагаючись вести історію міста з турецького порту Хаджибей (попередник Одеси), перейменовуючи топонімічні об'єкти на честь одеситів різного етнічного походження – кримських татар Номана Челебіджіхана, засновника Кримськотатарської Республіки, Решата Умерово героя сучасної російсько-української війни, євреїв – Шалом-Алейхема, Караванського, Жаботинського, Ройтбрута (Стасюк, 2025).

Сергій Гуцалюк, представник Українського Інституту національної пам'яті протиставляючи радянсько – імперську і українську ідентичність, дещо безапеляційно вважає, що саме українська вбирає в себе й ідентичності тих народів, що проживали і проживають на цій території (Філіпова, 2025).

Міф про мультикультурність з одного боку має об'єднуючий потенціал, він передбачає можливість для постколоніального осмислення і створення певних форм гібридної мнемополітики. Втім, засадниче протиріччя завдань акторів деколонізації – інтегрувати регіональну пам'ять у загальноукраїнський гранд-наратив і тим самим об'єднати українців, зі збереженням специфіки мультикультурності (Большакова, 2025) і противників деколонізації – залишити тісний зв'язок регіональної пам'яті з імперським минулим часто приводить до того обидві сторони використовують цей міф для посилення своїх антагоністичних наративів.

Фактором підживлення антагонізму є сама сфера найбільш виразного застосування деколонізації – топоніміка. Це те, що відома українська літературознавиця Тамара Гундорова іронічно назвала «топонімічна деколонізація», яка не порушує сутнісних питань і візій майбутнього України і не сприяє його осмисленню (Ukrainer Q, 2025).

Видалення маркерів із простору саме по собі не змінює свідомості. Так само й зміни у свідомості не завжди призводять до усунення цих маркерів вважає філософія

Оксана Довгополова, закликаючи до діалогічного осмислення минулого (Філіпова, 2025). На думку Кирила Ліпатова, осмислена робота з колективною пам'яттю має відбуватися у форматі діалогу, відкритих обговорень і культурного переосмислення. Такий підхід, є продуктивнішим за спробу просто «зачистити» простір від дискусійних символів, не надаючи альтернативи або платформи для переосмислення (КУРС, 2024).

У серпні 2024 року громадська організація «Деколонізація Одеси», підтримана громадськими інтелектуалами, такими як Петро Померанцев та Ярослав Грицак, провела масштабне соціологічне опитування мешканців Одеси, щоб з'ясувати ставлення громади до ініціатив центрального уряду з деколонізації (Odesa Business Club, 2024). Опитування виявило розгубленість одеської громади перед викликами деколонізації, незважаючи на прихильність міста до єдності України та державного суверенітету. Станом на 2024 рік одеська громада все ще не знала, як поводитися зі спадщиною радянської епохи. Лише 7,5% мешканців Одеси підтримують рух деколонізації. Водночас імперські символи є однаково непопулярними серед мешканців міста – лише трохи більше 8% визнають важливість Російської імперії у створенні міста. Позиція більшості є показовою, хоча й не переважає: понад 58% мешканців Одеси визнають усі історичні епохи однаково важливими для міста (Odesa Business Club, 2024).

Таким чином, Одеса є яскравим прикладом зіткнення державної стратегії «антиколоніалізму» та місцевих контекстів. У той час як держава прагне видалити імперські і радянські наративи з публічного простору, гібридна історія міста, з її переплетеними українськими, імперськими, радянськими та мультикультурними впливами, що охоплюють століття, створює внутрішні суперечності.

Бібліографічний список

- HORNET-INFO, 2025. 5.2. *Одеса. Період 2000 – 2014. Одеса: культура, історія, етно-групи* [онлайн]. Доступно: <<https://www.hor.net.ua/en/odesa-a-little-history/odesa-8e/>> (Дата звернення: 13.06.2025).
- Бачинська, О.А., Вегерчук, С.М. та Самойлов Ф.О., 2012. *Історія Одеси і Одещини: (кінець XVIII ст. – 1914 р.): історико-краєзнавчий нарис*. Одеса: Астропринт.
- Большакова, А., 2025. Саботаж чиновників, деколонізація через спротив. Як Одеса звільняється від російського міфу – репортаж. *Українська правда*. [онлайн]. Доступно: <<https://www.pravda.com.ua/articles/2025/01/22/7494675/>> (Дата звернення: 13.06.2025).
- Голда, О. та Гаврилова, Н., 2024. «У чому винні Бабель та Паустовський?»: інтерв'ю з істориком про перейменування в Одесі. *Суспільне Одеса*. [онлайн]. Доступно: <https://suspilne.media/odesa/809133-u-comu-vinni-babel-ta-paustovskij-intervu-z-istorikom-pro-perejmenuvanna-v-odesi/> (Дата звернення: 13.06.2025).
- Городілов, О. та Громович, У. 2023. Чи перетвориться Одеса на Хаджибей? Делікатна деколонізація. *Український кризовий медіа-центр*. [онлайн]. Доступно: <<https://uchoose.uacrisis.org/chy-peretvorytsya-odesa-na-hadzhybej-delikatna-dekolonizatsiya/>> (Дата звернення: 13.06.2025).
- Гусев, Г., 2025. Свій чужий Пушкін. «Бабель» сфотографував усі місця в Одесі, де мають прибрати пам'ятники (у тому числі Бабелю) – та розпитав громадських діячів, що вони думають про деколонізацію їхнього міста. *Бабель*. [онлайн]. Доступно: <<https://babel.ua/texts/114508-sviy-chuzhiy-pushkin-babel-sfotografuvav-usi-miscya-v-odesi-de-mayut-pribrati-pam-yatniki-v-tomu-chisli-babelyu-ta-rozpitav-gromadskih-diyachiv-shcho-voni-dumayut-pro-dekolonizaciyu-jihnego-mista>> (Дата звернення: 13.06.2025).

- Жук, Т., 2022. Спроба стерти пам'ять нації. Як окупанти в Маріуполі знищують частку історії України. *Східний варіант*. [онлайн]. Доступно: <<https://v-variant.com.ua/article/okupanty-v-mariupoli-znyshchuiut-istoriiu/>> (Дата звернення: 13.06.2025).
- Закон України Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки № 317-VIII від 09.04.2015. *Верховна Рада України* [онлайн]. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19?lang=en#Text>> (Дата звернення: 13.06.2025).
- Закон України Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії № 3005-IX від 21.03.2023. *Верховна Рада України* [онлайн]. Доступно: <https://ips.ligazakon.net/document/t233005?an=&ed=0000_00_00&dtm=&le=>> (Дата звернення: 13.06.2025).
- Зубар, Д. та Голда, О., 2023. Більше половини жителів Одещини вважають українську мову рідною – дослідження. *Суспільне Одеса* [онлайн]. Доступно: <<https://suspilne.media/odesa/415236-bilse-polovini-ziteliv-odesini-vvazaut-ukrainsku-movu-ridnou-doslidzenna/>> (Дата звернення: 13.06.2025).
- UACrisis, 2022. *Історик піддав сумніву імперську версію дати заснування Одеси* [онлайн]. Доступно: <<https://uacrisis.org/uk/istoryk-piddav-sumniv-u-impersku-versiyu-daty-zasnuvannya-odesy>> (Дата звернення: 13.06.2025).
- Карташов, А., 2025. Усередині гібридної війни. Як Одесі вийти з пастки міфу про «город з історією». *Дзеркало тижня*. [онлайн]. Доступно: <<https://zn.ua/ukr/UKRAINE/useredini-hibridnoji-vijni-jak-odesi-vijti-z-pastki-mifu-pro-horod-s-istorijej.html>> (Дата звернення: 13.06.2025).
- КУРС, 2024. *Кирило Ліпатов: Як змінюється Одеса в час війни – мова, ідентичність, деколонізація*. [онлайн відео]. Доступно за адресою: <<https://www.youtube.com/watch?v=MYhcSgnr8qk>> (Дата звернення: 13.06.2025).
- Колебякина-Усманова, Е. та Казакова, Д., 2023. Россия должна предложить не мировую революцию, а бунт. *Бизнес онлайн – Новости Казани* [онлайн]. Доступно: <<https://www.business-gazeta.ru/article/586475>> (Дата звернення: 13.06.2025).
- Кушнір, М., 2023. Скульптури Пуншкіну, Воронцову та Суворову на Одещині виключили з держреєстру пам'яток національного значення. *Суспільне Одеса* [онлайн]. Доступно за адресою: <<https://suspilne.media/odesa/614631-skulpturi-puskinu-voroncovu-ta-suvorovu-na-odesini-viklucili-z-derzreestru-pamatok-nacionalnogo-znacenna/>> (Дата звернення: 13.07.2025).
- Российское историческое общество, 2025. *Наши приоритеты* [онлайн]. Доступно: <<https://historyrussia.org/proekty/nashi-prioritety.html>> (Дата звернення: 13.06.2025).
- Одеса в цифрах, 2025. *Офіційний сайт міста Одеса* [онлайн]. Доступно за адресою: <https://omr.gov.ua/ua/odessa/data/#> (Дата звернення: 13.06.2025).
- Петков, Д., Карташов, А., Музичко, О., Гончарук, Т., Різнікова, Я. та Шишко, О., 2024. Герої одеських вулиць. *Довідник щодо реалізації Закону України «Про засудження і заборону пропаганди російської імперської політики в Україні та деколонізацію топонімії» на території міста Одеси*. Одеса.
- Пленчук, Д. та Стрельцова, С., 2025. Жванецький, Бабель, Ільф: культурна спадщина, чи імперська пропаганда? Що каже УІНП. *Суспільне Одеса* [онлайн]. Доступно: <https://suspilne.media/odesa/999231-zvaneckij-babel-ilf-kulturna-spadsina-ci-imperska-propaganda-so-kaze-uinp/> (Дата звернення: 13.06.2025).

- Плетенчук, Д., 2024. Деколонізація Одеси та області: підбиття підсумків і новий етап', *Суспільне Одеса* [онлайн]. Доступно за адресою: <https://suspilne.media/odessa/750423-dekolonizacia-odesi-ta-oblasti-pidbitta-pidsumkiv-i-novij-etap/> (Дата звернення: 13.06.2025).
- Одеська обласна державна адміністрація, 2024. *Про процес декомунізації та деколонізації Одещини* [онлайн відео]. Доступно: <https://www.facebook.com/watch/?v=982172196834532> (Дата звернення: 13.06.2025).
- Путин, В., 2022. Обращение Президента Российской Федерации. *Президент россии* [онлайн]. Доступно за адресою: <http://kremlin.ru/events/president/news/67828> (Дата звернення: 13.06.2025).
- Первомайськ. Info, 2022. *Російські окупанти почали боротьбу з книгами, бібліотеками, пам'ятками культури* [онлайн]. Доступно: <http://www.pervomaisk.info/?p=18686> (Дата звернення: 13.06.2025).
- Odesa Business Club, 2024. *Сприйняття Одеси та її основні міфи*. [онлайн]. Доступно за адресою: <https://www.scribd.com/document/783019880/%D0%A0%D0%B5%D0%B7%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8-%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%94%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%8C-%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%96-%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8-%D0%9B%D0%B8%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D1%8C2024> (Дата звернення: 13.06.2025).
- Стасюк, І., 2025. Деколонізація в Одесі: чому їй опираються і чи справді вона знищить «мультикультурність». *Хмарочос* [онлайн]. Доступно за адресою: <https://hmarochos.kiev.ua/2025/02/06/dekolonizacziya-v-odesi-chomu-yij-opuyayutsya-i-chy-spravdi-vona-znyshhyt-multykulturnist/> (Дата звернення: 13.06.2025).
- Тіравський, В., 2025. В Одесі громадські діячі виступили проти перейменування вулиць і демонтажу пам'ятників радянської доби. *Foreign Ukraine* [онлайн]. Доступно за адресою: <https://foreignukraines.com/2025/05/20/in-odessa-public-figures-spoke-out-against-the-renaming-of-streets-and-the-dismantling-of-soviet-era-monuments/> (Дата звернення: 13.06.2025).
- Філіпова, О., 2025. Деколонізація по одеськи. Як цивілізовано вирішити проблеми і виклики, пов'язані зі імперським і радянським минулим? *Чорноморські новини*, [онлайн]. Доступно: <https://chornomorka.com/archive/22531/a-171323.html> (Дата звернення 13.06.2025).
- Ukraïner Q, 2025. *Що Європа думає про Україну насправді. Гундорова пояснює*. [онлайн відео]. Доступно: https://www.youtube.com/watch?v=N6BL_Jp2Gzg (Дата звернення: 13.06.2025).
- Harward, C., Evans, A., Olmsted, J., Sobieski, J. and Kagan, F. W., 2025. Russian Offensive Campaign Assessment. *ISW*. June 30, 2025 [online]. Available at: <https://www.understandingwar.org/background/russian-offensive-campaign-assessment-june-30-2025> (Accessed: 13.06.2025).
- Herlihy, P., 2019. *Odessa Recollected: The Port and the People*. Boston: Academic Studies Press. DOI: 10.1515/9781618117373.
- Kabanen, I., 2023. From Odessa to «Little Odessa»: Migration of Food and Myth. *Open Cultural Studies*, 7(1). DOI: 10.1515/culture-2022-0188.

- Kolesnyk, I., 2024. Anticolonialism. Postcolonialism. Ukraine (Methodological Essay). *Ukrains'kij istorichnij žurnal*, 4(577), pp. 173-192. DOI: 10.15407/uhj2024.04.173.
- Mälksoo, M., 2015. Memory Must Be Defended: Beyond the Politics of Mnemonical Security. *Security Dialogue*, 46(3), pp. 221-237. DOI: 10.1177/0967010614552549.
- Natkovich, S., 2016. Odessa as «Point de Capital»: Economics, History, and Time in Odessa Fiction. *Slavic Review*, 75(4), pp. 847-871. DOI: 10.5612/slavicreview.75.4.0847.
- Pakhomenko, S., 2022. Geschichte als «Waffe»? Russlands Instrumentalisierung der Erinnerungskultur im Zuge des Angriffskrieges gegen die Ukraine. *Ukraine-Analysen*, 270, pp. 2-5. DOI: 10.31205/UA.270.01.
- Piliavsky, A. et al., 2022. *UNESCO open letter for Ode(s)sa* [online]. Available at: <https://docs.google.com/document/d/1e16lTKRqUPdFCFSdx4J3K2oOvVUwEJQ6vwZtmVD6gzo/edit?addon_store&pli=1&tab=t.a30ac0lf5ql9> (Accessed: 13.06.2025).
- Richardson, T., 2005. Walking Streets, Talking History: The Making of Odessa. *Ethnology* 44(1), pp. 13-33. DOI: 10.2307/3773957.
- Richardson, T., 2017. *Kaleidoscopic Odessa : History and Place in Contemporary Ukraine*. Toronto: University of Toronto Press. DOI: 10.3138/9781442688438.
- The Economist, 2024. *Cancel culture in Ukraine. What happens in Odessa will shape what kind of country Ukraine becomes.* [online]. Available at: <<https://www.economist.com/christmas-specials/2024/12/19/cancel-culture-in-ukraine>> (Accessed: 13.06.2025).
- UNESCO, 2025. *The Historic Centre of Odesa*. [online]. Available at: <<https://whc.unesco.org/en/list/1703>> (Accessed: 13.06.2025).
- Törnquist-Plewa, B. and Yurchuk, Y., 2019. Memory Politics in Contemporary Ukraine: Reflections from the Postcolonial Perspective. *Memory Studies* 12(6), pp. 699–720. DOI: 10.1177/1750698017727806.
- Intent, 2025. *Vandalism of Rodion Malinovskyi Monument Reflects Anti-Russian Sentiment in Odesa*. [online]. Available at: <<https://intent.press/en/news/society/2025/vandalism-of-rodion-malinovskyi-monument-reflects-anti-russian-sentiment-in-odesa/>> (Accessed: 13.06.2025).

References

- Bachynska, O.A., Vegerchuk, S.M. and Samoylov, F.O., 2012. *Istoriia Odesy i Odeschyny (kinets XVIII st.–1914 r.): istoryko-kraieznavchyi narys [History of Odessa and the Odessa region: (late 18th century – 1914): historical and local history essay]*. Odesa: Astroprint (in Ukrainian).
- Bolshakova, A., 2025. Sabotazh chynovnykiv, dekolonizatsiia cherez spryt [Sabotage by officials, decolonization through resistance. How Odesa is freeing itself from the Russian myth – report]. *Ukrainska Pravda*. Available at: <https://www.pravda.com.ua/articles/2025/01/22/7494675/> [Accessed 13 May 2025]. (in Ukrainian)
- Filipova, O., 2025. Dekolonizatsiia po odesky. Yak tsyvilizovano vyrishyty problemy i vyklyky, pov'iazani z imper'skym i radians'kym mynuly [Decolonization in Odessa. How to solve the problems and challenges associated with the imperial and Soviet past in a civilized way?]. *Chornomorski novyny* [online]. Available at: <https://chornomorka.com/archive/22531/a-171323.html> [Accessed 13 May 2025]. (in Ukrainian).
- Golda, O. and Gavrylova, N., 2025. U chomu vynni Babel ta Paustovskyi?: intervju z istorykom pro perejmenuvannia v Odesi [“What are Babel and Paustovsky to blame for?": an interview with a historian about the renaming in Odessa]. *Suspilne Odesa*. Available at:

- <<https://suspilne.media/odesa/809133-u-comu-vinni-babel-ta-paustovskij-intervu-z-istorikom-pro-perejmenuvanna-v-odesi/>> [Accessed 13 May 2025] (in Ukrainian).
- Gorodilov, O. and Gromovych, U., 2025. Chy peretvorytsia Odesa na Khadzhibey? [Will Odesa turn into Hadzhibey? Delicate decolonization] *Ukrainskyi Kryzovyi Media-Tsentr*. Available at: <https://uchoose.uacrisis.org/chy-peretvorytsya-odesa-na-hadzhibej-delikatna-dekolonizatsiya/> [Accessed 13 May 2025]. (in Ukrainian).
- Gusev, H., 2025. Svii chuzhyi Pushkin. «Babel» sfotografuvav usi mistisia v Odesi, de maiut prybraty pamiatnyky (u tomu chysli Babeliu) – ta rozpytav hromadskykh diiachiv, shcho vony dumaiut pro dekolonizatsiiu yikhnoho mista [A stranger's Pushkin. "Babel" photographed all the places in Odessa where monuments are to be removed (including those to Babel) - and asked public figures what they think about the decolonization of their city]. *Babel*. Available at: <<https://babel.ua/texts/114508-sviy-chuzhiy-pushkin-babel-sfotografuvav-usi-miscya-v-odesi-de-mayut-pribrati-pam-yatniki-v-tomu-chisli-babelyu-ta-rozpityav-gromadskih-diyachiv-shcho-voni-dumayut-pro-dekolonizatsiiu-jihnogo-mista>> [Accessed 13 May 2025]. (in Ukrainian).
- Harward, C., Evans, A., Olmsted, J., Sobieski, J. and Kagan, F. W., 2025. Russian Offensive Campaign Assessment. *ISW*. June 30, 2025 [online]. Available at: <<https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-june-30-2025>> (Accessed: 13 May 2025).
- Herlihy, P., 2019. *Odessa Recollected: The Port and the People*. Boston: Academic Studies Press. DOI: 10.1515/9781618117373.
- HORNET-INFO, 2025. 5.2. *Odesa. Period 2000 – 2014. Odesa: kultura, istoriia, etno-hrupy* [5.2. *Odesa. Period 2000 – 2014. Odesa: culture, history, ethnic groups*]. [online]. Available at: <<https://www.hor.net.ua/en/odesa-a-little-history/odesa-8e/>> (Accessed: 13 May 2025) (in Ukrainian).
- Intent, 2025. *Vandalism of Rodion Malinovskiy Monument Reflects Anti-Russian Sentiment in Odesa*. [online]. Available at: <<https://intent.press/en/news/society/2025/vandalism-of-rodion-malinovskiy-monument-reflects-anti-russian-sentiment-in-odesa/>> (Accessed: 13 May 2025).
- Kabanen, I., 2023. From Odessa to «Little Odessa»: Migration of Food and Myth. *Open Cultural Studies*, 7(1). DOI: 10.1515/culture-2022-0188.
- Kartashov, A., 2025. Useredyni hibrydnoi viiny [Inside the Hybrid War. How Odessa Can Escape the Trap of the Myth of a “City with History”]. *ZN.ua*. Available at: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/useredini-hibrydnoji-vijni-jak-odesi-vijti-z-pastki-mifu-pro-horod-s-istorijej.html> [Accessed 13 May. 2025]. (in Ukrainian).
- Kolebyakina-USmanova, E. and Kazakova, D., 2023. Rossiya dolzhna predlozhit' ne mirovuyu revolyutsiyu, a bunt [Russia must offer not a world revolution, but a rebellion]. *Biznes Online – Novosti Kazani* [online]. Available at: <https://www.business-gazeta.ru/article/586475> [Accessed 13 May 2025]. (in Ukrainian).
- Kolesnyk, I., 2024. Anticolonialism. Postcolonialism. Ukraine (Methodological Essay). *Ukrains'kij istorichnij zhurnal*, 4(577), pp. 173-192. DOI: 10.15407/uhj2024.04.173.
- KURS, 2024. *Kyrylo Lipatov: Yak zminiuietsia Odesa v chas viiny* [Kyrylo Lipatov: How Odesa changes during wartime – language, identity, decolonization]. [online video] Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=MYhcSgnr8qk> [Accessed 13 May 2025].
- Kushnir, M., 2025. Skulptury Pushkinu, Vorontsovu ta Suvorovu na Odeshchyni vykliuchyly z derzhreestru [Sculptures of Punshkin, Vorontsov, and Suvorov in the Odessa region were excluded from the state register of monuments of national importance]. *Suspilne Odesa*. [online]. Available at: <https://suspilne.media/odesa/614631-skulpturi-puskinu->

- voroncovu-ta-suvorovu-na-odesini-viklucili-z-derzreestru-pamatok-nacionalnogo-znacenna/ [Accessed 13 May 2025]. (in Ukrainian).
- Mälksoo, M., 2015. Memory Must Be Defended: Beyond the Politics of Mnemonical Security. *Security Dialogue*, 46(3), pp. 221-237. DOI: 10.1177/0967010614552549.
- Natkovich, S., 2016. Odessa as «Point de Capital»: Economics, History, and Time in Odessa Fiction. *Slavic Review*, 75(4), pp. 847-871. DOI: 10.5612/slavicreview.75.4.0847.
- Odesa Business Club, 2024. Spryiniattia Odesy ta yii osnovni mify [Odesa Business Club and its basic myths] [online]. Available at: <<https://www.scribd.com/document/783019880/%D0%A0%D0%B5%D0%B7%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8-%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%94%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%8C-%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%96-%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8-%D0%9B%D0%B8%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D1%8C2024>> (Дата звернення: 13 May 2025). (in Ukrainian).
- Odesa v tsyfrakh, 2025. *Odesa City Council* [online]. Available at: <https://omr.gov.ua/ua/odessa/data/#> [Accessed 13 May 2025]. (in Ukrainian).
- Odeska oblasna derzhavna administratsiia, 2024. Pro protses dekomunizatsii ta dekolonizatsii Odeschyny [On the process of decommunization and decolonization of the Odessa region] [online video]. Available at: <https://www.facebook.com/watch/?v=982172196834532> [Accessed 13 May 2025]. (in Ukrainian).
- Pakhomenko, S., 2022. Geschichte als «Waffe»? Russlands Instrumentalisierung der Erinnerungskultur im Zuge des Angriffskrieges gegen die Ukraine. *Ukraine-Analysen*, 270, pp. 2-5. DOI: 10.31205/UA.270.01.
- Pervomaisk. Info, 2022. *Rosiiski okupanty pochaly borotbu z knyhamy, bibliotekamy, pam'iatkamy kultury* [Russian occupiers have begun a fight against books, libraries, and cultural monuments] [online]. Available at: <http://www.pervomaisk.info/?p=18686> [Accessed 13 May 2025]. (in Ukrainian).
- Petkov, D., Kartashov, A., Muzychko, O., Honcharuk, T., Riznikova, Ya. and Shyshko, O., 2024. Heroi odeskykh vulyts [Heroes of Odessa streets]: Dovidnyk shchodo realizatsii Zakonu Ukrainy «Pro zasudzhennia i zaboronu propagandy rosiiskoi imper'skoi polityky v Ukraini ta dekolonizatsiiu toponimii» na terytorii mista Odesy. Odesa. (in Ukrainian).
- Piliavsky, A. et al., 2022. *UNESCO open letter for Ode(s)sa* [online]. Available at: <https://docs.google.com/document/d/1el6lTKRqUPdFCFSdx4J3K2oOvVUwEJQ6vwZtmVD6gzo/edit?addon_store&pli=1&tab=t.a30ac0lf5ql9> (Accessed: 13 May 2025).
- Plenchuk, D. and Streltsova, S., 2025. Zhvanetskyi, Babel, Ilf: kulturna spadshchyna chy imperska propahanda? [Zhvanetsky, Babel, Ilf: cultural heritage or imperial propaganda? What does the UINP say?] *Suspilne Odesa*. Available at: <https://suspilne.media/odessa/999231-zvaneckij-babel-ilf-kulturna-spadsina-ci-imperska-propaganda-so-kaze-uinp/> [Accessed 13 May 2025]. (in Ukrainian).
- Pletenchuk, D., 2025. Dekolonizatsiia Odesy ta oblasti [Decolonization of Odessa and the region: summing up and a new stage]. *Suspilne Odesa*. Available at: <https://suspilne.media/odessa/750423-dekolonizacia-odesi-ta-oblasti-pidbitta-pidsumkiv-i-novij-etap/> [Accessed 13 May 2025]. (in Ukrainian).

- Putin, V., 2022. Obrashchenie Prezidenta Rossiiskoi Federatsii [Address by the President of the Russian Federation]. *President of Russia* [online]. Available at: <http://kremlin.ru/events/president/news/67828> [Accessed 13 May 2025]. (in Russian).
- Richardson, T., 2005. Walking Streets, Talking History: The Making of Odessa. *Ethnology* 44(1), pp. 13-33. DOI: 10.2307/3773957.
- Richardson, T., 2017. *Kaleidoscopic Odessa : History and Place in Contemporary Ukraine*. Toronto: University of Toronto Press. DOI: 10.3138/9781442688438.
- Rossyiskoe ystorycheskoe obshchestvo, 2025. Nashi priority [Our priorities]. [online]. Available at: <https://historyrussia.org/proekty/nashi-priority.html> [Accessed 13 May 2025]. (in Russian)
- Stasiuk, I., 2025. Dekolonizatsiia v Odesi: chomu yii opyrayutsia i chy spravdi vona znyshchyt 'multykulturnist' [Decolonization in Odessa: Why is it being resisted and will it really destroy "multiculturalism"?]. *Khmarochos* [online]. Available at: <https://hmarochos.kiev.ua/2025/02/06/dekolonizaciya-v-odesi-chomu-yij-opyrayutsya-i-chy-spravdi-vona-znyshchyt-multykulturnist/> [Accessed 13 May 2025]. (in Ukrainian).
- The Economist, 2024. *Cancel culture in Ukraine. What happens in Odessa will shape what kind of country Ukraine becomes.* [online]. Available at: <https://www.economist.com/christmas-specials/2024/12/19/cancel-culture-in-ukraine> (Accessed: 13 May 2025).
- Tiravskiy, V., 2025. V Odesi hromadski diiachi vystupyly proty pereimenuvannia vulyts i demontazhu pam'iatnykh radians'koi doby [In Odessa, public figures spoke out against the renaming of streets and the dismantling of Soviet-era monuments]. *Foreign Ukraine* [online]. Available at: <https://foreignukraines.com/2025/05/20/in-odessa-public-figures-spoke-out-against-the-renaming-of-streets-and-the-dismantling-of-soviet-era-monuments/> [Accessed 13 May 2025]. (in Ukrainian).
- Törnquist-Plewa, B. and Yurchuk, Y., 2019. Memory Politics in Contemporary Ukraine: Reflections from the Postcolonial Perspective. *Memory Studies* 12(6), pp. 699–720. DOI: 10.1177/1750698017727806.
- UACrisis, 2022. *Istoryk piddav sumnivu impersku versiiu daty zasnuvannia Odesy* [Historian casts doubt on imperial version of Odessa's founding date]. [online]. Available at: <https://uacrisis.org/uk/istoryk-piddav-sumnivu-impersku-versiyu-daty-zasnuvannya-odesy> (Accessed: 13 May 2025). (in Ukrainian).
- Ukraïner Q, 2025. Shcho Yevropa думає про Україну насправді. Hundorova poiasniue [What Europe really thinks about Ukraine. Gundorova explains] [online]. Available at: https://www.youtube.com/watch?v=N6BL_Jp2Gzg [Accessed 13 May 2025]. (in Ukrainian).
- UNESCO, 2025. *The Historic Centre of Odesa*. [online]. Available at: <https://whc.unesco.org/en/list/1703> (Accessed: 13 May 2025).
- Zakon Ukrainy Pro zasudzhennia komunistychnoho ta natsional-sotsialistychnoho (natsystskoho) totalitarnykh rezhymiv v Ukraini ta zaboronu propagandy yikh symboliky № 317-VIII від 09.04.2015 [Law of Ukraine On the condemnation of communist and national socialist (Nazi) totalitarian regimes in Ukraine and the prohibition of propaganda of their symbols No. 317-VIII of 09.04.2015]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19?lang=en#Text> [Accessed 13 May 2025]. (in Ukrainian).
- Zakon Ukrainy Pro zasudzhennia ta zaboronu propagandy rosiiskoi imper'skoi polityky v Ukraini i dekolonizatsiiu toponimii № 3005-IX від 21.03.2023 [Law of Ukraine On the condemnation and prohibition of the propaganda of Russian imperial policy in Ukraine and the decolonization of toponymy No. 3005-IX of 03/21/2023] *Verkhovna Rada*

- Ukrainy, [online]. Available at: https://ips.ligazakon.net/document/t233005?an=&ed=0000_00_00&dtm=&le= [Accessed 13 May 2025]. (in Ukrainian).
- Zhubar, D. and Golda, O., 2023. Bil'she polovyny zhyteliv Odeschchyny vvazhaiut ukrains'ku movu ridnoiu – doslidzhennia [More than half of Odessa region residents consider Ukrainian their native language – study]. *Suspilne Odesa* [online]. Available at: <https://suspilne.media/odesa/415236-bilse-polovini-ziteliv-odesini-vvazaut-ukrainsku-movu-ridnou-doslidzenna/> [Accessed 13 May 2025]. (in Ukrainian).
- Zhuk, T., 2022. Sproba sterty pam'iat natsii. Yak okupanty v Mariupoli znyshchuiut chastku istorii Ukrainy [Спроба стерти пам'ять нації. Як окупанти в Маріуполі знищують частку історії України]. *Skhidnyi variant* [online]. Available at: <https://v-variant.com.ua/article/okupanty-v-mariupoli-znyshchuiut-istorii/> [Accessed 13 May 2025]. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 30.04.2025р.

S. Pakhomenko
I. Gridina
K. Balabanov

DECOLONISATION POLICY IN UKRAINE AND REFLECTIONS OF THE TERRITORIAL COMMUNITY (THE CASE OF ODESSA)

This article examines practical measures for decolonisation in Ukraine in the context of full-scale war with Russia, using the example of the city of Odessa as a space with a controversial historical and cultural context, where imperial, Ukrainian, Soviet and post-Soviet legacies intersect. Through the prism of postcolonial theory, securitisation theory and poststructuralist discursive analysis, the article shows how the Ukrainian state and civil society are responding to the Kremlin's aggression by dismantling imperial and Soviet symbols, while at the same time turning decolonisation into part of a mnemonic security strategy. The author focuses on the case of Odesa as an example of the conflict between anti-colonialism and local manifestations of hybrid historical memory. Particular attention is paid to the role of local self-government bodies in this conflict and the contradictions between the nationwide securitised logic and local forms of resistance determined by the cultural specificity of the city. It is emphasised that after 2022, decolonisation took on a decidedly anti-colonial direction, shifting towards the dominance of a Ukrainian-centric narrative, while the space for hybridity in historical memory has narrowed significantly. At the same time, Odesa serves as an example of a mnemonic 'frond' where a struggle is taking place between a unifying state vision and local manifestations of hybrid identity.

Keywords: decolonisation, memory politics, securitisation, anti-colonialism, Odesa, city council, territorial community, armed aggression, regional state (military) administration

УДК: 651.4(477)"192/193"(045)

N. Salnikova,

K. Tryma

**THE INSTITUTE FOR THE RATIONALIZATION OF MANAGEMENT AS
AN ELEMENT OF UKRAINIAN POLITICAL SYSTEM**

The article deals with topical issues of the characteristics of the organization of recordkeeping management in Ukraine in the early 1930s. This issue is outlined in the scientific historiography in a small number of publications, therefore it makes sense to revise this problem, as during the 1920s-1930s as a result of the active development of the scientific organization of recordkeeping performance there was accumulated a lot of significant actual materials. The preconditions of foundation and main directions of activities of one of the leading scientific institutes in Ukraine, the Institute for the Rationalization of Management are explored. The peculiarities of establishment of the Institute under the lack of unified forms of work with the documents, rules of their storage and registration are considered in the paper. The prominent role of the Institute for the Rationalization of Management in the establishment of a unified system of state recordkeeping performance in the Soviet institutions was proved as well as the basic principles of the state recordkeeping work such as simplicity, clarity, efficiency and accuracy of performance were recognized. The role of the Institute in the system of scientific research organizations of the Soviet Union is shown. The Institute for the Rationalization of Management played a key role in the process of establishment of the unified standards for document usage and the general principles of recordkeeping management. The role of the Institute for the Rationalization of Management in the training of innovative personnel by founding the PhD training program and organizing a permanent school for the training of managers is highlighted. The cooperation of the Institute for the Rationalization of Management with other scientific institutes and organizations and state authorities, in particular with the People's Commissariat of the Workers 'and Peasants' Republic and the People's Commissariat of Education, are analyzed. The main functions and, respectively, achievements of the Institute are detailed, among them: development of a methodology for streamlining management; development of a system of innovative measures for control units; the training of innovative personnel, as well as the organization of applied research in industrial enterprises, state farms, collective farms and other institutions. The reasons for the liquidation of the Institute for the Rationalization of Management are analyzed.

Key words: organization of recordkeeping performance, the Institute for the Rationalization of Management, rationalization, Scientific Organization of Labor (NOP).

DOI 10.34079/2518-1521-2025-16-41-142-150

There are numerous issues of the history of the records management in Ukraine, which requires an examination. The study of the activities carried out by the scientific institutions concerning the development and improvement of recordkeeping performance and the generalization of their experience in document management in the course of the 1920-1930s. The rich experience gained during this period is extremely complex and controversial. It is related to overcoming the difficulties and shortcomings in creative work, which, due to its innovative character, was not without some miscalculations.

According to the fact that the processing and, most importantly, the critical analysis of these issues became possible only in recent decades, the activities carried out by the scientific

institutions, in particular, the history of recordkeeping during the 1920s and 1930s, was considered in a small number of academic papers. These are, in particular, the works of such scholars as Ya. Z. Livshyts, S.N. Ikonnikov, N.S. Kostynska, S.G. Kuleshov, M.I. Dodonova, M.V. Larin, D.I. Solskyi and others. Some aspects of the history of recordkeeping in Ukraine are described during different periods are described in the worked of the abovementioned scientists. At the same time, it should be noted that during the 1920-1930s, in view of the active development of the scientific organization of managerial work and record keeping, a rather considerable factual material was accumulated. It formed the foundation to create specialised literature: about hundreds of the works dedicated to record-keeping theme.

All abovementioned is a reason to carry out an examination and critical analysis of them by virtue of peculiarities of recordkeeping management during the specified period.

Therefore, the article is aimed to study the preconditions for the creation and the trends of the activities carried out by one of the leading scientific institutions in Ukraine, which is directly related to the development and improvement of the organization of recordkeeping management in the Soviet institutions of Ukraine during the 1920-1930s.

The Institute for the Rationalization of Management was a research institution in Ukraine, formed on the basis of the former All-Ukrainian Institute of Labor, which actually had been functioning since 1921 (Труды Всеукраинского института труда, 1923). The establishment and activities of these institutions was preceded by the certain events in the life of society and the requirements established by the government to the administration of the state and to the functions performed by Soviet institutions.

During the first years of the Soviet period, the problem of the establishment and development of the state apparatus of management was referred to the creation of a new Soviet recordkeeping as an important component of this apparatus. As the recordkeeping during the 1920-1930s was incoordinate, the lack of unified forms of work with the documents and rules for their receipt and storage, the issue of simplifying the state apparatus was of primary importance.

On March 22, 1921, during the meeting of the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR, N.A. Skrypnik, the People's Commissariat of State Control of USSR, was instructed to urgently work out a draft resolution on the creation of a special commission to deal with bureaucracy, state cuts, and increase in labor productivity in the Soviet institutions (Бісри ВУЦБК, 1921). Already on March 23, 1921, in accordance with the decision of the Presidium of the All-Ukrainian Central Executive Committee, it was announced about the creation of the Commission for the simplification of the Soviet apparatus, which included, inter alia, the unification of clerical work.

The Commission was involved in the development of a unified management system for all Soviet institutions: the relations between institutions were studied as well as the possibility of merging some of them, or the complete elimination of them in case if they perform parallel activities, the recordkeeping procedures in the institutions, etc. One of the tasks of the Commission was the publication of special legislative and administrative acts collections, reference books, historical and other outlines.

In order to accomplish these tasks, on May 12, 1921 during the meeting the Commission established two sub-committees: on the state accounting and state recordkeeping, headed by M.I. Rzhhevuskyi and high-qualified specialists in recordkeeping management: A.G. Doppelmayer, P.I. Atphonskyi, V.G. Goncharenko (ЦДАВО України, ф.1/2/124, арк. 2).

Both subcommissions began their service on July 1, 1921, but in September the state accounting subcommittee was liquidated because of the lack of labor productivity and the lack of positive results in its work. The Subcommittee on State Clerical Work continued to work.

The Commission on the simplification of the Soviet apparatus affiliated with the All-Ukrainian Central Executive Committee began its work from examination of the Soviet institutions. They studied the activities of People's Commissariats of Justice, Education, Social Security, Labor, Foreign Trade, Internal Affairs and the Workers' and Peasants' Inspectorates (RCI, RABKIN). In some central establishments, for example, in the General Office of the All-Ukrainian Central Executive Committee (1921), the US system of record keeping was introduced, which included the use of two journals: input and output documentation. Despite the simplicity of the system, it was not distributed in other institutions of the republic, which used numerous magazines and registers (the People's Commissariat of Finance, the People's Commissariat of Internal Affairs, and the People's Commissariat of Railway).

To create a unified system of state office work in the Soviet institutions, the basic principles of which were simplicity, clarity, efficiency and accuracy of performance, the Commission established forms of stationery books, journals, forms of documents and blanks. Considerable attention was paid to the establishment of the system for monitoring the implementation of documents, their storage in order to facilitate reference work. In addition, the Subcommittee on State Recordkeeping has developed the «Regulations on People's Commissariats», which had to be used as the basis for creating specific provisions for each of them. With the help of these tools the scope of the duties and rights of employees was sufficiently included. The same provision was developed for the state institutions located in the province (ЦДАВО України, Ф. 1, арк.1).

The results of the survey hold by the Commission of the Soviet institutions were disclosed in the report presented by M.I. Rzhnevskiy about the work of the Commission during August-September 1921. The Report specified that the common disadvantages that negatively affected the activities carried out by the institutions were, among other things, almost complete lack of control over the proper recordkeeping performance and low productivity (ЦДАВО України, Ф. 1, арк.13). The lack of instructions to regulate the relations between central and provincial institutions caused to delays in the work, and the variety of forms and methods of recordkeeping in different institutions led to the violation of the rules of work. In addition to the lack of a unified system for working with documents, the quality of recordkeeping performance was also poor.

In addition to practical measures, the Subcommittee on State Administration worked on theoretical development of recordkeeping and generalization of foreign experience. On behalf of the Subcommittee A.F. Yevtikheev compiled a collection of papers presented during the World Congress «Review of administrative management in the most important states of Europe». Other members of the Subcommittee for the study and implementation of the decimal classification have translated from the foreign languages the work «On the implementation of the decimal classification in administrative management», «Code of Administrative Procedure Law, adopted by the World Congress on Administrative Sciences in Brussels», «Report on Administrative Methods of Activity», and others. The prepared materials were intended for the first issue of the «Labor Commission», which was aimed to widely inform the public about the problems of recordkeeping in the early years of Soviet state.

In order to improve the state of recordkeeping, the plan for the improvement of the qualification of the Soviet workers was developed by the Subcommittee on the state recordkeeping. In accordance with the plan, the short-term courses were established (ЦДАВО України, Ф.1, арк.7). Subsequently, in order to implement this plan, the Commission increased attention to the training of senior clerks at the courses for the Heads of Professional Education, and the Subcommittee on state recordkeeping was instructed to develop a draft organization of a special institute for the study of recordkeeping (ЦДАВО України, Ф. 1, арк. 2-5).

By 1921, there was neither special institution in Ukraine that would deal with the scientific management (Scientific Organization of Labor, NOP), nor special scientific developments for the organization of managerial labor (ЦДАВО України, Ф. 539, арк.35). So, in 1921, the Council of People's Commissars of the URSR adopted a resolution «On the establishment of the Institute for the Study of Labor», and in 1922 this Institute was renamed into the All-Ukrainian Institute of Labor (*Труды Всеукраинского института труда*, 1923).

The All-Ukrainian Institute of Labor was the only institution in Kharkiv, which was organized without the support of already functioning scientific and educational institutions. F.R. Dunaevskyi headed the Institute. The Institute was not only an institution of a consulting type, but also an initiative institution that raised problems and solved them (ЦДАВО України, Ф. 539, арк.35).

The main tasks of the Institute were to study and generalize the achievements of the world science for the selection and design of rational methods of the activities held by the institutions, the most significant in modern conditions, verification and development of these methods, their adaptation to the needs of time, etc. (ЦДАВО України, Ф. 374, арк.278).

During its development the All-Ukrainian Institute of Labor has passed several stages. Until 1921-1922 there was an organizational stage. During this period the main directions of the Institute's work were determined, the representatives of all branches of science, which were related to the problems of the Institute, were involved in the Institute's activities. In 1922-1923 the Institute specified the main directions of work, established contacts with the relevant institutions of foreign countries. The period of the Institute's work ends with the publication «Trudy ...», in which for the first time issues of purely managerial nature were investigated.

Since the summer of 1923, the Institute, under the influence of the reorganization of control bodies, the general tendency of joining the Scientific Management (NOP) in the USSR, has focused its attention on the study of managerial specialties, expanding research topics, and investigating administrative activities. One of the main tasks that the Institute set was rationalization.

The Institute proceeded from the assumption that rationalization can succeed only when it is aimed at «the roots of bureaucracy and irrationality, and not on their individual manifestations» (ЦДАВО України, Ф. 539, арк.35). The Institute could not solve such a difficult task on its own; therefore, it set itself separate practical tasks. This is the improvement techniques of state management, training of innovative personnel and rationalization of industry (ЦДАВО України, Ф. 539, арк.38). In the course of 1923-1924, the Institute trained the first Scientific Management (NOP) specialists (*Научная организация труда 20-х годов*, 1965, с.669).

One of the first activities related to the development of managerial topics at the Institute was the business trip of his head, F.R. Dunaevskyi, to Germany for the purchase of projects for the construction of modern accounting, office and office equipment (*Научная организация труда 20-х годов*, 1965, с.432).

It should be noted that direct rationalization of the state apparatus occupied a significant role in the activities carried out by the All-Ukrainian Institute of Labor. His merit in the research of the scientific organization of labor in Ukraine is, first of all, in the development of an optimal original method of detailed inspection of institutions («method of organizational analysis»). The essence of the method was to draw up a scheme of organizational functions that allowed determining the directions of the activities executed by the institution. In addition, it specified the directions taking into account the characteristics of the institution under investigation. Taking into account the complexity and duration of such works, the Institute put in place several design studies (experiments on partial improvement of the individual aspects of the institution's activities). During such experiments, the basic principles, repeatedly tested in practice, were

applied. It is about the rational arrangement of certain types of work (ЦДАВО України, Ф. 539, арк.74).

All studies conducted by the Institute were completed by the design of the project on reconstruction. The projects proposed by the Institute were sent to the relevant authorities for review.

While carrying out its functions, the Institute faced significant difficulties, in particular, the lack of specialists. Almost all works carried out by the Institute were conducted with the broad participation of the interns who gained practical skills in the course of this work (15, pp. ЦДАВО України, Ф. 539, арк.76).

The department of the Scientific Management (NOP) the All-Ukrainian Institute of Labor was actively engaged in management technology research. The Institute widely used the experience of the USSR Institute for Techniques of Management, which was engaged in research of the issues of recordkeeping. The staff of the All-Ukrainian Institute of Labor carefully studied the first standard instructional manuals developed by the Institute of Management for management in the village councils and district executive committees (ЦДАВО України, Ф. Р-337, арк.198).

In 1924, the All-Ukrainian Institute of Labor became subordinate to the People's Commissariat for Education of the Republic and somewhat reduced its research topics, focusing on the issues of the method of professional selection. The Institute published its works and separate articles in the newspapers and magazines: «Vremia» («Time»), «Znamia Kommunizma» («Banner of Communism») and others (Кифорак & Черненко, 1968, с.55).

In 1929, the All-Ukrainian Institute of Labor was put under the command of the People's Commissariat of the Workers' and Peasants' Inspection and by the Resolution of the Council of People's Commissars of the Ukrainian RSR issued on July 30, 1929, it was reorganized into the Institute for the Rationalization of Management affiliated with the People's Commissariat of the Workers' and Peasants' Republic of URSR. The Regulations on the Institute for the Rationalization of Management were approved by the Collegium of the People's Commissariat of the Workers' and Peasants' Inspection of URSR, Minutes No. 10, p.1, March 25, 1930. It was published in the «Informbuleten of the Institute for the Rationalization of Management» («Newsletter of the Institute for the Rationalization of Management»), Informational Gazette of the Institute for the Rationalization of Management (IRM), No. 4, 1930 (ЦДАВО України, Ф. 4508, арк.1-3).

The IRM was the full successor of the All-Ukrainian Institute of Labor and was obliged to perform all the duties issued on behalf of the All-Ukrainian Institute of Labor and to gained all resolutions, property, etc., intended for the All-Ukrainian Institute of Labor (ЦДАВО України, Ф. 4508, арк.3).

The Institute for the Rationalization of Management was determined by the Regulations as a research body that researches the problems of streamlining management and assists the People's Commissariat of the Workers' and Peasants' Inspection in constructing activities to reorganize management in accordance with the main tasks of socialist development and achievements in the field of modern science and technology (ЦДАВО України, Ф. 4508, арк.1).

To accomplish these goals, the Institute organizes work in the following areas:

- carries out research investigation for rationalization of management and related methodological aspects;
- on the basis of the use of research results and generalization of innovative experience it develops innovative measures for their mass distribution in control units;
- distributes innovative knowledge in the masses and organizes consultations of practical and innovative bodies on methodology and methods of rationalization;

- carries out preparation of innovative personnel (ІДАВО України, Ф. 4508, арк.2).

In particular, the Institute's research work was to be carried out by studying the methods for rationalization of specific management functions (accounting, planning, technical maintenance, etc.) and for complex problem solving (including the study of means of technical reconstruction of management apparatus - mechanization of technical operations, adaptations, documentation, etc.) through the construction of model of control departments. For this purpose, the Institute organizes test works at industrial enterprises, state farms, collective farms, and institutions as well as designs control departments for new plants, etc. (ІДАВО України, Ф. 4508, арк.4).

Within these tasks, the specific activities carried out by the IRM were determined by the program of the People's Commissariat of the Workers' and Peasants' Inspection and by the annual plans of the Institute's work.

The IRM had the right to establish laboratories, workshops, research stations, exhibitions and museums, to carry out research at enterprises, institutions and educational institutions, to involve relevant institutions and separate scientific staff. In addition, this list included the right to announce contests for the performance of certain works and for occupation of the proper positions, to organize conferences and meetings as well as schools and courses for the training of employees in the spheres related to the profile of the Institute. Also the Institute obtained the right to issue periodical and non-periodical publications on the themes referred to the tasks of the Institute ІДАВО України, Ф. 4508, арк.2).

The Institute was funded through the state budget under the general budget of the People's Commissariat of the Workers' and Peasants' Inspection. However, according to the Council of People's Commissars of URSR, issued on May 03, 1928 and July 30, 1929, was allocated to become an independent financial unit with the provision to the Director of the Institute for the Rights of the Manager of the First Grade Credit (ІДАВО України, Ф. 4508, арк.3).

In accordance with the abovementioned Regulations adopted by the Council of People's Commissars, the Institute and its employees were subjected to all the rights and privileges granted to the scientific institutions and their employees according to the current legislation. In particular, the Institute was given the right to receive books, instruments and tools necessary for its scientific and research activities from abroad (ІДАВО України, Ф. 4508, арк.3).

The Institute has the right to cooperate with all institutions and organizations, including foreign ones, in order to carry out the tasks assigned to it, in accordance with the procedure established by the relevant authorities.

The whole research work the Institute planned to build on the basis of widespread use of foreign experience, as well as co-operation and exchange of experience with the adjacent institutes of the USSR. This cooperation was to be carried out with such institutes as the Institute of Techniques of Management (Moscow), the Institute of Agricultural Mechanization (Moscow, Leningrad), the Institute of Accounting and the Institute of Industrial Management of Supreme Soviet of the National Economy URSR (Moscow), the Institute for Economic Research of the State Planning Committee of the Ukrainian Soviet Socialist Republic (Kharkiv). In addition, cooperation on specific issues with Ukrainian Institutes of Agricultural Economics, Standardization of Labor, Hygiene and Labor pathology was to be established (ІДАВО України, Ф. 4508, арк.5).

In order to carry out wide-ranging innovative activities in the state apparatus, the Institute according to the tasks of the People's Commissariat of the Workers' and Peasants' Inspection had to organize work on systematization of innovative experience, selection and development of such norms and techniques that can be extended through the whole apparatus

(standardization, typification of adaptations, documents, forms, development of unified rules of office work, etc.).

The training of innovative personnel was to be carried out within the framework of its tasks by the establishment of PhD training program studies. In addition, they had to organize School for training of future efficient experts who would be capable of participating in the further development of the systems of efficient management organization. That positively influenced the research facilities of the Institute. The Institute was in charge of training of supporting personnel for massive rationalization works and qualified maintenance of new mechanisms, adaptations, etc. in the field of management technology (ЦДАВО України, Ф. 4508, арк.6).

In addition, the Institute assisted the People's Commissariat of the Workers' and Peasants' Inspection and the People's Commissariat for Education and other bodies on planning and organization of the training for development engineers as well as of designing of theoretical and methodological issues, etc.

The Institute had to organize its entire work on the basis of wide involvement of public organizations both in research facilities and in the work of the Institute itself. In particular, research work should have been built not only on work of permanent staff of the Institute, but through the broad involvement of employees from the other organizations. To this end, it was recognized that it was necessary to involve advisers and correspondents from the persons who were competent in the issues developed by the Institute. Also the Institute engaged efficient practitioners on the same basis as well as to ensure the wide popularization and discussion of works carried out by the Institute during special meetings, among the efficiency experts, etc. (ЦДАВО України, Ф. 4508, арк.6).

The IRM had been functioning until 1934 and it was abolished as well as a number of other scientific institutions, but solving the issues identified by the Institute as a priority, in their complex formulation, ensured the solution to an important problem. The IRM found the ways to ensure the rational organization of production management and rational construction of the administrative apparatus in the Ukrainian RSR during the early 1930s.

To make a conclusion, it is worthwhile noting the fact that during the 1920-1930s the complex and contradictory process of the implementation of scientific foundations into the activities carried out by the state apparatus was taking place. The scientific institutions, public organizations, control bodies and their commissions and special meetings took part in this process; they launched active work and accumulated considerable experience in this area. However, the issues of the history of the organization of recordkeeping in the 1920-1930s are highlighted unevenly. Therefore, it actualizes the necessity for further study of the activities held by these institutes in the sphere of recordkeeping management.

Бібліографічний список

Вісті ВУЦВК. 1921. 24 березня.

Кифорак, В.Ф. та Черненко, Г.Т., 1968. З історії розвитку наукової організації праці на Україні. *Укр. іст. журнал*, 10, с.55.

Научная организация труда 20-х годов: сб. док. и материалов, 1965. К: Всесоюз. науч.-исслед. ин-т охраны труда.

Труды Всеукраинского института труда, 1923. Харків: Путь просвещения; Ин-т труда, 1.

ЦДАВО України, ф.1, Оп. 2, Спр. 124.

ЦДАВО України, Ф. 1, Оп. 2, Спр. 126.

ЦДАВО України, ф. 374, Оп.2, Спр. 38, С.4.

ЦДАВО України, Ф. 539, Оп. 2Спр. 368

ЦДАВО України, Ф. 539, Оп. 5, Спр. 685.
ЦДАВО України, Ф. Р-337, Оп. 2, Спр. 611.
ЦДАВО України, Ф. 4508, Оп. 1, Спр. 1.
ЦДАВО України, Ф. 4508, Оп. 1, Спр. 38.
ЦДАВО України, Ф. 4508, Оп. 1, Спр. 53.
ЦДАВО України, Ф. 4508, Оп. 1, Спр. 160.
ЦДАВО України, Ф. 4508, Оп. 1, Спр. 181.
ЦДАВО України, Ф. 4508, Оп. 1, Спр. 222.
ЦДАВО України, Ф. 4508, Оп. 1, Спр. 227.
ЦДАВО України, Ф. 539, Оп. 2, Спр. 294.
ЦДАВО України, Ф. 539, Оп. 2, Спр. 1105.

References

- Kyforak, V.F., ta Chernenko, H.T., 1968. Z istorii rozvytku naukovoï orhanizatsii pratsi na Ukraini. [From the history of the development of scientific organization of labor in Ukraine] *Ukr. ist. zhurnal*, 10, s.55. (in Ukrainian).
- Nauchnaya organizatsiya truda 20-kh godov: sb. dok. i materialov*, [Scientific organization of labor in the 20s: collection of documents and materials] 1965. Kazan: Vsesoyuz. nauch.-issled. in-t okhrany truda v g. Kazan. (in Russian).
- Trudy Vseukrainskogo instituta truda*, [Proceedings of the All-Ukrainian Institute of Labor] 1923. Kharkiv: Put prosveshcheniya; In-t truda, 1. (in Russian).
- TsDAVO Ukrainy, f. 1, op. 2, spr. 124. [Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine, Fund 1, inventory 2, file 124] (in Ukrainian).
- TsDAVO Ukrainy, f. 1, op. 2, spr. 126. [Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine, Fund 1, inventory 2, file 126] (in Ukrainian).
- TsDAVO Ukrainy, f. 374, op. 2, spr. 38/4. [Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine, Fund 374, inventory 2, file 38/4] (in Ukrainian).
- TsDAVO Ukrainy, f. 539, op. 2, spr. 368. [Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine, Fund 539, inventory 2, file 368] (in Ukrainian).
- TsDAVO Ukrainy, f. 539, op. 5, spr. 685. [Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine, Fund 539, inventory 5, file 685] (in Ukrainian).
- TsDAVO Ukrainy, f. R-337, op. 2, spr. 611. [Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine, Fund R-337, inventory 2, file 611] (in Ukrainian).
- TsDAVO Ukrainy, f. 4508, op. 1, spr. 1. [Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine, Fund 4508, inventory 1, file 1] (in Ukrainian).
- TsDAVO Ukrainy, f. 4508, op. 1, spr. 38. [Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine, Fund 4508, inventory 1, file 38] (in Ukrainian).
- TsDAVO Ukrainy, f. 4508, op. 1, spr. 53. [Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine, Fund 4508, inventory 1, file 53] (in Ukrainian).
- TsDAVO Ukrainy, f. 4508, op. 1, spr. 160. [Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine, Fund 4508, inventory 1, file 160] (in Ukrainian).
- TsDAVO Ukrainy, f. 4508, op. 1, spr. 181. [Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine, Fund 4508, inventory 1, file 181] (in Ukrainian).
- TsDAVO Ukrainy, f. 4508, op. 1, spr. 222. [Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine, Fund 4508, inventory 1, file 222] (in Ukrainian).
- TsDAVO Ukrainy, f. 4508, op. 1, spr. 227. [Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine, Fund 4508, inventory 1, file 227] (in Ukrainian).
- TsDAVO Ukrainy, f. 539, op. 2, spr. 294. [Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine, Fund 539, inventory 2, file 294] (in Ukrainian).

TsDAVO Ukrainy, f. 539, op. 2, spr. 1105. [Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine, Fund 539, inventory 2, file 1105] (in Ukrainian).

Visti VUTsVK. 1921. 24 bereznia. [News of the All-Ukrainian Central Executive Committee. 1921. March 24] (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 10.03.2025 р.

Н.В. Сальнікова

К.А. Трима

ІНСТИТУТ РАЦІОНАЛІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

В статті розглянуто актуальні питання специфіки організації діловодства в Україні на початку 1930х рр. Виявлено, що дане питання окреслено в науковій історіографії у незначній кількості публікацій, що потребує відповідного доопрацювання, тому що протягом 1920-1930-ті рр. внаслідок активного розвитку наукової організації управлінської праці та діловодства було накопичено значний фактичний матеріал. Досліджено передумови створення та основні напрями діяльності однієї з провідних наукових інституцій в Україні, Інституту раціоналізації управління. Розглянуто особливості створення Інституту в умовах відсутності єдиних форм роботи з документами, правил їх зберігання та оформлення. Доведено визначну роль Інституту раціоналізації управління у створенні єдиної системи державного діловодства в радянських установах, основними принципами якої були визнані простота, ясність, швидкість та точність виконання. Інститут раціоналізації управління відігравав ключову роль у процесі запровадження єдиних стандартів документообігу та загальних принципів заповнення документообігу. Окреслено роль Інституту раціоналізації управління у навчанні інноваційних раціоналізаторських кадрів шляхом запровадження аспірантури та організації постійної школи для підготовки управлінців. Проаналізовано співпрацю Інституту раціоналізації управління з іншими науковими Інститутами та організаціями та органами державної влади, зокрема з Народним комісаріатом робітничо-селянської республіки та Народним комісаріатом просвіти. Деталізовано основні функції та, відповідно здобутки, Інституту, серед яких: розробка методології раціоналізації управління; розробка системи раціоналізаторських заходів для апаратів управління; підготовку раціоналізаторських кадрів, а також організація прикладних досліджень на промислових підприємствах, радгоспах, колгоспах та інших установах. Проаналізовано причини ліквідації Інституту раціоналізації управління.

Ключові слова: організація діловодства, Інститут раціоналізації управління, раціоналізація, наукова організація праці.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- БАЛАБАНОВ КОСТЯНТИН ВАСИЛЬОВИЧ – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та міжнародних відносин Маріупольського державного університету. E-mail: k.balabanov@mu.edu.ua. ORCID 0000-0001-7990-5272.
- БАТЕНКО ТАРАС ІВАНОВИЧ - кандидат політичних наук, доцент, Народний депутат України. E-mail: lax666lax@gmail.com. ORCID 0009-0005-6588-2192
- ВОЛОШИН МАКСИМ ВАСИЛЬОВИЧ - здобувач PhD кафедри історії та археології Маріупольський державний університет E-mail: maksim336633@ukr.net. ORCID 0009-0007-8432-1459.
- ГРІДІНА ІРИНА МИКОЛАЇВНА – доктор історичних наук, професор, професор кафедри політології та міжнародних відносин Маріупольського державного університету. E-mail: i.gridina@mu.edu.ua. ORCID 0000-0002-3398-7708.
- ЄЛОВА ТЕТЯНА АДАМІВНА - кандидат політичних наук, доцент, докторант Волинського національного університету імені Лесі Українки. E-mail: tanya.yelova@gmail.com. ORCID 0000-0002-1059-5795.
- ЗЕМАН ІВАННА ОЛЕКСІЇВНА - доктор філософії 011 Освітні, педагогічні науки, асистент кафедри міжнародних комунікацій та цифрової дипломатії, факультету міжнародних відносин, ЛНУ ім. І. Франка. E-mail: igafycz@gmail.com. ORCID 0000-0003-0218-2373.
- ІВАНЮК ОЛЕГ ЛЕОНІДОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Київського столичного університету імені Бориса Грінченка. E-mail: o.ivaniuk@kubg.edu.ua ORCID 0000-0001-6750-5423
- ЛИТВИНЕНКО-АНПІЛОВА ЛЮДМИЛА РОМАНІВНА - аспірантка 3го року навчання Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. E-mail: kotariyka@gmail.com. ORCID 0009-0007-5522-1491.
- ЛУКОВЕНКО ІЛІЯ ГЕННАДІЙОВИЧ - кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних наук Національної музичної академії України ім. П Чайковського. E-mail: lukovenko1981@gmail.com. ORCID 0000-0002-8266-6310.
- МАТВІЙЧУК НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри міжнародних відносин Національного університету "Острозька академія". E-mail: natalia.matviichuk@oa.edu.ua. ORCID 0000-0003-0011-3681.
- МЕНДРІН ОЛЕКСІЙ ВІКТОРОВИЧ - доктор філософії (PhD) з політології, старший викладач кафедри міжнародних відносин та стратегічних студій Державного університету "Київський авіаційний інститут". E-mail: oleksii.mendrin@npp.kai.edu.ua. ORCID 0000-0002-8458-6883.
- ОСЕТЯНОВА ДАРИНА ОЛЕКСІЇВНА – студентка факультету суспільно-гуманітарних наук Київського столичного університету імені Бориса Грінченка. E-mail: doosetianova.fshn24@kubg.edu.ua. ORCID 0009-0000-2893-9210.
- ПАХОМЕНКО СЕРГІЙ ПЕТРОВИЧ - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Маріупольський державний університет. E-mail: s.pakhomenko@mu.edu.ua. ORCID 0000-0003-1137-3585.
- РОМАНЦОВ ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ - доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та археології Маріупольського державного університету. E-mail v.romantsov@mu.edu.ua. ORCID 0000-0002-9019-4149.

РОМАНЦОВ Наталя Іванівна - докторка історичних наук, доцентка, професорка кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету. E-mail n.romantsov@mu.edu.ua. ORCID 0000-0001-5032-1097.

САЛЬНІКОВА НАТАЛІЯ ВАЛЕРІЇВНА - кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри соціології та політичних наук Національного авіаційного університету. E-mail: natalisalnikova2601@gmail.com. ORCID 0000-0003-4931-0491.

ТРИМА КАТЕРИНА АНДРІЇВНА - кандидат політичних наук, старший науковий співробітник, гостьовий лектор, Грузинський університет імені Давида Агмашенебелі. E-mail: katet@ukr.net. ORCID 0000-0001-5567-1387.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

- BALABANOV KONSTANTIN – Doctor of Political Science, Professor, Political Science and International Relations Department, Mariupol State University. E-mail: k.balabanov@mu.edu.ua. ORCID 0000-0001-7990-5272.
- BATENKO TARAS - PhD in Political Science, Associate Professor, Member of Parliament of Ukraine. . E-mail: lax6661ax@gmail.com. ORCID 0009-0005-6588-2192
- GRIDINA IRYNA – Dr. habil. (Historical Sciences), Professor, Professor, Political Sciences and International Relations Chair, Mariupol State University. E-mail: i.gridina@mu.edu.ua. ORCID 0000-0002-3398-7708.
- IVANIUK OLEH – PhD in Historical Sciences, Associate professor, Department of History of Ukraine Faculty of social and humanitarian sciences, Boris Grinchenko Kyiv Metropolitan University. E-mail: o.ivaniuk@kubg.edu.ua ORCID 0000-0001-6750-5423
- LUKOVENKO ILLIA - PhD in Historical Sciences, Associate Professor, Department of Social Sciences, Pyotr Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine. E-mail: Ilukovenko1981@gmail.com. ORCID 0000-0002-8266-6310.
- LYTVYNENKO-ANPILOVA LYUDMILA - postgraduate student, I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies, National Academy of Sciences of Ukraine. E-mail: kotariyka@gmail.com. ORCID 0009-0007-5522-1491.
- MATVIICHUK NATALIYA - candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer International Relations Department, National University of Ostroh Academy. E-mail: natalia.matviichuk@oa.edu.ua. ORCID 0000-0003-0011-3681.
- MENDRIN OLEKSIY - PhD in Political Science, Senior Lecturer at the Department of International Relations and Strategic Studies State University "Kyiv Aviation Institute". E-mail: oleksii.mendrin@npp.kai.edu.ua. ORCID 0000-0002-8458-6883.
- OSETIANOVA DARYNA - student of Faculty of Social Sciences and Humanities, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University. E-mail: doosetianova.fshn24@kubg.edu.ua. ORCID 0009-0000-2893-9210.
- PAKHOMENKO SERGII - candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Political Science and International Relations, Mariupol State University. E-mail: s.pakhomenko@mu.edu.ua. ORCID 0000-0003-1137-3585.
- ROMANTSOV VOLODYMYR – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History and Archaeology, Mariupol State University. E-mail v.romantsov@mu.edu.ua. ORCID 0000-0002-9019-4149.
- ROMANTSOVA NATALIA – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of Philosophy and Sociology, Mariupol State University. E-mail n.romantsov@mu.edu.ua. ORCID 0000-0001-5032-1097.
- SALNIKOVA NATALIYA - PhD in History, Associate Professor, Professor of the Department of Sociology and Political Science, National Aviation University. E-mail: natalisalnikova2601@gmail.com. ORCID 0000-0003-4931-0491.
- TRYMA KATERYNA - PhD in Political Science, Senior Research Fellow, Guest Lecturer, David Aghmashenebeli University of Georgia. E-mail: katet@ukr.net. ORCID 0000-0001-5567-1387.
- VOLOSHYN MAKSYM - PhD candidate, Department of History and Archaeology, Mariupol State University E-mail: maksim336633@ukr.net. ORCID 0009-0007-8432-1459.
- YELOVA TETIANA - PhD in Political Science, Associate Professor, PhD candidate at Lesya Ukrainka Volyn National University. E-mail: tanya.yelova@gmail.com. ORCID 0000-0002-1059-5795.

ZEMAN IVANNA - PhD in Educational and Pedagogical Science, Associate Professor of the Department of International Communication and Digital Diplomacy, Faculty of International Relations, Ivan Franko National University of Lviv. E-mail: igafycz@gmail.com. ORCID 0000-0003-0218-2373.

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ІСТОРІЯ, ПОЛІТОЛОГІЯ
ВИПУСК 41

Редакційна колегія:

Головний редактор – д.політ.н., проф. Я. Б. Турчин
Заступник головного редактора – д.і.н., проф. В. М. Романцов
Відповідальний секретар – к.і.н., доц. Ю. В. Константинова

Засновник Маріупольський державний університет
03037, м. Київ, пр. Повітрофлотський, 31
e-mail: visnyk-polit.hist@mu.edu.ua

Публікується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів
Редакція не несе відповідальності за авторський стиль статей